

HORIA MEDELEANU

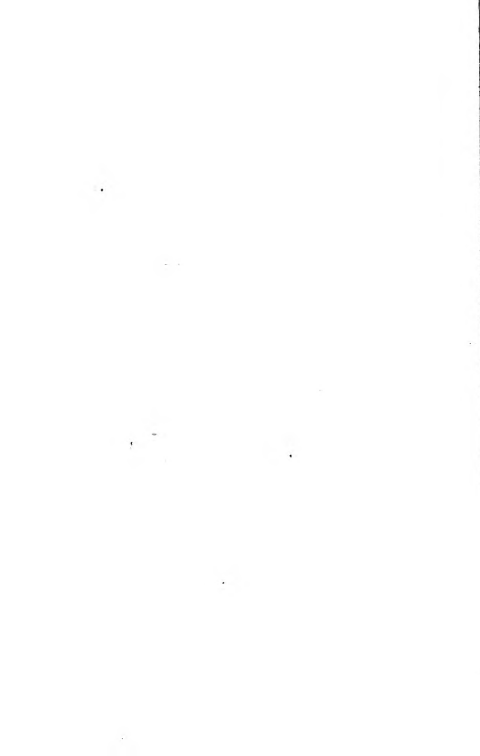
SIMBOLUL PORTII

KARAVALAHIA
ARAD 2006

Horia Medeleanu

SIMBOLUL PORȚII

21.135.1
MB

HORIA MEDELEANU

SIMBOLUL PORȚII

ESEURI

29 10

Karavalia
Arad 2006

Pe copertă: ușa de sud a Bisericii Ortodoxe Române
din Bichiș (Ungaria)

Culegere și paginare: KARAVALAHIA

© 2006, Editura Karavalia, pentru prezenta ediție

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
MEDELEANU, HORIA

Simbolul porții / Horia V. Medeleanu. - Arad :
Karavalia, 2006

ISBN (10) 973-87358-0-7 ;

ISBN (13) 978-973-87358-0-4

008(498+4)

*În memoria
Tatălui meu,
preot ortodox
într-un sat din Banat,
fost deţinut politic,
de la care am învăţat
să-mi iubesc neamul
în limitele adevărului.*

PEER GYNT LA GURILE DANUBIULUI

Încercarea de a descifra profilul moral al unui popor, în datele sale primare, oferite de cei dintâi strămoși, este considerată azi neavenită, pentru simplul motiv că popoarele își schimbă mereu înfățișarea, sub influența împrejurărilor istorice.

Într-adevăr, popoarele se remodelează, în decursul timpului, ele nu sunt entități metafizice imuabile. Mai păstrează, oare, grecii actuali ceva din „esența” vechilor elini?

În ceea ce ne privește, noi coborâm cu obstinație la origini, punându-ne neîncetat aceeași chinuitoare întrebare: Cine suntem? Ne privim în oglinda acelui timp îndepărtat, în speranța că vom descoperi chipul nostru adevărat. Puținele izvoare scrise vor fi un prilej veșnic de ipoteze și speculații din care vor înflori miturile salvatoare. Nu putem să ne reprimăm sentimentul dure-

ros, că suntem produsul unei incompatibilități ireducibile: de o parte, spiritul constructiv, afirmativ, ordinea, rigoarea, logica, disciplina și legea („Dura lex, sed lex!”) Romei imperiale, iar de cealaltă parte, spiritul anarhic, negativ, arțăgos, dezordinea, trândăvia și ușurința cu care dacii „atârnați de munți” își încălcau cuvântul dat.¹

În epoca modernă, am confecționat un mit al Romei, cu care ne-am drapat orgoliul național rănit de un trecut lipsit de aură, iar când sentimentul propriei noastre lașități și neputințe ne-a copleșit, am recurs la imaginea dacilor „nemuritori”, a acelor viteji fără seamăn care au avut tăria să evite umilința înfrângerii, sinucigându-se cu seninătate. (Vom reproșa mereu regelui Carol al II-lea că „n-a tras în ruși”, și desigur în unguri, și nu vom înceta să regretăm că mareșalul Antonescu „n-a fost lăsat să meargă până la capăt”!)

Purtăm în noi amintirea Romei imperiale și modelul dacic. Cei 165 de ani de stăpânire romană nu au fost de ajuns pentru a ne închege deplin. Am rămas la începutul drumului spre noi înșine. Suntem asemenea celui

1. De obicei, din textul lui Herodot se citează doar caracterizările convenabile asupra daco-geților, („cei mai viteji dintre traci”, „cei mai drepti”, „După indieni, neamul tracilor este cel mai mare; dacă ar avea o singură conducere și ar fi uniți în cuget ar fi de neînfrânt”), omițându-se părțile negative: „Dar unirea lor e cu neputință și nu-i chip să se înfăptuiască, de aceea sunt ei slabi.” „La ei, la traci, trândăvia este un lucru foarte ales, în vreme ce munca câmpului e îndeletnicirea cea mai umilitoare, a trăi de pe urma jafului este pentru ei cel mai frumos fel de viață.” Și ceva de strictă actualitate: „La traci există următoarea rânduială: își vând copiii pentru a fi duși peste hotare!” (Herodot, *Istorie*, Editura Științifică, 1961, cartea a IV-a, paragraf 93 și cartea a V-a, paragraf 3 și 6, traducere Felicia Vanț Ștef)

personaj ibsenian straniu, care n-a putut să devină „trol” de-a binelea, rămânând doar „pe jumătate”, fapt pentru care Topitorul de nasturi l-a condamnat să fie dat la topit:

*Nu ești taxat un păcătos în lege,
Ești păcătosul tipic mijlociu,
Pe la mijloc, deci: așa... și-așa,
Spre-a săvârși păcat întreg se cere
Și îndărătnicie și putere.
Tu, în păcat, n-ai fost prea îndrăzneț,
Vei fi pe loc topit.
Tu însuși, dragă Peer, nicicând n-ai fost.*
(Trad. Virgil Teodorescu)

G. Călinescu spunea că Peer Gynt este „un Münchhausen juvenil și țărănesc”, un simplu „mincinos cu facondă”. Nu! Peer este un copil care refuză să devină bărbat. Asemenea unui copil, el se proiectează imaginar într-un personaj eroic:

*„Tu ești vlăstar, Peer Gynt, de spiță aleasă
Și-o să ajungi om mare și vestit.”*

Peer nu minte, el confundă doar ficțiunea cu realitatea, dar este sincer, pentru că crede! Lumea lui reală este lumea mitului, lumea imaginației mântuitoare.

Părăsirea Daciei de către romani a avut forța și efectul unui fatum. Plămada lăsată aici a recăzut în faza copilăriei. A urmat o lungă involuție pe care Blaga a denumit-o frumos și flatant „un boicot al istoriei”. Această întârziere în faza copilăriei și mitului ne-a marcat profund și definitiv. Nu vom înceta niciodată să ne întrebăm, ce s-a întâmplat cu noi, în acea o mie de ani.

Într-un anumit sens, am rămas până astăzi niște „copii”. Timpul pierdut nu a mai putut fi recuperat vreodată. Imaturitatea noastră se manifestă în nesiguranța de sine și în ușurința cu care ne schimbăm atitudinea, în funcție de emoția momentului.

„Sigiliul Romei” (Nicolae Iorga) și zestrea tulbure a dacilor au generat afirmația și negația din sufletul nostru, manifestate simultan, ca teza și antiteza într-o dialectică amputată, în care sinteza nu s-a înfăptuit decât rareori, în câteva momente fericite de „plenitudine istorică” (Blaga).

Această dialectică „pe jumătate” a însemnat de cele mai multe ori o automăcinare. „Românul își fură singur căciula!” (Proverb românesc) Forțele care încercau o deschidere erau imediat contracarate de cele care căutau să impună o închidere. Liberalism sau conservatism, europenism sau autohtonism, modernism sau tradiționalism, chiar și industrialism sau agrarianism n-au fost doar niște teme de dezbatere teoretică și politică, ci atitudini pornite din structura antinomică a spiritului nostru. Ciocnirea dintre aceste două tendințe antagonice din adâncul nostru a fost atât de puternică, încât am avut nevoie întotdeauna de o mult prea mare cantitate de energie consumată, pentru un randament minim. De prea multe ori am înregistrat doar o măcinare în gol. Undele dialecticii incomplete, frânte, răzbat până în zilele noastre, de aceea pașii noștri sunt întotdeauna nesiguri și șovăielnici... Ne-am mulțumit cu jumătăți de măsură. În pragul necunoscutului noi hamletizăm neputincioși și temători. Ne întoarcem mereu

cu voluptate spre trecut, pe care adeseori îl înfrumusețăm, pentru a-l opune prezentului și viitorului. Popoarele dinamice au fața îndreptată permanent spre viitor, asumându-și temerar riscurile necunoscutului. Așa au construit civilizații și culturi mari, au întemeiat colonii și au dobândit prosperitate și bogăție.

Ne-am constituit extrem de târziu într-o „națiune”, dar simplul „act politic” de la 1 Decembrie 1918 nu a putut anula decalajul nostru lăuntric. Am continuat să fim ceea ce am fost, nearticulați și nearmonizați, adică neînchegați, „un must care fierbe”, cum ne-a numit Goga, într-un moment de inspirație. Am avut un răgaz prea scurt (doar două decenii!), până la o altă lovitură a destinului. Am fost stopați iarăși „la început de drum”.

Epoca ce a urmat ne-a ținut sechestrați o jumătate de secol, căci ceaușismul însuși n-a fost decât o falsă deschidere, pe fondul unei închideri de tip medieval, dictatorul apelând cu abilitate la „gloria voievodală”. Regimul autarhic al lui Ceaușescu ne aparține, deoarece „altoiul” pe modelul comunist a fost românesc. De aceea să nu ne mirăm că există încă atât de mulți nostalgici (mărturisiți sau nemărturisiți).

Comunismul i-a luat românului majoritatea grijilor (inclusiv pe cea de a gândi cu mintea lui proprie), lăsându-i doar grija zilei de mâine. În final, românul a sucombat sub apăsarea acestei griji unice. Revoluția din decembrie 1989 ne-a eliberat de comunism, dar reflexele dobândite ne-au rămas. Sub acestea persistă cele datorate dialecticii frânte, aflate în adâncul ființei noastre. Simultaneitatea lui DA și NU din spiritul nostru ne

face indecizi. În fața Occidentului balansăm între afirmație și negație. Tânjim după confortul și bunăstarea lumii occidentale, dar respingem tacit valorile și căile prin care această lume a realizat tot ceea ce are. Pedalăm excesiv pe ideea „specificului” nostru într-un moment în care se pun bazele unei largi deschideri, cum istoria nu a mai cunoscut vreodată.

Pe acest fond se manifestă un naționalism visceral care inflamează un segment mult prea mare al societății noastre. Cultivăm astfel, fără să ne dăm seama, modelul dacic al ostentației, în pofida celui roman al ordinii și domniei legii.

Desigur, toate popoarele își au miturile lor. Miturile provoacă energiile latente, dau o direcție și un scop. Un mit este, de fapt, un vis colectiv, trăit cu ochii deschși și cu privirea îndreptată spre un ideal asumat. Un vis i-a determinat pe argonauți să străbată mările și să înfrunte primejdiile pentru a căuta „lâna de aur”. Un vis i-a purtat peste ocean pe primii coloniști ai Americii. „Dacă America n-ar fi adus omenirii nici un dar distinctiv și propriu – spune un istoric american² – și ar fi creat doar visul american, ea ar fi dat de ajuns omenirii. Visul american, acel vis după o lume unde viața să fie mai bună, mai bogată și mai plină pentru fiecare ins în parte, oferind posibilități pentru dezvoltarea sa, potrivit cu aptitudinile și îndeletnicirile sale.”

Acest vis măreț a născut epopeea americană, la capătul căreia a apărut cea mai bogată țară din lume și s-a

2. James Truslow Adams, *Istoria Americii*, Editura Națională Gh. Mecu, f.a., pp. 514, 516.

cristalizat un model economic, social și politic.

Acest model nu este perfect, dar „visul american” nu și-a încetat lucrarea. Cine remediază imperfecțiunile? „Mintea americană”, răspunde același istoric. Mintea și voința tuturor americanilor, aș adăuga eu.

Noua noastră racordare la lumea occidentală va înlătura, oare, pârghiile dialecticii frânte care subzistă în sufletul nostru? Acest moment reclamă încordarea forțelor noastre pozitive. Vom fi în stare să barăm drumul forțelor noastre negative, cu alte cuvinte, vom reuși – acum! – să ne învingem pe noi înșine? Cum?

Deocamdată la aceste întrebări nu avem nici un răspuns, ci doar o speranță.

Peer:

*Răbdare, într-o bună zi
Nepricopsitul tău fecior
Va-nfăptui un lucru mare.*

Ăse:

*De-ai fi în stare
Să-ți dregi surtucul din spinare!*

Peer:

Ba împărat și rege-ajung!

ROMANITATE ȘI CREȘTINISM

Nici o împrejurare nu ni-l descoperă pe român, așa cum este el în adâncul ființei sale, ca moartea și înmormântarea. Celui care a trăit în lumea satului românesc, înmormântarea i s-a înfățișat, întâi de toate, ca un spectacol impresionant, uneori grandios, alteori modest, după posibilitățile pungii urmașilor celui mort, dar întotdeauna respectând cerințele unui ritual complicat. De fapt înmormântarea este un spectacol făcut pentru cei vii, nu pentru cei morți! Preoții și rudele mortului îl lungesc până la exasperare. Totul decurge după un scenariu nealterat de scurgerea vremii. Cei apropiați mortului se foiesc aferați, cuprinși de propria lor importanță, atenți să nu greșească și să iasă totul „frumos”. O estetică sui generis prezidează această solemnitate funebră, în care organizatorii fac o risipă de energie pentru a

obține efectul dorit. Metafizica¹ nu are loc aici, doar ritualul. Participanții sesizează cu malițiozitate omisiunile sau încălcările regulilor. Totul trebuie gândit și aplicat până în cele mai mici detalii. Sub fastul bizantin se insinuează o viziune romană. Găsim aici sentimentele, ideile, superstițiile, cu un cuvânt tradiția care a trasat linia cea mai adâncă a evoluției sufletului românesc. În fața morții românul are o înfiorare autentică, dar de scurtă durată. În mormântarea îi oferă un prilej de reflecție mai degrabă asupra vieții, decât asupra morții.² „Părerea de rău” după cel plecat îl întoarce repede spre viață. „Pomana” care urmează în mormântării se transformă adeseori într-un banchet vesel. Sunt evocate episoade hazlii și chiar pățanii care nu-i fac cinste celui mort. „Morții cu morții, viii cu viii!” Am putea spune că românul scoate la iveală, în această împrejurare tristă, un excepțional instinct al vieții și cine știe dacă nu acesta constituie cheia misterului dăinuirii noastre ca neam pe acest pământ? Românul fuge de durere. Avem o puternică zestre romană, în sufletul nostru, nu îndeajuns cercetată și cunoscută. Am supralicitat religia dacilor, în care am văzut, în mod nepermis, o formă superioară de spiritualitate precristiană. Ne-am explicat rapida încreștinare a strămoșilor

1. Mircea Eliade remarcă „tendința ametafizică” și „vocația realistă” a geniului roman. (*Istoria credințelor și ideilor religioase*, Editura Științifică, București, II, 1986, p. 113)

2. „Unde o inimă, două se sfârșim de iubire..., Iar ceilalți privesc aiuriți, atârându-se încă mai strâns de viață” (sublinierea noastră). (Vasile Pârvan, *Memoriale*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1973, p. 140)

noștri tocmai prin presupusa existență a unui teren sufletesc pregătit pentru primirea monoteismului creștin, ignorând un fapt elementar: mulți coloniști, proveniți din lumea romană, erau creștini când au sosit aici. Dovezile arheologice și documentele epigrafice nu coboară încreștinarea, pe teritoriul Daciei, mai jos de secolele III–IV. Cuvântul „păgân” din limba noastră ne face să presupunem că dacii cei mândri au murit, în cea mai mare parte, păgâni.³ Căci cine erau „păgânii”? Locuitorii satelor (pagus). Și cine erau aceștia, dacă nu dacii cei pletoși, supraviețuitorii marelui măcel comandat de Traian?

După cum se știe, terminologia noastră creștină fundamentală este de origine latină. Cei care au altoit în ființa noastră romanitatea, ca fapt de limbă, ne-au dăruit și primele noțiuni de credință nouă. În căușul cuvintelor de origine latină se păstrează imaginea acelui creștinism primitiv, care constituie un prim strat al sufletului nostru. Românul știa că este creștin (crestianus) deoarece credea (credo, -ere) în Dumnezeu (Dominus deus) care se află în cer (coelum), împreună cu fiul său Iisus, cu îngerii (angelus) și cu „sânții” (țăranul nostru spune Sânt Ion, Sânt Petru, de la latinescul sanctus). Românul se boteza (baptizare), și se cununa (corona-

3. „Tracii și ilirii au trăit și au murit, în afară de excepții rare, în legea lor păgână. Această lege cuprindea închinarea la puterile naturii, cerul înainte de toate, cu lumina zilei, început al tuturor lucrurilor... dar, în același timp, (aveau) credința nespuse de puternică în viața veșnică a sufletului omenesc... dar, după cât știm (nu aveau) nici o închipuire de Iad și Rai...” (Nicolae Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, București, 1929, p. 9)

re). Cinstea Ziua Domnului, adică Duminica (dies Domini). Atunci se ducea să se închine (inclino, -are) într-un locaș pe care l-a denumit biserică (de la „basilica” romană). Aici se ruga (rogo, -are), făcându-și cruce (crux, crucis), asculta predica (praedicare) și cântările, se culmea (comunicare) și aprindea lumânări (luminaria) pentru a arăta că el este un credincios al lui Hristos cel preamărit ca „Lumină a lumii”. În preziua marilor sărbători ajuna, adică postea (ajunare), de unde avem Ajunul Crăciunului, Ajunul Bobotezei și celelalte. Se înmormânta după obiceiul roman, prin înhumare, într-un mormânt (monumentum), căci dacii practicau incinerarea. Tot de la romani a preluat acea văicăreală numită bocire (din boace sau voace, provenit din vox, -vocis) și coliva (colibanum), dar aceasta din urmă dobândind o semnificație creștină: bobul de grâu, care putrezește în pământ pentru a produce o nouă viață, simbolizează moartea și învierea lui Hristos și întru Iisus Hristos. Un timp după înmormântare și tot după obiceiul roman rudele mortului poartă doliul (dolium), o manifestare a durerii, cu forme care s-au perpetuat până în zilele noastre (capul descoperit, fața nebărbierită, etc.). Acest creștinism primitiv (de la „primitivus”, întâiul) care a conservat multe elemente ale păgânității, constituie, poate, cel mai autentic temei al sufletului românesc. El a funcționat ca un imperativ categoric cuprinzând „porunca binelui” din conduita românului. A se feri de păcat (peccatum) a fost pentru noi o datorie creștină, devenită lege (lex, legis) românească. „E păcat”, adică „nu se cade” sau „nu se cuvine” a săvârși cutare faptă.

Acest „eticism” de sorginte romană, trecut prin creștinism și convertit estetic („nu-i frumos” cum te porți sau ce faci), l-a legat pe român de viață și de lumea de aici. El nu are spaima eshatologică a slavului și nici cutremurul metafizic al germanului.

Nu putem să ne imaginăm cum a decurs viața sufletească a românilor în acele secole care ne stingheresc prin tăcerea lor. Când și în ce împrejurări am îmbrăcat haina slavă a creștinismului? Desigur nu înainte de încreștinarea slavilor. Și cine ne-ar fi putut impune liturghia slavă, în afară de slavii înșiși? Ne-am obișnuit să-i considerăm pe slavi o populație blândă, care a venit să viețuiască pașnic alături de strămoșii noștri, uitând că de fapt ei au fost niște cuceritori, ca toate celelalte popoare migratoare din Europa. Slavii au îndeplinit în răsărit, rolul pe care l-au avut populațiile germanice, în apus. Nu putem vorbi despre un popor român făcând abstracție de slavi, așa cum nu poate exista un popor francez fără francii germanici. Oare slavizarea creștinismului nostru inițial a pornit „de jos, în sus”, printr-o adeziune spontană? Nici pomeneală. Creștinismul nostru slav a fost rodul acțiunii clasei conducătoare, în mod sigur, în cea mai mare parte, de origine slavă. Cât a atins această haină slavă fondul nostru spiritual primar, în acel timp obscur, este o altă problemă ce rămâne deschisă. Instituționalizarea acestui creștinism slav este o realizare târzie și ea aparține voievozilor care au întemeiat statele sau „țările” românești, în veacul al XIV-lea. Ce i-a îndemnat pe voievozii fondatori să se integreze lumii răsăritului ortodox este o întrebare care n-a înce-

tat să ne frământa. Perspectiva istoriei ne poate oferi o lumină. Desigur, a fost mai întâi o continuare firească a unei orientări a vechii clase conducătoare, din rândul căreia s-au ridicat primii noștri domnitori. Pe de altă parte, să nu uităm că cele două țări românești, Valahia și Moldova, s-au desprins de sub suzeranitatea regilor „apostolici” maghiari. Pericolul expansionismului puternicului stat catolic de la vest i-a determinat pe domnii români să se îndrepte spre lumea răsăritului. Adoptarea modelului politic și religios slavo-bizantin apare astfel ca o necesitate, ca să nu spunem o fatalitate. Înainte de a fi fost un fapt de conștiință generalizată, ortodoxia noastră s-a impus ca un act politic, cu nimic mai „dezinteresat” ca Unirea cu Roma, de la 1700. Ne putem imagina sau, cel puțin, ne punem întrebarea, ce s-ar fi întâmplat dacă Nicolae Alexandru Basarab sau Alexandru cel Bun ar fi dispus „de sus” trecerea noastră la catolicism, așa cum a procedat regele Ștefan al ungurilor? Să nu uităm că, în faza inițială a încreștinării lor, ungurii îmbrățișaseră religia Bizanțului, pe care au abandonat-o la porunca unui rege înzestrat cu o mare clarviziune politică.

Sub oblăduirea domnilor români, biserica ortodoxă a jucat un rol important, dar totdeauna subaltern. În lumea răsăritului, împăratul bizantin era șeful suprem al bisericii, întrunind în persoana sa, o dublă autoritate temporală și spirituală. Vastele fresce bizantine, cum este cea din pronaosul mănăstirii Sucevița, îl înfățișează pe împărat tronând în marile sinoade ecumenice, în care s-a plămădit doctrina bisericii răsăritului. Spre deo-

se bire de biserica bizantină, biserica Romei a constituit un suprastat, dirijând evenimentele politice și spirituale ale Europei de Vest. Lunga rivalitate dintre papi și împărați, pentru „investitură”, începând cu Leon III și Carol cel Mare, avea să dureze mai multe secole. În lumea răsăritului nu s-a înregistrat un episod asemănător celui de la Canossa. Un patriarh ortodox nu a umilit niciodată un împărat bizantin, așa cum l-a umilit papa Grigore al VII-lea pe Henric al IV-lea, împăratul Germaniei. Mutatis mutandis, niciodată un ierarh ortodox român nu a triumfat asupra voievodului său. De-a lungul Evului Mediu românesc, domnii noștri s-au comportat ca niște monarhi autocrați, după modelul bizantin, iar pentru întărirea puterii lor s-au folosit de sprijinul bisericii. În istoria noastră, biserica a fost întotdeauna a voievodului! Domnul îl investea pe mitropolitul țării, acordându-i cârja arhierescă. El avea dreptul exclusiv să-i ia acestuia funcția, dar nu și „harul”. Totuși harul putea fi pierdut prin caterisirea pronunțată de patriarhul Constantinopolului, la cererea domnului român. Când mitropolitul Nifon a încercat să-l înfrunte pe Radu cel Mare, acesta l-a alungat din țară, iar marele mitropolit Antim Ivireanu a fost caterisit de patriarh, în urma intervenției lui Nicolae Mavrocordat. Din însărcinarea Domnului, mitropolitul îndeplinea uneori delicate sarcini diplomatice. Implicarea în politică, la cererea voievodului, a constituit o trăsătură constantă a Bisericii Ortodoxe Române. Diversele forme prin care reprezentanții Bisericii Ortodoxe Române au servit puterea seculară, în perioada comunistă, constituie o temă de studiu serios,

„sine ira”. În trecutul nostru, biserica n-a fost un epifenomen, așezat deasupra istoriei, păstrându-se pură în interiorul celor lumești. La rândul lor, voievozii noștri s-au dovedit profund credincioși, au clădit biserici și mănăstiri pe care le-au înzestrat cu podoabe strălucitoare, făcându-le încă alte multe și bogate daruri. La nivelul instituției voievodale s-a dezvoltat un tip de creștinism răsăritean pe care îl putem numi „aulic”. După puterile sau, mai degrabă, peste puterile economice ale unui popor totdeauna sărac, voievozii români au căutat să îmbrace acest „creștinism aulic” într-o pompă sub care se ascunde modelul unor basilei.

Adăpostiți în frumoase mănăstiri, înfruptându-se din bunurile pământești cu care erau dăruți, călugării și stareții, proveniți din întreaga arie a răsăritului ortodox, mulți, foarte mulți fiind greci, își petreceau timpul nu întotdeauna respectând canoanele vieții monahale, copiind uneori, cu admirabile înfloriri și miniat-uri, textele sacre, dar folosind o limbă care îi ținea departe de „norodul cel prost”. Cum s-a scurs viața sufletească a celor mulți, în acest timp? Ce impact a avut – dacă a avut – acest „creștinism aulic” asupra fondului nostru spiritual este o întrebare apăsătoare. Mai mult ca sigur, poporul de jos a continuat să recurgă la zestreă lui de credințe, practici și „eresuri”, ca să folosim cuvântul poetului. Trăia înconjurat pretutindeni de „semne” ale căror tâlcuri le cunoșteau bătrânii satelor. Îl înspăimântau deopotrivă lătratul fără pricină al câinelui și țipătul cucuvelei, pocnetul lucrurilor din casă, visele amenințătoare și căderea unor stele, la fel ca pe

strămoșii săi romani. Probabil preoții au înmulțit sfintele slujbe, adăugând utrenii și vecernii, molitve și sfeștanii, preluate de la slavii din sud. Dar câtă învățătură pravoslavnică putea cuprinde mintea acelor preoți sărmani, în acea vreme? Câtă deosebire era între ei și bieții lor enoriași? Ce concordanță putem afla între acest creștinism sumar și subtilele dogme clădite în lungile dezbateri ale marilor sinoade și cât din scrierile sfinților părinți ai bisericii răsăritului a picurat în predicile ținute de preoții satelor românești, în modestele lor biserici? Și mai ales, ce efect a putut să aibă o liturghie „boscorodită” într-o limbă neînțeleasă, decât unul muzical? Înălțarea sufletească a credincioșilor se confunda cu o trăire estetică rudimentară. Puținele rugăciuni, Tatăl nostru și Crezul (care și-au păstrat cuvintele originare latine!), murmurate în limba română, pildele din Evanghelie, tălmăcite de preoți cu slabele lor puteri, amenințarea cu „focul veșnic” și „scrâșnirea dinților”, în urma „judecății de apoi” constituie conținutul teologic al acelor vremi.

Cu cât s-a schimbat acest conținut, în epoca modernă? Fără îndoială, formele exterioare prin care se manifestă sufletul românului de rând au devenit mai spectaculoase ca în trecut. Ritualul se confundă adeseori cu arta dramatică, iar trăirea religioasă se îngemănează mult mai rafinat cu cea estetică. Fastul bizantin impresionează, în primul rând, ochiul. Dar substanța sufletească a acestui român simplu? Românul continuă să fie legat de credința răsăriteană prin „datină”, nu printr-o dogmă ale cărei subtilități le ignoră. El este ortodox pentru

că așa au fost moșii și strămoșii săi. Și azi, în satele noastre, babele atotștiutoare îl cenzurează pe preotul cel tânăr, pornit „să strice obiceiurile cele vechi”, iar femeile se pleacă mereu asupra sicriului, înainte de a-i pune capacul, pentru a decupa o bucată de giulgiu deasupra chipului mortului, ca acesta „să vadă drumul” și „să nu se rătăcească”. Și nu uită niciodată să înfigă o monedă în crucea de ceară curată din mâna celui care se pregătește să treacă „apa cea mare” spre tărâmul de dincolo. Banul pentru luntrașul Charon și crucea lui Hristos, iată cei doi poli așezați în sufletul nostru, din vremurile depărtate ale începutului nostru ca ființă istorică.

PARADOXUL CREDINȚEI NOASTRE CREȘTINE

Românii nu au dat lumii mari mistici. Această împrejurare dovedește că ei nu pot trăi într-o stare de exaltare peste marginile firii. Starea lor naturală este una de veșnică cumpănire a lucrurilor. Românul a răsturnat celebrul dicton cartezian „dubito, ergo cogito” în „cogito, ergo dubito”. Să fie aceasta un defect de care trebuie să ne rușinăm? Nu avem nici un motiv. Putem spune doar atât: românii sunt un popor rațional, dar raționalitatea lor este de un alt tip decât cel cartezian, iar incapacitatea noastră funciară de exaltare amețitoare nu a putut da naștere unui Juan de la Cruz sau unei Tereza de Avila. Poate că frații noștri de la celălalt capăt al Europei, „oamenii acelei clocotitoare Spanii, ...pasionați până la incandescență”¹, au moștenit ceva

1. Lucian Blaga, *Ființa istorică*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1977, p. 138.

din fierbințeala sângelui și închipuirii maure, iar în noi a învins scepticismul Romei aflate în amurg. Viața românului s-a desfășurat între „ceea ce îi este dat” și „ceea ce nu-i este dat” omului. Există limite ale umanului peste care nu poți trece nepedepsit, ceva asemănător „hybris”-ului elin. Extazul mistic, adică încercarea de „dezmărginire” și „contopire” cu divinul i se pare românului o îndrăzneală nepermisă. A te contopi cu Dumnezeu înseamnă a crede că poți fi întrutotul asemenea lui, ceea ce numai Lucifer a încercat. A fi conștient de propriile tale limite este un semn al înțelegerii destinului uman pe acest pământ. „Simțul limitei” a fost poate darul nostru cel mai de preț prin care ne-am conservat însăși ființa istorică. Noi nu am forțat legătura noastră cu Dumnezeu și nu am forțat nici destinul istoric. Peste sufletul nostru, creștinismul n-a trecut ca un sul de foc pe întinderea unei câmpii. El s-a așternut în adâncul nostru, în forme simple și blânde, a pătruns în viața de zi cu zi a românului, devenind un mod de a fi „în lume”. „Legătura cu Dumnezeu” s-a convertit astfel în „legătura dintre oameni”, iar religiozitatea s-a confundat cu etica.

Conștiința limitei ne-a făcut să nu avem nici sfinți, în deplinul înțeles al cuvântului și la timpul potrivit.² Sfințenia este goana după perfecțiunea vieții întru Cristos. („Perfecțiunea a fost obsesia sfinților nereușiți”, susține Cioran.) Sub aspectul său de umilință, ea ascunde o violentare a limitei, căci „nu este om fără păcat” spune

2. În ultima vreme, Biserica Ortodoxă Română a întreprins o veritabilă campanie pentru a impune retroactiv o listă de sfinți români.

românul. Păcatul este „starea de limită” a omului. Asimilarea păcatului ca reper al umanului a dat naștere indulgenței noastre proverbiale. În lumea satelor românești, preotul „păcătos” era înțeles și „iertat” de credincioși fiindcă „este și el om”!

Față de Dumnezeu, românul are o dublă perspectivă: Dumnezeu este și „sus”, în cer, și „jos”, pe pământ, alături de noi, printre vitele din ogradă, în țarină, în biserică satului, în cimitir, în dosul tuturor lucrurilor acestei lumi. Este o viziune mai degrabă panteist-creștină decât dogmatică. Dumnezeu, conceput ca o ființă în același timp „depărtată” și „apropiată”, permite românului un dialog, dar nu o contopire. Poate nimeni n-a exprimat această „depărtare” și „apropiere” a lui Dumnezeu ca fostul călugăr Arghezi, care îi reproșează Celui de Sus întreruperea dialogului cu el, „robul” de jos:

*Nu-ți cer un lucru prea cu neputință
În recea mea-ncruntată suferință,
Dacă-ncepui de-aproape să-ți dau ghies,
Vreau să vorbești cu robul tău mai des.
De când s-a întocmit Sfânta Scriptură
Tu n-ai mai pus picioru-n băătăură
Și anii mor și veacurile pier
Aici sub tine, dedesubt, sub cer.*

Dumnezeu „coboară” în lume, în „bătătură”, ca în basmele și poveștile populare, însoțit de simpaticul și cam naivul „Sân Petru”. Dumnezeu este distinct de lume și de făptura pe care a creat-o, dar în același timp, el se află „în tot și în toate”. Nu există nimic în afară de Dumnezeu!

Această viziune panteistă străbate unele dintre cele mai frumoase versuri ale celui alt mare și reprezentativ poet român, Lucian Blaga. Nu e de mirare, căci poeții cu adevărat mari și reprezentativi ai unei literaturi revelează ceea ce stă ascuns și nebănuit în sufletul neamului lor:

*Despre Dumnezeu nu poți vorbi decât așa:
Îl întrupezi în floare și-L ridici în palme,
Îl asemeni c-un izvor și-L lași să-ți cadă lin
peste picioare,
Îl prefaci în soare și-L aduni cu ochii,
Îl închipui om și-L rogi să vie-n sat,
unde-L așteaptă toate visurile omenești.
Arunci grăunțe între brazde și zici:
„Din ele crește Dumnezeu”.*

Blaga procedează asemenea țăranului român care crede că pe boabele de grâu se află întipărit chipul lui Iisus. Nu știu dacă această credință o mai au și alte popoare, dar pentru noi, ea este extrem de semnificativă. Țăranul român lua în palme boabele de grâu cu o adevărată evlavie, pentru că în ele „vedea” prezența lui Dumnezeu. Această viziune fascinantă o descoperim în tulburătoarele bocete culese de Constantin Brăiloiu în Gorj, creații poetice cu nimic inferioare mult frecventatei balade cizelate de Vasile Alecsandri, ba dimpotrivă:

*Pe cea cale lungă,
Lungă, fără umbră,
Dacă mi-i vedea
Răchită-mpupită,
Nu este răchită,*

*Ci e Maica Sfântă...
Dacă mi-i vedea
Un pom înflorit,
Nu-i pom înflorit,
Ci e Domnul sfânt....
Dacă-i auzi
Cocoșii cântând,
Nu-s cocoși cântând,
Ci-s îngeri strigând...*

Într-o astfel de viziune, Lumea (Cosmosul) apare ca un „corp al divinității”. Din împletirea bizară a unei asemenea viziuni și frumoase „eresuri” s-a născut ceea ce putem numi paradoxul credinței noastre creștine. În creștinismul românesc, Dumnezeu este în același timp „departe” și „aici”, distinct și difuz, „în afară” și „înăuntru” tuturor lucrurilor, transcendent și imanent.

Creștinismul l-a fixat pe român „în lume”. Un nucleu de rânduieli și porunci biblice, constituit la începutul devenirii noastre istorice, a străbătut nealterat veacurile până aproape de zilele noastre. Din substanța creștină, românul a extras un îndreptar practic. „Viața este trecătoare – umbră și vis – dar ea ne este dată s-o trăim”. Creștinismul românesc, așa cum s-a manifestat el în sufletul poporului, îndeamnă la faptă, hic et nunc, în timp ce misticismul „se dezinteresează de acțiune, e pierdere în unul și totul”³. Un creștinism eticist (al faptei bune și plăcute lui Dumnezeu) este unul din temeiurile dăinuirii noastre.

3. Mircea Florian, *Misticism și credință*, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1946, p. 119.

Misticismul ortodox, plămădit în mănăstirile athonite, adus de călugării greci și sârbi, în mănăstirile noastre, începând din secolul al XIV-lea, n-a putut contamina viața poporului român, rămas credincios creștinismului său primar, rudimentar, dar tocmai din această cauză, trainic! Simplitatea lui a făcut posibilă transmiterea sa din generație în generație și din veac în veac.

În expresia ei pură, ortodoxia creată de sinoadele ecumenice a fost substanța spirituală a unui mare imperiu bizantin și a unei mari civilizații și culturi. Până la un punct.

RUGA ÎN BANAT

În fiecare an, sărbătoarea Nașterii Maicii Domnului – Sântămăria Mică – îmi aduce în minte un eveniment eminamente bănățean: „ruga” sau „nedeea”. Spun emina-mente bănățean fiindcă în nici o parte a pământului românesc, ruga, adică sărbătorirea hramului bisericii, nu are o asemenea amploare și mai ales o asemenea semnificație ca în Banat. Forța vitală a bănățeanului sparge îngrădirea religioasă și se revarsă tumultuos, ca o apă ieșită din matcă. De aceea, nimic nu mi se pare mai caracteristic și mai revelator pentru spiritualitatea bănățeană ca această sărbătoare. Pliată pe un eveniment creștin, ruga este un prilej de bucurie senzuală, păgână. În amintirea mea, ea are înfățișarea unei desfășurări breu-geliene, în scene largi, punctată de pantagruelice ospețe, cu participarea neamurilor, a cunoscuților și necunoscuților din mai multe sate. Descărcarea de energie în

dansurile bănațeanului, în „poșovăicile” și „brăurile” sale îndrăcite dezvăluie alte resorturi decât cele presupuse de Nietzsche în erupția dionisiacă a vechilor greci. Nu spaima de existență deschide supapa acestor manifestări ale bănațeanului, ci profundul atașament față de viață, mulțumirea și acordul deplin între Om și viața așa cum este dată spre a fi trăită. De aceea, rugile sau nedeile din Banat sunt mai degrabă niște saturnalii romane, în care orice ostilitate pare că se suspendă, pentru a da curs liber forțelor vieții să atingă plenitudinea. Numele celui care conturbă această sărbătoare a vieții este stigmatizat pentru vecie, iar memoria colectivă îl păstrează cu rușine.

În zi de Sântămărie Mică, gândul mă poartă în satele bănațene care își sărbătoresc hramul bisericii. Sunt multe sate care au ales acest hram. Totul pare la fel ca în trecut. Treptat, treptat, ochiul și urechea privitorului remarcă schimbarea. Somptuosul și în același timp elegantul costum bănațenesc se pierde printre hainele „de oraș”. În muzica renumiților lăutari ai Banatului se aud sunete corcite și ritmuri care nu ne aparțin. Fațadele unor case sunt o sfidare a bunului gust. O strângere de inimă te cuprinde. Și totuși, explozia de energie a rugilor din trecut s-a păstrat. Să fie aceasta un semn că fondul a rămas neatins de vicisitudinile vremurilor prin care am trecut?

SIMBOLUL PORȚII

Am fost un popor situat întotdeauna la marginea unor lumi. Destinul nostru de „mărginași”, aflați în afara unor cadre omologate ale Europei, ne-a urmărit de-a lungul întregii noastre istorii și el ne apasă și azi. Am fost noi, oare, europeni? Da, putem răspunde, am fost, dar „de margine”. Am aparținut lumii răsăritene a Bizanțului? Desigur, dar am constituit periferia acelei lumi. Am făcut parte din lumea mai restrânsă a Balcanilor, așa cum consideră unii și în zilele noastre? Nu, am avut doar legături strânse cu această regiune tulburată a Europei, dar ne desparte de ea nu numai Dunărea, ci însăși istoria noastră, care prezintă unele note comune cu cea a popoarelor slave de la sud, dar a avut totuși o cu totul altă înfățișare și un alt curs politic. Ne-am aflat lângă aceste popoare de la care am împrumutat limba de cult și de cancelarie, precum și unele institu-

ții, dar nu am evoluat în spațiul lor geografic și istoric.

Totuși nu trebuie să pierdem din vedere că bulgarii și sârbii s-au manifestat în istorie, înainte de noi, iar când ne-a sosit și nouă vremea, am creat un „Bizanț după Bizanț”, la marginea imperiului otoman. Privit în perspectiva evenimentelor culturale europene din acea epocă, bizantinismul nostru ar putea părea un fenomen anacronic. Raportat însă la lumea răsăritului, el a însemnat o încununare a unui stil de artă și cultură de o mare strălucire. Razele artei și culturii bizantine au pătruns în Occident și după căderea Bizanțului, când savanții săi au introdus în Italia, neoplatonismul, împreună cu prețioasele lor manuscrise. „Bizanț după Bizanț” pe pământ românesc nu poate fi considerat un modest epigonism. El a însemnat, într-o privință, o creație originală, marcată de capodopere. Moldovița, Sucevița și Voroneț, Dragomirna și Trei Ierarhi, biserica lui Neagoe Basarab de la Curtea de Argeș și mănăstirea Văcărești, acea bijuterie arhitectonică distrusă de iconoclasmul comunist, nu sunt monumente constantinopolitane, dar nici bulgărești sau sârbești, ci românești. „O cultură nu se valorifică decât prin caracterul ei național.”¹ Din păcate, coeficientul nostru etnic s-a manifestat pregnant doar în domeniul arhitecturii ecleziastice, în această perioadă postbizantină... Monumentele noastre de arhitectură poartă pecetea clară a unui popor așezat între două lumi.

Nimeni n-a definit mai exact, ca Ștefan cel Mare,

1. E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, Editura Științifică, București, 1972, p. 70.

această situație paradoxală a poporului român. Marele voievod de la Putna își închipuia „țărișoara” sa ca pe o poartă. El a numit-o atât de frumos: „Poartă a creștinătății”! Prin această sintagmă, Ștefan cel Mare a creat un simbol care condensează întreg destinul românesc. Poarta semnifică o închidere și o deschidere. Ea este situată între două spații pe care le desparte și în același timp le unește. Poarta devine astfel un simbol al marginii. Ștefan cel Mare a fost poate cel mai lucid voievod al nostru. El a cântărit cu precizie consecințele de durată ale situației noastre „la margine”. Europa apuseană venea până la el, dar refuza să-l cuprindă, iar pe de altă parte, imperiul otoman însuși l-a lăsat în afară, luându-i doar tributul. Domnul Moldovei a avut conștiința că țara lui se află pe muchia ce desparte apusul de răsărit. Marea lui idee politică a fost să transforme o muchie de despărțire într-una de unire. El a întins punți spre apus și răsărit, încercând să închege un vast sistem de relații pentru a cuprinde laolaltă cele două lumi. Multe fire vin spre el și pleacă de la el. Îndepărtatul Usun Hasan, șahul persan, îi trimite solie îndemnându-l ca împreună cu ceilalți principii creștini să pornească împotriva turcilor otomani care constituiau marele pericol al aceluia timp. Trimisul venețian Paul Ogniben poposește în Moldova ca să discute cu el „cauza creștinătății”. Voievodul nostru îl înștiințează pe papă despre planurile sale, într-o scrisoare în care îl roagă pe acesta să stăruie ca, în lupta contra păgânilor să nu-l lase singur, ci să fie ajutat de regii și principii apuseni.

În angrenajul european al vremii sale, Ștefan cel Mare se dovedește o piesă de rezistență, o „poartă”.

„Dar dacă această poartă, care este țara noastră, va fi pierdută – Dumnezeu să ne ferească de așa ceva – atunci toată creștinătatea va fi în mare primejdie”, spune el în solia sa către papă.

În viziunea papei, apusul începea cu Ungaria și Polonia, țări catolice, și chiar în momentul soliei lui Ștefan, pontiful de la Roma expediase regelui apostolic maghiar ajutorul bănesc solicitat de domnul Moldovei pentru salvarea Chilie și Cetății Albe, din mâinile turcilor. „Luminăția Voastră trebuie să aveți în vedere că aceste două ținuturi sunt Moldova toată și că Moldova, cu aceste două ținuturi, este un zid pentru Ungaria și Polonia.”

În această viziune, Europa constituia un vast spațiu de interese și idealuri comune, față de care domnul Moldovei își exprima adevărată patetică.

Nimic „mioritic” nu se degajă din ethosul aceluia timp românesc. A fost un timp al inițiativelor și acțiunii. Ștefan cel Mare a alternat purtarea războaielor cu construirea mănăstirilor. La început era fapta, după care urma reculegerea. Un spirit faustic s-a încrucișat cu contemplația răsăriteană, pentru a realiza o armonie unică. În concepția marelui voievod nu contau decât omul și faptele sale. El numea pârălabi din rândurile oamenilor de jos, dintre cei care săvârșeau fapte de pârălabi, nu dintre cei ce se lăudau cu viața lor nobilă. După dezastrul de la Războieni, Ștefan cel Mare a înțeles, însă, că nu poate depăși condiția unui „om de margine” și a

cedat. Nu a fost lașitate în acest gest și nu a fost frică, ci înțelepciune. (Cioran a blamat înțelepciunea românească, pe care a considerat-o o „clarviziune paralizantă”).

„Comment expliquer que le peuple le plus frivole qui soit ait pu avoir tel destin? Nulle part au monde ou le doute ait pris des proportions pareilles.” El ar fi voit o Românie lipsită de înțelepciune, provocatoare și imperalistă, o Românie în stare să sfideze limitele. Pentru el, istoria este un domeniu neîngrădit al posibilului, o aventură în gol. Înțelepciunea noastră s-a născut dintr-o adevărată constrângere a realității. Ea a reclamat tot atâta tărie și curaj, cât o aventură nesăbuită. Înțelepciunea nu i-a împiedicat pe voievozii noștri cei mai de seamă să acționeze, i-a făcut doar prudenți. Aceasta nu înseamnă că n-au avut, din când în când, inițiative temerare. Una dintre acestea a condus la prima unire a tuturor românilor, dar înfăptuitorul său a căzut răpus, tocmai pentru că înfruntase timpul istoric. Împrejurările au fost încă o dată mai tari decât un domn român.

S-ar putea spune că în Europa au existat și alte popoare mici, dar care au reușit să realizeze mai mult decât noi, în istorie. Da, este adevărat, dar acele popoare nu erau „de margine”. Istoria nu poți s-o provoci dincolo de limitele permise de ea însăși. O provocare peste măsură înseamnă o sinucidere, iar un popor nu se sinucide. Înțelepciunea noastră a constituit un triumf al forțelor vieții. Voievozii noștri au pendulat mereu între două lumi, până la începutul secolului al XVIII-lea. Atunci, Dimitrie Cantemir, indus în eroare de începutul descreșterii puterii otomane, s-a lăsat sedus de ascen-

siunea Rusiei lui Petru cel Mare și a legat destinul românesc de noua putere de la răsărit. Cel mai învățat dintre voievozii noștri inaugura astfel o „serie istorică” ale cărei avataturi ne-au marcat până în zilele noastre. De cealaltă parte, Constantin Brâncoveanu, cochetând doar cu apusul, s-a încurcat în ițele țesute de el însuși, pierzându-și, în final, capul. Pendularea noastră între răsărit și apus a încetat pentru multă vreme, iar manifestarea noastră strictă în orbita semilunei a determinat îngroșarea coordonatei răsăritene a sufletului nostru, încât, în zorii secolului al XIX-lea eram aproape de nerecunoscut. În fața ochilor uimiți ai călătorilor occidentali apărea privestea unei lumi orientale, îmbrăcate în cafetan și împotmolită într-o dulce lene.

Ne-am smuls cu greu din această lume. Ne-a trebuit, de fapt, un secol (1848–1948) încărcat de evenimente europene mari. Am ieșit la iveală când am redevenit o „poartă” spre lumea apuseană. Unii istorici străini consideră că românii n-au reușit niciodată să se occidentalizeze. În ceasul nostru cel mai fericit am creat doar o „cvasidemocrație”. Este adevărat, am construit o democrație care a conservat și latura răsăriteană a sufletului nostru, o democrație „de margine”, dar reală. „Poarta” rămâne un semn bivalent. Din această pricină, noi nu ne vom transforma niciodată într-o Franță, Germanie sau Suedie și cu atât mai puțin într-o Americă ademenitoare, dar nici într-o Rusie sau Chină. Vom fi mereu între lumi, vom fi mereu „la margine”, dar vom putea fi întotdeauna o „poartă”. Marile schimbări geopolitice sunt imprevizibile. Nu putem ști ce loc vom avea pe

harta lumii de mâine. Marea Neagră ne va ține însă legați perpetuu, prin interese economice și strategice, de spațiul răsăritean. În schimb, Dunărea va indica veșnic inima Europei. Locul nostru este aici și nu-l vom putea muta niciodată de sub picioarele noastre. El este inconfortabil, dar nu blestemat. Ideea că am fi prizoniți de istorie este o scuză ușoară. Nu totul este determinat de destin, există întotdeauna ceva ce depinde de noi înșine. Putem crea aici o mare cultură, dacă nu o mare istorie. „Poarta” se închide spre interior și se deschide spre lume. Ea poate deveni simbolul universalității culturii noastre. „Ni se cere să depășim provincialismul oricărei culturi de circulație interioară”, spunea Mircea Eliade. Dar, creația originală nu se naște programatic. Ea apare întotdeauna în mințile cele mai dăruite ale neamului, într-un climat de libertate. Valoarea noastră nu constă în a fi asemenea altora, ci de a fi noi înșine, dar aceasta nu înseamnă să cădem din nou în obsesia unui „specific național” care ne-ar urmări cu porunca lui din veacuri. Specificul național nu este apanajul unui anumit timp istoric. El a suferit mereu prefaceri și adaosuri în mersul istoriei. Fiecare generație creatoare a contribuit la îmbogățirea lui.

Nu trebuie să ne lăsăm stăpâniți nici de crisparea de a fi universali cu orice preț. Aceasta ar fi o zbatere în vid. Trebuie să creăm aici și acum, să creăm pur și simplu, lăsând grija originalității în seama „stratului mumelor”.

ELANUL GOTIC

Să aducem, printr-un efort de închipuire, în fața ochilor noștri, bisericile lui Ștefan cel Mare. Ce ne surprinde, la prima vedere? Modul inteligent în care construcția este așezată la sol, încadrarea ei în ambianță, într-o manieră care ajută natura să participe la efectul estetic, un simț excepțional al proporțiilor ce face din clădire și cadrul înconjurător un tot armonios, dar mai ales o încântătoare suplețe care pune în evidență tendința de elansare a edificiului.

Din apropiere, bisericile lui Ștefan cel Mare își dezvăluie intențiile mai adânci: ele sunt rodul unei surprinzătoare sinteze între bizantin și gotic. Stilul lor nu este nici strict bizantin și nici strict gotic. Pentru a-i marca singularitatea, a fost denumit simplu „stilul moldovenesc”. Prin respectarea planului de construcție bizantină, aceste biserici exprimă partea răsăriteană a sufletu-

lui nostru, dar turla lor se lansează cu îndrăzneală spre cer, înălțând cupola mult deasupra acoperișului. Cum stau așezate la sol, ele par niște mari păsări oprite într-un popas, dar gata să-și ia zborul. Această accentuare a verticalei nu ne îndreptățește, oare, să credem în elanul gotic al sufletului nostru? Aici, la gurile Danubiului, vulturii Romei au fost opriți din zbor, dar năzuința lor spre înălțimi n-a pierit. Încrucișarea dintre verticala gotică și orizontala bizantină ne apare astfel ca o exprimare metaforică a destinului românesc. „Neamul nostru n-a trăit sub semnul spiritului gotic”, susține Cioran. Se înșeală. Goticul și bizantinul ne sunt con-substanțiale. Bisericele lui Ștefan cel Mare nu sunt „locașuri minore și amărâte ale dezertionii din lume”, ci splendide întrupări ale unei aspirații spre un cer împodobit cu stelele noastre. Desigur, ele nu sunt construcții monumentale. Dimensiunile uriașe deconcertează spiritul românului, îi provoacă un recul. De aceea, colosalul i se pare inuman. În plin secol al XX-lea, plimbându-se pe Broadway, prin fața „zgârie norilor” americani, Brâncuși a exclamat: „Bieții oameni, cât trebuie să fie de nefericiți aici! Căci există o măsură în toate.” Gândul lui Brâncuși prelungește, în epoca noastră, mesajul adânc al creației lui Ștefan cel Mare. Între ctitorul sculpturii moderne și marele său înaintaș voievodal se stabilește o ecuație din care se desprinde un mod românesc de a crea și a fi. Un mod în care elanul gotic este mereu temperat de tendința bizantină, pentru a ne păstra la proporțiile omenescului. Față de colosalul gotic, bisericile noastre oferă o atmosferă intimă, cal-

dă. În această atmosferă, inimile vibrează într-o suavă comuniune, înfiorate de taină. În interiorul acestor biserici ne aflăm într-o lume a răsăritului, unde rațiunea nu tinde să-l înfrunte pe Dumnezeu. Ea este părtașă la realizarea unui întreg armonios, tăiat în forme clare și linii simple. O „măsură în toate” ne-a ferit de belșugul ornamental oriental (chiar dacă am receptat ecouri din acea zonă), obositor pentru spirit, dar și de exagerările monumentaliste. Înălțarea noastră pe verticală s-a făcut cu un simț (sau „bun simț”) al dimensiunilor umane. Din această pricină, trăirea excesivă ne este străină și tot din această pricină respingem orice fel de imperialism.

În planul mântuirii noastre, verticala gotică exprimă, însă, o dispoziție spirituală care ne diferențiază de lumea răsăritului. Turla zveltă, construită la început pe naosul bisericii, încorporează efortul de înălțare a sufletului în întâmpinarea harului divin. Sufletul românesc nu s-a lăsat turtit de cupola joasă bizantină. Atitudinea care se degajă din ansamblul nostru arhitectonic nu este de prosternare pasivă, de așteptare a grației divine, ci de conlucrare între om și Dumnezeu. „Sofianicul care coboară” este o splendidă speculație blagiană, întemeiată mai degrabă în spațiul ortodoxiei constantinopolitane, dar nu în cel românesc. Celebra Sfânta Sofia impune prin desfășurarea amplă pe orizontală, prin „forța concentrată” a edificiului și greutatea cupolelor sprijinite de ziduri prin pandantivi. „Cupola turtită nu lasă visul să se înalțe!”, remarcă atât de frumos Elie Faure. În cadrul larg al lumii ortodoxe nu am fost „toți

o apă și-un pământ”. Verticala gotică a spiritului nostru ne-a particularizat și circumscris în granițele unui destin propriu.

La începutul secolului al XVI-lea, turla a fost preluată de arhitectura din Muntenia, ca o necesitate firească. Aici, în secolele următoare, au apărut acele biserici cu două și trei turlle, dintre care unele sunt adevărate capodopere. Astfel îmbogățit, modelul bisericii cu mai multe turlle s-a întors în Moldova. Nicăieri nu ne întâmpină însă acele păduri de turlle răsucite, terminate cu niște cupole bizare, acoperite ostentativ cu aur, născute pe întinderea nemărginită a Rusiei. Pe pământul românesc a triumfat un geometrism clar, străbătut de un suflu ascendent.

Acest suflu nu-l descoperim doar în aceste creații pe care Blaga le cuprinde în „cultura majoră” a poporului român. Ce putem spune despre acele biserici de lemn țărănești, care au izbucnit spre cer în Maramureș, Țara Lăpușului și Țara Zărandului, târziu, în secolele XVII și XVIII? „Turnul lor domină aspectul general. El este în raport cu edificiul cam mare, totuși avem impresia că nu apasă clădirea prin greutatea sa. Față de soliditatea orizontală a edificiului, *el aduce adeseori o mișcare în înălțime, grație, elasticitate.*” (sublinierea noastră)

„Acoperișurile sunt înalte, cu pantă repede, contribuind astfel la silueta zveltă și elegantă a bisericilor de lemn. Firește, aceste forme de acoperișuri nu au nimic de-a face ca geneză cu arhitectura gotică (ele sunt un răspuns la problemele de climă, zăpadă), dar consonan-

ța de forme cu turnurile înalte și prevăzute cu coifuri prelungi este desăvârșită.”¹

Dacă aceste construcții nu sunt propriu-zis „gotice”, ele au însă un uimitor avânt gotic. Apariția lor în mediul țărănesc românesc este de-a dreptul miraculoasă. În lumea răsăritului ortodox nu le găsim nici o asemănare. Ele corespund incontestabil unei anumite nevoi sufletești, a noastră și numai a noastră. „Consonanța de forme” cu goticul apusean nu se datorează unei simple coincidențe în rezolvarea unor probleme de ordin tehnic. Putem adăuga încă ceva: nicăieri goticul nu a marcat o atât de lungă durată ca pe pământul românesc. Această longevitate vorbește de la sine. Ea presupune o tendință constantă a sufletului românesc. În Transilvania, această arhitectură semeață, creată de cei umili și năpăstuiți, din satele românești, a fost contemporană cu somptuoasa arhitectură barocă din orașele străine sufletului nostru. În acel timp, în care abia mijeja conștiința de sine a unui neam, turnul înalt cu coif prelung al bisericilor de lemn din Transilvania însemna exteriorizarea unei energii încă neconsumate. El se înălța ca un îndemn deasupra satului: „Sus, mai sus, căci Dumnezeu este cu noi!”

1. Coriolan Petranu, *Bisericile de lemn din județul Arad*, Sibiu, 1927.

ELOGIU ORAȘELOR

Românii nu au avut orașe. Din cauza acestei carențe, istoria noastră a fost adânc suferindă. O suferință care a dăinuit până în zilele noastre. Forma noastră tipică de așezare urbană a fost târgul: Târgu Neamț, Târgu Ocna, Târgu Frumos, Târgu de Floci, Târgu Jiu și chiar Târgoviște, a doua capitală a Țării Românești.

Proiectate peste imaginea orașelor occidentale, târgurile noastre se dovedesc a fi modeste simulacre, alcătuiți ambigui, nici orașe, nici sate, în care a trăit o lume pestriță și anonimă ce n-a lăsat nimic durabil în urma sa. Orașe cu o întocmire apuseană-au existat în Ardeal dar, din nefericire, ele nu ne-au aparținut. Au fost mai întâi orașele săsești, cele care au dat numele german al provinciei: Siebenbürgen. Acestea au fost adevăratele burguri în care s-a dezvoltat o lume aparte, cu o conștiință despre statutul și rosturile ei proprii. Au fost desi-

gur și orașele maghiare. Nu întâmplător cuvântul care designează, în limba noastră, așezarea urbană, provine din limba maghiară (város = oraș).

Primul oraș românesc în deplinătatea înțelesului este de fapt o așezare ecleziastică din Ardeal în secolul al XVIII-lea: Blajul. Este drept, însă, că marele său întemeietor, Episcopul Inochentie, a înțeles că un oraș adevărat nu poate exista numai cu preoți și a încurajat o viață meșteșugărească stabilă și o activitate negustorească intensă.

Și totuși, cât îi datorăm acestui oraș preoțesc! În apus, orașele au fost leagănul lumii moderne, locul unde a înflorit cultura laică și s-a format „starea a treia” care a generat burghezia, forța socială care a dărâmat „vechiul regim”. La noi, absența orașelor a dat naștere unui paradox istoric: lupta pentru o societate burgheză de tip occidental a fost purtată de boierii liberali! Boierii s-au ridicat împotriva propriei lor clase, iată un adevăr asupra căruia n-am stăruit de ajuns. Orașele apusene ne evocă solide construcții de piatră, făcute să înfrunte timpul și să garanteze o continuitate neîntreruptă de viață și creație. În structura lor poți citi cu ușurință etapele pe care le-au parcurs. Orașele occidentale au propria lor istorie. Ele au făcut istorie. Pe frontispiciul caselor descoperi adeseori anul construirii și numele întemeietorului. Orășeanul își cunoaște arborele genealogic aproape la fel ca nobilul.

În mijlocul orașului se înalță impunătoare biserica de piatră, clădită, poate, la 1200, mărită la 1300, cu adăugiri de la 1400 și cu transformări de la 1500. Treci

pe lângă ea, te oprești și o contempli înfiorat. Pentru o clipă, ai imaginea veșniciei. Este totuși, o veșnicie în mișcare, nu încremenită. În structura unor mari catedrale ale apusului descoperim adeseori forme de început romanice, faze ale goticului, adausuri din Renaștere și poate chiar podoabe baroce. O succesiune de stiluri care indică „mișcarea”, sporul spiritual continuu al unei comunități, evoluția ei în timp. Alături de biserică se înalță turnul cu clopotul de alarmă și primăria cu foișor care constituie gloria și mândria burghezului. Acolo sună orologiul comunal care marchează și împarte timpul orașeanului, potrivit cu necesitățile sale practice specifice. Timpul orașului este un „timp al muncii” (Jacques Le Goff). Acesta este un timp „laic”, un timp al producției meșteșugarului, un timp reglementat. Clopotul îl avertizează pe meșteșugar că a sosit ora începerii lucrului. Tot el îi anunță ora pauzei de masă și pe cea a terminării zilei de muncă. Clopotul este însăși „expresia unei epoci, a unei societăți, în structurile ei economice, sociale și mentale” (Jacques Le Goff). În orașul occidental, clopotul a devenit semnul unei discipline a muncii și al unei mentalități. El semnifică o tradiție a muncii ordonate, reglementate prin norme și desfășurate în cadre riguroase. Cultul pentru lucrul făcut temeinic al occidentalului s-a plămădit în orașele sale.

Târgurile noastre n-au realizat nicăieri acest ritm citadin. Nevoile lor nu le-au împins „să schimbe măsura timpului, adică însuși timpul” (Jacques Le Goff). Ele n-au simțit necesitatea de a crea „condițiile muncii ur-

bane", angajându-se într-o reală și aspră competiție economică. Târgurile noastre n-au știut ce este „graba și punctualitatea”. În târgurile noastre s-au perindat generații „fără poște prea mari și cu nevoi puține”, incapabile de eforturi mari constructive. „Clopotul muncii” (Werkglocken) n-a sunat aici cu strășnicia lui imperativă. Din păcate, întreaga noastră istorie a avut un „ritm agrar”. Noi nu ne-am grăbit niciodată. Nu e de mirare. Părăsirea Daciei de către romani a însemnat, în primul rând, dispariția orașelor. Romanii au plecat, luând cu ei cuvântul care denumea civilizația urbană și ne-au lăsat cuvântul „sat”, de la fosatum, adică o așezare rurală înconjurată de un șanț. Mai mult de o mie de ani, strămoșii noștri au locuit exclusiv în sate. În acest timp obscur s-a plămădit ruralismul nostru, cu miturile și plâsmuirile sale persistente, ale căror reminiscențe au devenit hrana unor curente literare, în plină epocă modernă.

„Veșnicia s-a născut la sat.” O veșnicie încremenită. Acolo, la sat, în pulberea răscolită de vânt a drumurilor, dar întotdeauna „argintie”, am căutat reperele sufletului nostru. O mie de ani fără orașe! Este într-adevăr „o veșnicie”! Și iarăși nu e de mirare că românul pus în fața orașelor epocii moderne, a manifestat totdeauna un recul. Orașul i-a transmis un sentiment de nesiguranță și teamă. Lumea lui nu a fost cea a orașelor. El a trăit prea mult timp într-un orizont a cărui curbură era cerul. Cu puterea lui de pătrundere în zonele întunecate ale istoriei noastre, Nicolae Iorga ne oferă un adevăr în același timp măreț și dureros: „Aici

(în Muntenia și Moldova, n.n.) ca și peste munți (în Transilvania, n.n.) se arată neînclinarea neamului românesc de a trăi într-un oraș închis, bogat, unde e muncă regulată și unde trebuie ținută o gospodărie economă. Românului îi trebuie spațiu, cer, natură, libertate, acestea-i sunt cele mai de seamă trebuințe, ele stau la baza sufletului său și răsună în cântecele sale.”¹

Având în vedere această zestre sufletească, nu este întâmplător că, după o mie de ani de viață sătească, atunci când încep să apară și la noi „orașe”, ele „își dătoresc existența unor imigrații orășenești străine”, conchide Iorga. „Peste tot întâlnim în aceste orașe străini care au venit cu dreptul lor, cu constituția orășenească obișnuită în patria lor, pentru a întemeia colonii asemănătoare pe pământul românesc.” Aceste așezări poartă titlul de târg, adică „oraș comercial cu piață”. Iorga folosește deci două cuvinte pentru a defini unul și același tip de așezare. Mai aproape de epoca acestor așezări și, aș zice, mai în cunoștință de cauză, Dimitrie Cantemir le numește diminutiv „târgușoare”. Nu e nici un fel de tandrețe în acest diminutiv. Primul nostru european, voievodul cărturar ni le înfățișează cu deplină luciditate: La Târgu Frumos „nu este nimic vrednic de luat în seamă, decât că este un târgușor destul de frumos”. Huși este și el un târgușor, doar că are un scaun episcopal, dar altfel „prin nimic nu-i deosebit”. Rădăuți este de asemenea „un târgușor și scaun al unui episcop”, iar Bacăul e un târgușor așezat pe un ostrov, dar care are „un episcop al bisericii papis-

1. Nicolae Iorga, *Istoria poporului românesc*, București, 1922, p.263.

tășești”. În schimb, Galați este un „târg”, dar care „nu bate la ochi printr-o arhitectură frumoasă sau prin mărimă”, deși pe aici trec mari bogății purtate de corăbii ce vin din porturile Crimeii, din Trapezunt, Sinope, Tarigrad și chiar din Egipt. Se pare că de aceste bogății nu se prea împărtășeau și românii localnici. Suceava însăși, „odinioară scaunul întregii Moldove, unde se află curtea domnească și scaunul mitropoliților, acum este aproape pe de-a-ntregul pustie”². Târgul sau „orașul” descris de Dimitrie Cantemir pare „locul unde nu s-a întâmplat nimic”. În această alcătuire precară pe care o numim impropriu oraș, supusă tuturor vicisitudinilor, cu oameni de adunătură ce au trăit ca niște efemere, nu a putut să apară Renașterea și Reforma. Puterice și orgolioase, orașele Occidentului ne provoacă mereu o strângere de inimă.

2. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ESPLA, 1956, pp. 48–61.

UN GOL ISTORIC

Românii nu au trecut prin cele două experiențe istorice care au marcat societatea Europei apusene și au determinat însuși profilul său specific, Renașterea și Reforma.

Cele două mari curente de idei ne-au atins superficial și indirect (în special prin Polonia catolică și Transilvania catolică și calvină), dar ele n-au pătruns în SUBSTANȚA noastră spirituală, n-au făcut parte din evoluția noastră istorică. Oricât de numeroase au fost AMĂNUNTELE renașcentiste din arta și cultura noastră medievală, ele n-au putut contura o epocă și cu atât mai puțin un „stil”.

Au fost niște accidente sau „fapte diverse”, fărâmituri căzute de la masa bogatului: „Un fapt își dobândește caracterele istorice, prin participarea la un stil, altfel el

rămâne un simplu fapt divers, neutru, istoricește indiferent.”¹ Faptele istorice nu au o importanță în sine, „importantă este numai direcția în care se vor mișca”².

Elementele renascentiste nu au schimbat direcția faptelor noastre istorice și culturale. „Stilul” nu numai al artei, ci și al vieții noastre s-a menținut într-o extrem de lungă durată, răsăritean, manifestându-se în limitele unei tradiții îndelungate.

În pofida seducției pe care a exercitat-o asupra unor distinși intelectuali români, celebra sintagmă a lui Nicolae Iorga, *Bizanț după Bizanț*, drapează de fapt, un gol istoric. Atracția resimțită de voievozii noștri față de defunctul imperiu al creștinismului răsăritean ne-a cantonat în formele și structurile înțepenite medievale.

Niciunul dintre voievozii români n-a făcut un pas decisiv înainte, niciunul n-a operat o ruptură cu trecutul. Ne mândrim și azi că „am păstrat, am continuat” marea tradiție bizantină. Apariția meteorică a enigmaticului Iacob Eraclid, „Despot Vodă” (1561–1563), acel extraordinar aventurier, un om al Renășterii, care a înființat la Cotnari o școală latinească sau scurta domnie a lui Petru Cercel (1583–1585), „personaj insolit”³, care a construit la Târgoviște o casă domnească după un plan „plin de noutăți planimetrice și de decor”⁴, conform gustului său de „principe occidentalizat” n-au pro-

1. Lucian Blaga, *Ființa istorică*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1977, p. 136.

2. A.D. Xenopol, *Principiile fundamentale ale istoriei*, 1900, p. 282.

3. Răzvan Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern*, Editura Meridiane, București, 1987, p. 29.

4. *Idem*, p. 30.

vocat o mutație în evoluția noastră istorică. „Încercările celor doi domni au fost episoade trecătoare.”⁵ Eșecul lor are cauze și semnificații adânci.

„Nu numai încercarea lui (Despot Vodă) de a introduce Reforma în Moldova, a fost cauza căderii lui, ci însăși încercarea lui de a dărâma datina. Între datină și revoluția umanistă în Moldova secolului al XVI-lea, datina a învins.” „Răscoala boierilor moldoveni a adus repede prăbușirea și moartea lui.”⁶

La rândul său, Petru Cercel este ucis la Constantinopol, în urma intrigilor boierilor munteni, care l-au alungat de pe tron din pricina „încercării lui de a introduce între supușii săi obiceiurile apusene” (printre altele înlocuirea rogojinilor cu paturile!).

Cauzele dispariției celor doi domni rezidă în însăși societatea românească refractară reformelor înnoitoare.

Conservarea paradigmei bizantine a fost pusă pe seama inteligenței și prudenței diplomatice a voievozilor români, a căror „linie fundamentală de conduită, cu grave implicații politice, trebuia să fie fidelitatea față de singura formă de europenism acceptată de Poartă în cuprinsul Imperiului Otoman: tradiția bizantină”⁷.

Nu pot să nu amintesc, însă, că principii calvini ai Transilvaniei, având același statut față de sultanii otomani, au reușit să realizeze o largă deschidere euro-

5. P.P. Panaitescu, *Renașterea și românii*, în „Interpretări românești”, Editura Enciclopedică, București, 1994, p. 196.

6. *Ibidem*.

7. Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă, Contribuții la istoria umanismului românesc*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1976, p. 13.

peană, transformând principatul lor într-un focar al umanismului și Reformei. În acest climat spiritual Nicolaus Olahus, român născut la Sibiu, dar considerându-se „hungaricus”⁸, arhiepiscop de Ezstergom-Strigoni (1553–1568), a devenit un strălucit umanist de reputație europeană.

În același timp, zugravii români împodobeau cu fresce mănăstirile Moldovei, dar ei sunt departe de Leonardo și Rafael.

Nu e vorba aici de talentul sau „geniul” lor, ci de „spiritul” operelor. Oricâte elemente „realiste” descoperim în ele, oricâte aluzii la situația politică a țării (în scena „Judecății de apoi”, turcii asupritori sunt întotdeauna azvârliți în iad), arta lor este circumscrisă de abstractismul hieratic bizantin, în timp ce maeștrii contemporani ai Renașterii, „deși în aparență continuau să picteze madone și sfinți, în realitate pictau oameni frumoși, sănătoși și robuști, asemenea lor înșiși, oameni care purtau veșmintele lor strălucitoare cu demnitate, care aflau prețul vieții lor în pura bucurie de a trăi”⁹.

Umanismul Renașterii a creat un nou raport al omului cu divinitatea și în consecință, a promovat un om nou, omul modern.

Acum, sentimentele „nu mai erau legate doar de fericirea într-o viață viitoare, ci mai cu seamă de cea prezentă”¹⁰.

8. Béla Köpeczi (sub redacția), *Histoire de la Transylvanie*, Académiai Kiadó, Budapesta, 1992, p. 275.

9. Bernard Berenson, *Pictorii italieni ai Renașterii*, Editura Meridiane, București, 1971, p. 32.

10. *Ibidem*.

Aici, pe pământ. Este o schimbare totală de perspectivă, gândire și mod de viață.

Reforma va face încă un pas înainte, pe calea gândirii libere.

„Acțiunea Reformei a mers mână în mână cu afirmarea spiritului laic și a umanismului.”¹¹ Creștinul se manifestă ca dreptcredincios, în „spațiul lumesc”. Aici se împlinește „chemarea lui Dumnezeu”, iar „profesia și munca sunt la fel de importante ca și actele exclusiv religioase”¹².

Pe aceste temeuri s-a petrecut despărțirea apelor de uscat: omul Evului Mediu găsea puterea în comunitatea din care făcea parte, omul Renașterii și Reformei a descoperit-o în el însuși.

Punerea în mișcare a energiilor ascunse și imprevizibile ale individului a generat diferența netă dintre Apusul și Răsăritul Europei. De la acea „oră astrală”, în conștiința europeanului apusean s-a instalat cultul individului, împreună cu cel al rațiunii și muncii, o triadă de valori care face și azi diferența dintre „noi” și „ei”.

Situați în spațiul răsăritean și fără experiența Renașterii și Reformei, românii au trăit prea mult timp într-un Ev Mediu conservator, practicând un colectivism bazat pe apartenența la un grup uman închis (familia, rudele, „obștea”).

Indiferent câte cunoștințe de limba latină a posedat Luca Stroici, acest vrednic boier moldovean din veacul

11. Antoine Compagnon, Jaques-Seebacher, *Spiritul Europei*, I, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 111.

12. *Idem*, p. 105.

al XVI-lea nu putea fi un „om al Renașterii”, și nici cuvișul domn muntean Neagoe Basarab (1512–1521) nu poate fi comparat cu Machiavelli (1469–1527).

„Învățăturile” sale sunt plămădite în orizontul spiritual medieval răsăritean, ele nu operează o deschidere spre nou, spre lumea modernă, după cum ctitoria lui de la Curtea de Argeș este într-adevăr o „splendidă operă de arhitectură românească”¹³, dar nu renașcentistă.

Nici Petru Rareș (1527–1528, 1541–1546), care s-a vrut un continuator vrednic al marelui său tată, nu poate fi considerat „un prinț renașcentist”¹⁴ numai pe baza temperamentului său „năvalnic”, asemănător cu cel al principilor din cinquecento.

După 200 de ani de la apariția Renașterii pe pământul Italiei, Miron Costin pronunță cunoscuta sentință: „...iar nu sunt vremile supt cârma omului, ci bietul om este supt vremi”. Cuvintele marelui cronicar din veacul al XVII-lea conțin „in nuce” o filozofie fatalistă. În pofida culturii sale dobândite în Polonia, boierul moldovean gândea, de fapt, ca un ultim răzeș, nu însă ca un om al Renașterii.

Faptul că din momentul Renașterii lumea apuseană a avut o cu totul altă evoluție decât noi ne-a durut și continuă să ne doară. S-a consumat o mare cantitate de energie intelectuală pentru a demonstra contrariul. S-a procedat la o adevărată vânătoare pentru descoperirea „ecourilor Renașterii” în cultura noastră, pierzân-

13. Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Editura Univers enciclopedic, București, 1997, p. 14.

14. *Idem*, pp. 116–117.

du-se din vedere că „ecourile” nu sunt Renașterea însăși!

Demonstrația s-a bazat pe specularea unor elemente disparate, rupte din context. Invocând un element sau altul din complexul fenomen al Renașterii și dând frâu liber fanteziei, putem susține orice, dar nu putem să și dovedim orice.

Ne-a obsedat și ne obsedează ștergerea diferențelor profunde dintre noi și lumea occidentală: „...în vremea Renașterii europene, ca *totdeauna* (s.n.) în istoria lor, (românii au fost) la fel cu popoarele europene”¹⁵, chiar dacă puțin altfel.

Pentru a estompa specificitatea și esența Renașterii, umanismul nu a mai fost considerat o categorie istorică, ci „o permanență de civilizație”¹⁶.

El a devenit astfel din toate timpurile și de pretutindeni.

Mergând pe acest fir al argumentației și privind, de pildă, „Gânditorul” de la Hamangia, am putea vorbi cu ușurință despre expresionism în neolitic!

Dilatarea nepermisă a sferei conceptului alterează însuși înțelesul său. S-a ajuns astfel să se confunde umanismul cu „omenia”¹⁷ românească și de aici, încă un pas și s-a vorbit despre vocația umanismului pe care am moștenit-o direct de la romani prin intermediul lim-

15. Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Valori și echivalențe umanistice, excurs critic și comparatist*, apud Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 7.

16. Alexandru Duțu, *Sinteză și originalitate în cultura română*, Editura Meridiane, București, 1972, p. 119.

17. Petru Iroaie, *Umanesimo romeno*, apud Virgil Cândea, *op. cit.*, pp. 337–338.

bii și... al sângeului(!)¹⁸, uitând că ceea ce ne-au dat cel mai puțin acești strămoși a fost tocmai sângele („ex toto orbe romano”).

Renașterea și umanismul constituie un fenomen cultural complex, strict circumscris în timp și spațiu. Dincolo de anumite limite, el nu mai este ceea ce a fost în epoca și societatea care l-au produs. Nu, nu am avut o evoluție paralelă și cu atât mai puțin sincronă cu lumea occidentală, ci divergentă, alunecând treptat, la sfârșitul Evului Mediu, odată cu epoca fanariotă, într-o orientalizare deplină. Începutul trezirii noastre din amorbire îl datorăm altor curente de idei europene, întâi iluminismului, în Transilvania, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și apoi romantismului, în Principate, în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Acum se petrece ieșirea din izolarea noastră în Evul Mediu bizantino-slav, aceasta este adevărata noastră „Renaștere”. Oricât nu ne place acest adevăr, trecerea noastră de la medieval la modern s-a făcut târziu și, tocmai de aceea, ea s-a înfăptuit printr-un salt, printr-o revoluție „de sus în jos”, care a inițiat o „ardere a etapelor”.

Cu toate meritele incontestabile ale acestei revoluții, România modernă (și cea de azi!) n-a putut acoperi lipsa unei „vârste de aur”, a unei epoci clasice românești.

18. Zoe Dumitrescu-Bușulenga, apud Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 340. Teza a fost susținută, însă, cu mult timp înainte de Nicolae Iorga: „Am avut și noi o epocă de Renaștere... Am mers pas de pas cu dezvoltarea culturală generală a Europei chiar în domeniul acesta al Renașterii și anume în faza ei cea din urmă”. (*Istoria literaturii românești, Introducere sintetică*, București, 1929, p. 75).

VRAJA BIZANȚULUI

Am fost ultimii copii adoptivi ai Bizanțului, dar i-am rămas credincioși mult timp după apusul său. Am împrumutat „formele politice” și „formele culturale” ale marelui imperiu. Nu integral și nu am efectuat o copie fidelă. Înțelepciunea celor dintâi domni români i-a condus pe aceștia la o corectă evaluare a strălucitului imperiu care „se restrângea de la un răstimp la altul – asemenea unei *peau de chagrin* – până ce a ajuns să se închidă în zidurile capitalei”¹.

Legăturile cu capitala imperiului roman de răsărit s-au stabilit prin intermediul slavilor de la sud de Dunăre. Nu e relevant oare faptul că, după ce Basarab Înțelemeietorul și fiul său, Nicolae Alexandru, au construit Biserica Domnească de la Curtea de Argeș, după un

1. Alexandru Duțu, *Literatura comparată și istoria mentalităților*, Editura Univers, București, 1982, p. 215.

model constantinopolitan, pe un plan în „cruce greacă înscrisă”, urmașii lor au adoptat și generalizat planul triconc „sârbesc”? Mai mult, în cancelaria domnească și în biserică, nu limba greacă a fost folosită, ci limba slavilor de la sud.

Domnii români s-au grăbit să se înrudească cu țarii bulgari și despoții sârbi, introducând totodată o notă de „bizantinism slavo-balcanic” în viața noastră spirituală.

După ce statele slavilor din Balcani au fost înghițite de turcii otomani și după ce Bizanțul însuși a dispărut ca o insulă sub apele involburate ale istoriei, sarcinile acestuia au fost preluate – în parte – de domnii români. Au nutrit, oare, aceștia visuri imperiale? S-au gândit ei să restaureze imperiul și să ocupe tronul basileilor?

Nicolae Iorga, cu propensiunea sa vădită bizantino-greacă, a atribuit unor domni români, asemenea aspirații grandomane: „Vasile Lupu, mândru, trufaș, succesor, în speranță, al împăraților bizantini, unul dintre aceia către care toată creștinătatea răsăriteană se uita cu o deosebită încredere”².

Dincolo de ifosele și fastul „imperial” al lui Vasile Lupu, nu a existat în istoria noastră un „imperialism bizantin prin domnii români”³, cum credea Nicolae Iorga. Țarii bulgari și sârbi l-au avut.

Țarul Simeon al Bulgariei „fu primul care a avut am-

2. Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești, Introducere sintetică*, Editura Pavel Suru, București, 1929, p. 74.

3. Nicolae Iorga, *Bizanț după Bizanț*, Editura Enciclopedică Română, București, 1972, p. 124.

biția reluată de urmașii săi... de a domni la Constantinopol... El se încoronă împărat, dădu un patriarh bisericii sale și se aruncă asupra zidurilor Constantinopolului⁴. Fiul său, Petru (927–969) a păstrat titlul imperial, patriarhul, și s-a căsătorit cu o prințesă bizantină. (Noi, românii, am avut un patriarh abia în secolul al XX-lea, după Marea Unire!)

În secolul al XIV-lea, țarul sârb Ștefan Dușan a fost „probabil cel mai puternic monarh din Europa și Constantinopolul era amenințat să cadă sub puterea sa”⁵.

Nici cel mai temerar dintre domnii români nu s-a angajat într-o asemenea aventură. După strălucitele sale victorii împotriva turcilor, Mihai Viteazul a devenit un erou de legendă, toate popoarele balcanice îl priveau ca pe un mântuitor și, deși era considerat „grec”, el nu a visat nici o clipă „renașterea Bizanțului”. Toate demersurile sale ulterioare au avut ca scop doar realizarea securității depline a țării sale. Domnii români s-au menținut constant în spațiul lor etnic. În toate manualele școlare ne mândrim că războaiele lor au avut totdeauna un caracter defensiv și noi, românii, n-am fost niciodată „imperialiști”. Domnii noștri și-au apreciat cu luciditate limitele. Puteau ei, oare, să plănuiască atingerea unor ținte situate dincolo de aceste limite?

Din atributele basileului bizantin domnii români au preluat câteva, unul însă a determinat „rolul” lor balcanic și, în unele cazuri, acesta extinzându-se asupra întregii lumi ortodoxe: FILANTROPIA.

4. Steven Runciman, *La civilization byzantine (330–1453)*, Editura Payot, Paris, 1934, p. 299.

5. *Idem*, p. 303.

Având în vedere resursele financiare ale celor două țări românești, totuși modeste, în raport cu greutatea sarcinii pe care și-au asumat-o, dărnicia domnilor români ni se pare, azi, inexplicabilă, dacă nu condamabilă. Să avem în vedere că țarii Marii Rusii au preluat calitatea de „protectori ai ortodoxiei” abia în secolul al XVII-lea.

Privită la rece, dărnicia mult lăudată a domnilor români (percepută ca un titlu de glorie a neamului nostru, de către istoricii bisericești și laici deopotrivă) ne obligă la o reconsiderare, pe temeiul unei mentalități specifice aceluși timp: înainte de a fi „domni români”, aceștia se considerau „domni creștini”. Fostul Imperiu Bizantin constituise vasta comunitate ortodoxă, „întregul” din care făceam parte. Problema se punea dintr-un punct de vedere religios, iar nu din unul strict politic. Domnii români vizau menținerea lor într-o spiritualitate ecumenică, într-un Ev Mediu în care, în plan axiologic, valoarea supremă era cea religioasă.

Adevărații continuatori ai basileilor au fost patriarhii de la Constantinopol. Sultanii au fost îngăduitori cu ei, acordându-le privilegii și o largă autonomie, în interiorul lumii ortodoxe. Turcii au păstrat și celelalte trei patriarhii ortodoxe din imperiul lor: Alexandria, Antiohia și Ierusalim. Cum era însă firesc, patriarhul din capitală a dobândit cea mai mare importanță. În scurt timp, el a reușit să transforme „cartierul patriarhiei” (sau Fanarul) într-un veritabil „Vatican” ortodox. Cu o mare deosebire: în timp ce papalitatea avea la dispoziție forțele militare ale unor regi puternici și deținea imense bogății, patriarhii de la Constantinopol nu aveau la în-

demână și gata să-i servească, decât principatele române. Acestea au devenit „cămara” și „visteria” nescătată a lor. Patriarhii făceau lungi sejururi la curțile domnești, unde erau primiți și tratați „imperial”! Sub oblăduirea lor și a domnilor noștri, o armată în sutane negre a invadat țările române, punând stăpânire pe mănăstirile noastre și bogățiile acestora. „În loc să se gândească la evlavia lor, călugării greci s-au apucat de lucruri care numai cinste nu le făceau și aceasta numai din iubirea pe care o aveau pentru bani, astfel începură a face hrisoave de închinare a mănăstirilor românești către patriarhia din Constantinopol.”⁶ În primul an al domniei lui Matei Basarab (1632–1654) au fost „închinat” Tismana, Cozia, Argeș, Bistrița, Govora, Dealu, Glavacioc, Snagov, Cotmeana, Căldărușani, Arnota, Sadova etc.

Treptat, în mintea patriarhilor de la Constantinopol, „ideea bizantină” s-a contopit cu „ideea grecească”, devenind, în final, o „cauză națională”. O grecitate decăzută din plan istoric real a continuat să trăiască în vis. Așa se face că „primul popor din balcani, care și-a dezvoltat conștiința națională în forme moderne, au fost grecii care, spre deosebire de români, se raportau la o mare civilizație, la o mare perioadă politică, cea a Imperiului Bizantin”⁷.

În acest vis, nici un patriarh din capitala fostului Im-

6. Constantin V. Obedeauu, *Grecii în Țara Românească, cu o privire generală asupra stării culturale până la 1717*, Editura I.V. Socecu, București, 1900, p. 18.

7. Vlad Georgescu, *Unitatea națională și spiritul de independență*, Paideia, 3/1994.

periu Bizantin („grecesc”) nu și-a imaginat vreodată un domn român pe tronul basileilor. Dar, mânați de acest vis („renașterea Phoenixului și alungarea turcilor”), legat de ideea revenirii la Imperiul Bizantin, grecii, urmașii bizantinilor, au continuat să considere țările române „pământ bizantin”. Când Alexandru Ipsilanti descinde la București, în fruntea eteriștilor săi, el se credea un urmaș al basileilor pe pământ bizantin. Pentru el, Tudor Vladimirescu nu era altceva decât un „locotenent” aflat în serviciul său și al cauzei sale. Marele pandur opune, însă, tranșant, „ideea românească” „ideii grecești”. („Patria grecilor este Grecia!”) Și, în mod firesc, „generalissimul” Alexandru Ipsilanti îl ucide pe „modestul” locotenent răzvrătit. Tudor Vladimirescu este, însă, primul român care se opune bizantino-grecismului, în mod fățiș. A plătit cu vârf și îndesat pentru fapta sa, dar el va rămâne, în istoria noastră, ca primul „naționalist”, în sensul modern al termenului, și primul martir pentru cauza noastră națională.

A urmat Alexandru Ioan Cuza, primul domn al împlinirii visului nostru, care a aplicat lovitura decisivă grecismului. Secularizarea averilor mănăstirești nu a însemnat un simplu act politico-economic. El a constituit eliminarea definitivă a grecilor și grecismului din destinul neamului românesc. A însemnat el, oare, și dispariția „vraiei Bizanțului”? Nu! Aceasta a continuat să înfierbânte unele înalte spirite românești, în anumite răstimpuri.

MITUL OTOMAN

Dominația turcească asupra țărilor române constituie, în continuare, o explicație comodă pentru toate neîmplinirile din foarte lunga perioadă medievală a istoriei noastre. Această explicație a devenit un clișeu statornic și tenace, care a îmbrăcat forma și dimensiunile unui mit. Dacă n-ar fi fost turcii? De câte ori rostim această întrebare, fantezia noastră își ia zborul închipuind un paradis terestru carpato-danubian. Uităm însă un fapt esențial: turcii nu ne-au stăpânit sufletul. Ei nu au intenționat niciodată să ne turcească. Nu au ridicat nici o geamie pe pământul românesc. Aici nu staționau trupele turcești. Sub regimul „capitulațiilor”, domnii români aveau o largă posibilitate de mișcare. Ei erau receptați de lumea apuseană ca niște monarhi cu care se încheiau acorduri politice și economice directe. Foarte multă vreme turcii și-au ținut cuvântul. De fapt, această calitate l-a determinat pe Ștefan cel

Mare să cadă, în final, la învoială cu ei. Turcii nu ne-au tulburat fără a fi provocați. Nu e vorba de expedițiile mărunte de jaf și prădăciune (inerente acelor timpuri), la care participau deopotrivă bande de bulgari și sârbi ortodocși din sud. Mai toate intervențiile mari, „oficiale”, ale turcilor au fost provocate de domnii români, culminând cu actele de „hiclenie” ale lui Dimitrie Cantemir și Constantin Brâncoveanu, în urma cărora turcii s-au văzut nevoiți să recurgă la domniile fanariote.

Privind din perspectiva timpului și luând în considerare totalitatea factorilor istorici, putem spune că „închinarea” la turci a însemnat, pentru țările române, dobândirea unei garanții, într-o lume înconjurătoare mult mai ostilă. Toate țările din jur, mai puternice decât noi, manifestau tendințe agresive și acaparatoare. Regatul maghiar reprezenta un pericol prin însăși misiunea lui „apostolică”. Polonia trufașă era vital interesată în Moldova, prin care trecea drumul său comercial la Marea Neagră, iar apoi, ridicarea Rusiei și Austriei a pus cele mai grave probleme pentru noi, probleme de viață și de moarte. În stabilirea unui echilibru de forțe, Imperiul otoman a avut mult timp un rol fundamental. Paradoxal, poate, dar pe măsură ce Austria și Rusia își dezvăluiau planurile lor de cucerire a sud-estului european, Turcia a devenit, în realitate, un apărător al existenței noastre statale. Azi știm foarte bine că turcii nu ne-au ocupat, fiindcă n-aveau nici un interes. Lăsându-ne o largă autonomie, ei ne-au asigurat, de fapt, condițiile unei evoluții total diferite de a celorlalte popoare creștine din sud. Marele vis imperial al turcilor

era cucerirea Europei. „Din pristolul de la Roma să dau calului ovăz!” Cele două țări românești, Moldova și Valahia, erau situate lateral față de direcția principală a ofensivei turcești. Ștefan cel Mare atrăgea în zadar atenția asupra importanței „țărișoarei” sale (cum se adresează el papei, într-o scrisoare), căci „cheia” Europei nu era Suceava, ci Belgradul, pe care turcii l-au și ocupat, îndreptându-se apoi spre Viena, după ce au cucerit, în prealabil, Ungaria. După transformarea celei mai mari părți din Ungaria în pașalâc, Transilvania (și ea laterală față de direcția de atac a turcilor!) a devenit un principat autonom, dobândind statutul juridic și politic al Moldovei și Valahiei. În aceleași condiții de vasalitate, principii calvini au înălțat Transilvania la rangul unui stat european. Veacul al XVII-lea este considerat o adevărată „vârstă de aur” (*l'âge d'or*)¹ a istoriei și culturii maghiare. Reforma îmbrățișată de principii ardeleni a avut consecințe, după cum știm, și asupra românilor. Noul Testament de la Bălgrad, din 1648, o piatră unghiulară în dezvoltarea limbii noastre naționale, a fost tipărit din porunca lui Gheorghe Rákóczi I, în tipografia sa princiară. Principii ardeleni au lăsat drum deschis ideilor înnoitoare din Europa aceluia timp. În schimb, voievozii români au trăit neclintiți sub vraja Bizanțului și în duhul ortodox. Ei s-au simțit datori să ducă mai departe ideea bizantină, creând un „Bizanț după Bizanț”, după celebra formulă a lui Iorga... În acea vreme, în lumea catolică înflorea Renașterea și spiritul rațional

1. Béla Köpeczi (sub redacția), *Histoire de la Transylvanie*, Académiai Kiado, Budapesta, 1992, pp. 293–345.

din care s-a născut Reforma. Catolicismul a însemnat o lume dinamică. Ortodoxismul se întemeiază pe primatul credinței. În orizontul său spiritual a fost imposibilă apariția unui Descartes: „Dubito, ergo cogito”. Ortodoxismul nu concepe o devenire liniară. El presupune o mișcare repetată în cerc. Tendința lui imanentă este reproducerea până la „Judecata de Apoi” a „modelului originar”. Ortodoxismul posedă „ortodoxia”, adică Adevărul definitiv, care nu poate fi modificat și căruia nici nu i se poate adăuga nimic. Ortodoxismul acceptă doar o hermeneutică, o tâlcuire aplicată textelor sacre, dar nu o „creație” propriu-zisă. „Noul”, în deplinătatea cuvântului, este exclus. Și azi, dacă intrăm în bisericile care se împodobesc cu o pictură nouă, descoperim modelele de la anul 1400. Efortul nostru este de a construi veșnic Cozii. „Totul să rămână neschimbat”, acesta este idealul. Ne mândrim mereu că am păstrat „tradițiile” noastre. Multe din acestea fac să ne confundăm cu sudul balcanic. Dar originalitatea noastră s-a născut în momentele în care am contrazis modelele. „Stilul moldovenesc”, care poartă pecetea lui Ștefan cel Mare, este o sinteză *sui generis* între bizantin și gotic, iar în arta brâncovenească răsună ecourile barocului. Ne-am regăsit pe noi înșine când am încercat să ieșim din monotonia răsăriteană. Ce s-ar fi întâmplat dacă n-ar fi fost turcii? Turcii nu ne-au împiedicat să gândim și să creăm. Să ne amintim că prima măsură a austrie-cilor „creștini”, după ocuparea Olteniei, a fost introducerea cenzurii. Bietul episcop Damaschin al Râmnicului, un om învățat și harnic, a murit în deznădejdea că

n-a putut să-și tipărească traducерile sale, neprimind „înalta aprobare” a Curții vieneze. Beamterii imperiali nu cunoșteau limba română și aveau nevoie de mult timp pentru a afla ce cuprind acele cărți valahe, scrise cu niște litere ciudate. Austriecii au căutat să controleze și sufletul popoarelor supuse. A ne întreba mereu ce s-ar fi întâmplat cu noi, dacă n-ar fi fost turcii, constituie o încercare de a ne plasa într-un vid. Dacă n-ar fi fost turcii, ar fi fost austriecii sau rușii, sau și unii și ceilalți. Destinul unui popor, în trecut, ca și acum, nu poate fi conceput în afara unei structuri mai largi, în interiorul căreia se exercită „factorii interni”. Dintre toate relele e preferabil cel mai mic. Au fost turcii răul cel mai mare? Ar fi mai nimerit, poate, să ne întrebăm, ce s-ar fi întâmplat, dacă ne-ar fi ocupat rușii? Ce consecințe ar fi avut asupra noastră, o victorie zdrobitoare a lui Petru cel Mare la Stănilești? Ne-ar mai fi scos cineva vreodată din gura lacomă a rușilor? Și dacă ortodoxismul ne-a „ocrotit” să nu ne turcim, ar mai fi fost el eficace în fața pravoslavnicilor de la răsărit? E de ajuns gândul ca să ne cuprindă spaima, având în minte atâtea episoade ale relațiilor ruso-române. Desigur, în planul mântuirii noastre n-am fi suferit. Am fi rămas ortodocși și am fi ajuns sigur în rai. Dar am mai fi rămas noi români?

- Așa cum au fost, turcii au asigurat un echilibru de forțe în Răsăritul Europei, care ne-a conservat ființa statală și ne-a permis să ne manifestăm creator, după puterile noastre. Că am creat ce am creat, atât cât și așa cum, nu e vina nimănui. Așa am vrut noi!

REVOLTA FONDULUI NOSTRU LATIN*

Privită la suprafață, unirea unei părți a românilor ardeleni cu biserica Romei a fost un simplu act politic, prin care imperialii doreau să-și întărească stăpânirea în Transilvania, cucerind sufletele „supușilor valahi” din această provincie marcată de tendințe centrifuge, iar românii, la rândul lor, sperau o îmbunătățire a condiției sociale, economice și politice.

Cine a acceptat unirea? Cei mai săraci și oropsiți dintre români sau cei mai luminați? „Cei mulți” sau „cei puțini”? Incontestabil, ea s-a înfăptuit în urma unui calcul „la rece” și în efectuarea acestuia, rolul decisiv nu au putut să-l aibă decât mințile luminate din acel timp, adică „cei puțini”. Unirea presupunea smulgerea dintr-o încremenire de veacuri și adoptarea unor forme

* Acest eseu nu constituie o replică la cunoscutul articol din tinerețea lui Lucian Blaga, *Revolta fondului nostru nelatin*.

noi. În mod firesc, „lumea conservatoare a satului se opunea oricărei schimbări”¹. Pentru țăranii români, în plin secol al Luminilor, confesiunea continua să fie cadrul natural al existenței lor. În acest cadru, ei se simțeau mai degrabă „frați” cu sârbii, decât cu românii „înstrăinați”, care părăseau credința răsăriteană și se îndreptau spre cea apuseană. În formularea unei definiții a identității noastre am putea spune că ei luau în considerare doar „genul proxim” (ortodoxia), omițând „diferența specifică” (etnicul). De aceea, tribulațiile unirii au fost lungi și dureroase. Pe fondul acestui conservatorism popular s-a desfășurat mișcarea antiunionistă provocată de Visarion Sarai, acel călugăr enigmatic al cărui îndemn la păstrarea credinței pravoslavnice servea, de fapt, interesele mitropoliei sârbe de la Carloviț, dornică să-și extindă jurisdicția în spațiul transilvan. A fost necesară o jumătate de veac de lucrare a noii intelectualități ardelenene, pregătite în școlile Blajului și mai departe, la Viena și Roma, pentru ca unirea să se consolideze în sufletul românilor, să devină un „fapt de conștiință”.

Într-un anumit sens, unirea a înșelat atât așteptările românilor, cât și pe cele ale imperialilor. Românii n-au obținut schimbarea statutului lor politic, în cadrul constituțional al Transilvaniei, dar nici împăratul n-a reușit să-i transforme în niște supuși muți. Dimpotrivă, din rândurile lor s-au ridicat din ce în ce mai multe voci care au atacat vechile stări de lucruri, bazate pe

1. Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1700-1868)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1987, p. 55.

privilegii considerate sacrosancte. Cea dintâi și cea mai puternică voce a fost a lui Inochentie Micu Klein. Cine ar fi putut bănui înainte de instalarea sa ca episcop, că acel „sărman școlar cu o pregătire mai mult decât mediocră”², va fi unul din marii purtători de destin românesc? Încă de la început, Inochentie Micu s-a manifestat ca șef suprem al tuturor românilor, punând chestiunea românească pe baze naționale. În acțiunea sa, el nu a promovat un plan politic detaliat, în schimb, a formulat și susținut, cu fervoarea unui apostol, câteva idei simple și tocmai din această cauză, extrem de percutante:

1. „Suntem stăpânii ereditari în această țară, din timpul împăratului Traian.”

2. „Pe acest pământ al Transilvaniei, națiunea română nu este numai cea mai veche, ci și cea mai numeroasă.”

3. „Națiunea noastră nu este inferioară niciuneia dintre celelalte națiuni ale Transilvaniei.”

4. „Noi am fost zdrobiți de mulțimea sarcinilor de tot felul.”³

Vechimea, continuitatea, numărul, sacrificiile făcute pentru țară, originea nobilă a poporului român constituie temele care au stat la baza contenciosului românomaghiar și ele continuă să fie pricina unei controverse istorice neistovite.

Nici una dintre ideile acestea n-a avut un mai mare

2. Nicolae Iorga, *Histoire des roumains de Transylvanie et de Hongrie*, II, București, 1940, p. 65.

3. *Ibidem*, p. 69.

răsunet, în conștiința unor obidiți și umiliți, ca ideea originii noastre latine. Un neam aflat în zdrențe s-a văzut dintr-o dată înveșmântat în purpură imperială. Umiliții și obidiții erau, de fapt, nepoți de împărați, cu nimic inferiori celor care i-au adus într-o stare de înjosire. Pe de altă parte, nimic nu a iritat mai mult trufia nobilimii maghiare din Transilvania, ca pretenția românilor de a fi egalii săi. Reacția ei și a celorlalte „națiuni” privilegiate a fost vehementă și brutală. Apărând în fața dietei transilvane din Cluj, Inochentie Micu a fost împroșcat cu un val de insulte la adresa națiunii sale, considerată ca fiind „alcătuită din imigranți și hoți, leneși incorigibili și oameni fără cuvânt”, o „plebe tolerată”. Pe de altă parte, guvernul Transilvaniei, alcătuit din consilieri ce aparțineau celor patru religii recepte, având sediul în Sibiul săsesc, recunoștea că românii sunt într-adevăr mai numeroși, dar „ei nu puteau fi numiți o națiune, în sensul strict al cuvântului, deoarece nu formează decât o masă de țărani, în cea mai mare parte iobagi, vagabonzi refugiați, pe jumătate barbari, dacă nu barbari, în deplina accepție a termenului”.

În disputa de atunci se înfruntau, de fapt, două moduri de gândire diametral opuse, din care decurgeau două înțelesuri total diferite ale termenului de națiune. Nobilimea înțelegea națiunea în sensul de „grup social privilegiat” („natio”), fără conotații speciale etnice. Din acest punct de vedere, masa românilor iobagi nu constituia o națiune, ci doar o „plebe”. Cerând un statut de egalitate cu națiunile privilegiate din Transilvania, pentru toți românii, Inochentie Micu provoacă o răsturna-

re revoluționară, introducând în discuție înțelesul modern al termenului de națiune și anume acela de „totalitatea membrilor unei comunități etnice”. Demersul său presupunea o schimbare în mentalitatea și realitatea timpului și un salt de la Evul Mediu la lumea modernă. Saltul era însă mult prea mare. Nobilimea și celelalte stări privilegiate au intuit pericolul care amenința însăși baza juridică a sistemului social-politic al Transilvaniei. Reacția lor a fost firească, dar tot atât de firească a fost contrareacția românilor. Lansată de Inochentie Micu și cultivată de corifeii Școlii Ardelene, ideea Romei a provocat, în conștiința colectivă, o adevărată „revoltă a fondului nostru latin”. Superbă și binefăcătoare revoltă! Atunci, când ni se spunea cu dispreț „Voi sunteți nimeni!”, răspundeam cu îndreptățită mândrie: „Nu! Noi suntem nepoții lui Traian. Suntem romani!”. A fost un cutremur petrecut în adâncul ființei noastre, în urma căruia ne-am descoperit pe noi înșine. Ideea Romei a transformat treptat masa anonimă a românilor din Ardeal într-o națiune conștientă de sine și mândră de originea sa. Dacă n-am avut o clasă nobiliară („natio”, în sens medieval), am posedat, în schimb, un blazon care aparținea întregului neam românesc, blazon conferit de descendența noastră imperială.

În focul disputelor și al luptei cu cei care negau toate calitățile noastre etnice – considerându-ne definitiv condamnați – ideea Romei a ocupat întreg spațiul nostru sufletească. Cărturarii Școlii Ardelene, într-un elan pe care trebuie să-l apreciem în funcție de interesul vital al neamului lor, în acel moment, au expulzat pur și

simplu atât „impuritățile” slave, cât și obscura moștenire dacică din ființa noastră etnică, creând astfel mitul purității noastre romane.

Desigur, acest mit a fost amendat de marii învățați ai neamului de mai târziu, iar chestiunea romanității noastre a fost repusă într-o dreaptă măsură. Nu trebuie să pierdem însă din vedere rostul și efectul său. Timp de două sute de ani, românii din Ardeal s-au hrănit din acest mit. Din el au decurs toate actele mari care au jalonat drumul nostru spre Alba Iulia. Momentul 1 Decembrie 1918 este capătul unei „serii istorice” xenopoliane care își are sorgintea în primul memoriu adresat împăratului de la Viena, de către Inochentie Micu. În perspectiva timpului, figura marelui ierarh greco-catolic a dobândit aura unui profet și martir. Sămânța semănată de el în brazdele sufletului românesc din Ardeal a dat roade miraculoase.

Dobândind „conștiința vie a latinității”, românii ardeleni nu au devenit, însă, niciodată, în întregime, catolici. Unirea n-a însemnat o „încorporare” în biserica Romei, deoarece făuritorii ei au știut să păstreze caracterul autonom al bisericii lor, refuzând structura supranațională a bisericii catolice. Biserica română greco-catolică a fost așezată de la început pe baze naționale. Adoptând cele patru puncte doctrinale catolice, românii au păstrat tradiția strămoșească și ritul răsăritean („forma”) într-o formulă inedită, bizară, la prima vedere. Formula pare inventată de un erou caragialean: „Ori să se revizuiască, dar să nu se schimbe nimic”, ori „să nu se...”, dar „să se...”.

Privită în adâncime și fără prejudecăți confesionale, Unirea dobândește un uimitor sens ontologic. Avem în ființa noastră etnică o coordonată răsăriteană traco-getoslavă și o coordonată apuseană romană („Sigiliul Romei”). Formula Unirii, inventată de românii ardeleni, exprimă cât se poate de fidel structura noastră sufletească bivalentă. Prin ea, marii făuritori ai unirii au încercat, poate instinctiv, să împace Răsăritul cu Apusul, cele două mari lumi pe care le purtăm în noi, neputând niciodată să optăm pentru una din ele, fără a ține seama de cealaltă. Fără să arunce peste bord zestrea noastră răsăriteană, Unirea ne-a ținut însă cu fața îndreptată spre Apus.

MÂNIA CĂLUGĂRULUI VISARION

Încerc să mi-l imaginez pe acel călugăr sârb, născut la Kostainița, în Bosnia¹, care a răscolit nordul Banatului² și sudul Transilvaniei, în primăvara anului de grație 1744. Din rapoartele oficiale ale vremii se desprinde o figură ascetică: „de stat este mărunț, cu barbă scurtă, neagră și la față smează.”³ Purta un veșmânt „vinețiu” și pe cap un potcap de care atârnavă icoanele Mântuitorului și Născătoarei de Dumnezeu. Nu primea decât legume, ca să mănânce, deși se spunea despre el că avea bani. A trecut peste satele românești ca un sul de foc. Țăranii veneau buluc „de-i sărutau mâinile și picioare-

1. Nicolae Iorga, *Histoire de roumains de Transylvanie et de Hongrie*, București, 1940, II, p. 107.

2. Pe un perete exterior al bisericii ortodoxe române din Lipova, județul Arad, se află și azi o cruce mare de lemn, amplasată cu prilejul trecerii lui Visarion Sarai prin acest oraș.

3. Din raportul publicat de I.D. Suciu, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1980, pp. 185–186 (în limba latină), pp. 186–187 (în limba română).

le, cu cinste", căci nu atât cuvintele sale, pe care nu le prea înțelegeau, cât faima lui de „sfânt” îi aruncau într-o adevărată transă. Toți se lepădau de preoții cei „necurați” și reveneau la „vechea credință”. Cu lumânări aprinse și în sunete de clopote îl însoțeau mai departe, în drumul său. Unirea cu Roma părea definitiv condamnată.

Cum să înțelegem acest formidabil efect? Istoricii au explicat acțiunea lui Visarion Sarai în fel și chip, luând în considerare diverse interese politice. Nicolae Iorga a deslușit în ea o tentativă a sârbilor de a folosi situația privilegiată de care se bucurau în imperiul habsburgic, pentru a aduce întreaga Transilvanie sub dominația lor, convertind cauza națională proprie, în cea a ortodoxiei.

Cheia succesului acestui călugăr sârb se află, însă, în altă parte. Ea trebuie căutată în sufletul acelor mulțimi care se prosternau la picioarele sale. În fața acestora, Visarion nu a ținut discursuri încărcate de argumente raționale și nici predici lungi. El n-a venit să dezbată dogme abstracte. De altfel, interogatoriul la care a fost supus ulterior a arătat că pregătirea sa teologică era foarte sumară. Cu o vehemență asemănătoare profețiilor Vechiului Testament, el a dezlănțuit un potop de blesteme și afurisenii asupra capetelor acelor mulțimi preocupate mai degrabă de Judecata de Apoi, decât de împlinirea pământească. Oare cum puteau să reacționeze altfel acele mulțimi care atârnau cu sufletul de cer? Cuvintele dezarticulate ce țâșneau din gura călugărului cu chipul transfigurat erau rostite în limba sârbă, foarte

apropiată de cea sfântă din liturghiile moșilor și strămoșilor. Era aceeași „boscorodire” neînțeleasă, dar pe care o ascultau pentru pura ei sonoritate, ca o muzică celestă. Visarion se tânguia nu pentru ei, cei care îl ascultau, cât pentru copii lor care vor fi crescuți „într-această” unire ce îi va duce sigur la greaua „osândă veșnică”. Cu un instinct infailibil, Visarion a atins sufletul ascultătorilor săi într-un punct vital, căci „credința cea veche” însemna nu numai legătura lor cu Dumnezeu, ci și un „mod de a fi” în această lume. Acele mulțimi, incapabile să înțeleagă subtilitățile teologice ale lui „filioque”, simțeau însă, că Unirea însemna, în primul rând, o smulgere din niște tipare statornicite de veacuri. În locul „zăcoanelor”, Unirea cu Roma aducea ideile înnoitoare ale veacului „luminilor”. Dar, în sânul unei societăți tradiționale, construite pe „obiceiuri” și „datini”, nimic nu este mai înspăimântător ca schimbarea. Succesul lui Visarion este datorat tocmai fricii de înnoire, din sufletul mulțimilor. Mânia sfântului de la Karlowitz încerca să ne mențină AICI și NUMAI AICI, în matca răsăritului, împreună cu toți vecinii noștri slavi. Această „statornicie în zăcoane”, specifică unei societăți rurale de lungă durată, își trimite undele până în zilele noastre. Românul manifestă în continuare, un conservatorism endemic. De aceea, înnoirile s-au făcut la noi cu mari și dureroase eforturi. Întotdeauna, curajul înnoirilor a însuflețit doar o pătură subțire a societății românești, o „elită” mereu hulită și obstrucționată. Și întotdeauna, îndărătnicia noastră a fost susținută de mânia unui alt călugăr Visarion.

Legând sufletul nostru de Roma Sfinților Apostoli Petru și Pavel, luminații inițiatori ai Unirii ne-au readus pe via imperială a lui Traian. Unirea a creat un nou mit pe care mulțimile nu-l puteau cuprinde imediat, în hotarele strâmte ale cugetului lor arhaic. Un istoric american a înțeles mult mai bine decât noi substratul psihologic al acelui timp: „În contrast cu ideile și aspirațiile elitei intelectuale unite, climatul de opinie predominant în sate, dovedit prin rezistența ortodoxă, apare acum aistoric, nenațional... Țăranii care l-au urmat pe Visarion aveau un simț redus al istoriei.” (Keith Hitchins)

Noi, cei de azi, îmboldiți de scrupule „științifice” sau confesionale, suntem înclinați să vedem mai ales scăderile acelui mit. „Unirea cu Roma a produs o dezbinare între frați!”, clamează vajnicul și eternul călugăr Visarion.

Dezbinare?! Această afirmație este unul din clișeele care ne bântuie și ne otrăvesc sufletul. De ce dezbinare? Dimpotrivă! Prin lucrarea acelei elite, ideea confesională a fost învinsă treptat de ideea națională. Acei puțini aleși din mijlocul nostru au vorbit și au luptat în numele ÎNTREGULUI popor român din Ardeal.

După două sute de ani, acel popor, luminat de crezul elitei sale, formate în spiritul „Școlii Ardelene”, a putut să se exprime la Alba Iulia „în cunoștință de cauză”. La 1 Decembrie 1918, în cetatea Marii Uniri, nu au fost prezenți „ortodoși” sau „uniți”, ci ROMÂNII! În fața acestui adevăr suprem, vocea călugărului Visarion este nevoită să tacă.

FANARIOȚII SUNTEM NOI!

Ca și comunismul, fanariotismul a fost considerat un produs de import, primul adus de tancurile sovietice, al doilea escortat de armăuții călări care îl însoțeau pe „hospodarul” grec, numit de sultan în capitala Valahiei sau în cea a Moldovei.

Ca și comunismul, fanariotismul a găsit un teren propice, împreună cu elementele pe care s-a sprijinit, categorii sociale sau etnice, primul bazându-se pe „sărântocii” satelor, pe muncitorii neperformanți și pe oportuniști, al doilea, pe o parte a boierimii române. Domnitorii fanarioți n-au putut guverna singuri, fără ajutorul unor „pământeni”, după cum comuniștii au avut nevoie, în prima etapă, de adeziunea „maselor muncitoare”, pentru a-și duce la îndeplinire planul de demolare a „vechiului” și construcție a „noului”. Să ne amintim manifestațiile entuziaste din primii ani ai co-

munismului. Nu toate au fost alcătuite de oameni scoși în stradă cu forța, iar entuziasmul acestora era sincer, nu simulat. În fond, România burgheză a avut destui nemulțumiți de soarta lor, frustrați, invidioși pe cei care reușiseră mai mult în viață („de ce au ăia?!”) sau simpli ariviști și veleitari care socoteau că, în sfârșit, a sosit „vremea” lor.

Date fiind cele de mai sus, trebuie să consemnăm o primă diferență între cele două regimuri: comunismul s-a bucurat de la început de o bază socială mai largă (*în pofida părerii comune că acest regim a fost respins în unanimitate de români*, s.n.) decât fanariotismul, care s-a păstrat până la sfârșit în cadrul strâmt al oligarhiei boierești, în timp ce comunismul și-a lărgit continuu baza tinzând, în etapa „naționalistă”, să cuprindă „întregul nostru popor”. („Am fost patru milioane de comuniști”, nu-i așa?)

În schimb, fanariotismul n-a avut niciodată o adevărată „de mase”. Desele schimbări de domnie erau întâmpinate de poporul de jos cu îngrijorare și fără simpatie. El a născocit zicala „Schimbarea domnilor, bucuria nebunilor”, doar „calicii” Bucureștilor, locatarii de la Curtea Veche, „sărăntocii” aceluia timp îl întâmpinau pe noul domnitor cu o voioșie delirantă, în așteptarea destupării butoaielor cu vin și țuică, pregătite pentru ei, cu această ocazie „solemnă”.

În mod ciudat, procesiunea pompoasă, „alaiul” domnesc și delirul calicilor bucureșteni prefigurau caricatural primirea zgomotoasă de care se va bucura „secretarul general” în „vizitele sale de lucru”, efectuate în

orașele țării, în anii comunismului. Să ne amintim febra care cuprindea „organele locale” la anunțarea vizitei. Se luau măsuri urgente de reparare a asfaltului pe străzile ce urmau să fie parcurse de înaltul potentat comunist, iar dacă se avea în vedere vizitarea unui CAP „fruntaș”, se spălau vitele cu DERO sau, culmea ridicolului, se agățau mere în crengile pomilor sterpi!

Nu altfel se proceda la sosirea domnitorului fanariot: „...erau repede înhămați la treabă toți nenorociții care umpleau închisorile orașului. Se înlocuiau bârnele rupte sau putrezite (principalele străzi din Bucureștii de atunci erau astfel podite, n.n.), se astupau gropile cu paie și crengi” și pe tot traseul „erau drese la iuțeală fațadele dughenelor – mai ales ale cârciumilor!”¹

Domnitorul fanariot venea cu clientela lui, o liotă de rude de la Istanbul. A găsit aici conaționali mai vechi (imigrația grecească în principatele române a început încă în secolul al XVI-lea), dar mai ales o boierime română împărțită în familii mari și tabere adverse, angajate de mult timp în jocuri politice perfide și intrigi oculte. (În secolul al XVI-lea s-au purtat adevărate bătălii între diferitele „partide” pentru a-și impune favoritul la tron, încât Iorga a caracterizat această perioadă a istoriei noastre ca fiind cea a „statului boieresc”).

În epoca fanariotă, jocurile politice a le boierimii române au fost extrem de alambicate, când în folosul unui domnitor, când în defavoarea aceluiași și în sprijinul altui pretendent. Cu toate acestea, fanariotismul, ca și

1. Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident, Țările Române la începutul epocii moderne*, Editura Humanitas, București, 2002, p. 47.

comunismul, a fost atribuit „străinilor”, în cazul prim grecilor (omîtîndu-se faptul că nu toți domnitorii fanarioți au fost greci și nu toți grecii au fost fanarioți!), iar în cazul al doilea, evreilor și maghiarilor.

Ca și comunismul, fanariotismul „a făcut și lucruri bune”, luându-se în considerare reformele Mavrocordaților², inițiativele lui Ipsilanty și... „legea lui Caragea”! Comuniștii au construit fabrici și blocuri, „ne-au dat” salarii și bilete în stațiuni, etc., etc. „Fanarioții ne-au adus cărțile franceze”³ și Luminismul⁴, dar o epocă istorică sau un regim politic nu sunt o simplă sumă de fapte pozitive și o altă de fapte negative. O epocă istorică este un tot organic articulat care cuprinde un SENS, ca rezultanta unui paralelogram de forțe.

2. Despre acestea, părărea lui Marcu-Filip Zallony, medic grec, originar din insula Tinos din Arhipelag, este cu totul alta. A trăit de pe la 1760 până după răscoala grecilor din 1821. A funcționat ca medic în principatele române, unde s-a aflat în intimitatea unor domnitori fanarioți, cunoscând astfel de aproape binefacerile fanariotismului. Cartea lui din care cităm, „Despre fanarioți”, a apărut în limba franceză, la Paris și a fost tradusă în limba română la Editura Alcalay, în colecția „Biblioteca pentru toți”, în anul 1909.

„Domnia lui Constantin Mavrocordat a rămas legendară în Valahia, din cauza faimoasei reforme din 1730, care poartă numele său, dar care a desăvârșit robirea și ruina acestei țări... Reformele lui nu aveau alt scop decât sporirea veniturilor proprii... Cea mai mare și neiertată greșală a lui este că a sporit tributul către Poartă la 1.500.000 lei, la suirea pe tron a fiecărui hospodar nou. Turcii, doritori a încasa cât mai des această sumă, schimbau mereu hospodarii... iar poporul fu zdrobit sub impozite. Domnii erau simpli arendași anuali ai Porții, domnia având caracterul exploatării unui arendaș.” (*op. cit.*, pp. 32, 33, 34.)

3. Istoricul Dan Berindei, emisiune TV.

4. Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, I, Editura Meridiane, București, 1990, p. 95: „Este greșit să vedem o opoziție între luminism și fanariotism, între modelul francez și cel grecesc... Fanarioții constituie o filieră pentru ideile luministe...”

În istoria noastră, fanariotismul a marcat o evoluție sau o involuție, un progres sau un regres? Aceeași întrebare o putem pune în legătură cu comunismul. „Principala trăsătură față de epocile anterioare este noul caracter al regimului dominației otomane, mult mai apăsătoare, atât din punct de vedere politic cât și economic.”⁵ În esență, „reformele” mult laudate (de unii istorici români) ale fanarioților nu au fost efectuate în folosul supușilor, ci ca un mijloc de chiverniseală personală, pe de o parte, și pentru a satisface cerințele mereu crescânde ale otomanilor, pe de altă parte. Așa numita „modernizare” inițiată de fanarioți nu ne-a condus spre Europa (acolo unde se petrecea adevărata transformare modernă a societății umane), la capătul epocii fanariote societatea românească era complet orientalizată, de la mentalități și „năravuri” până la îmbrăcăminte și tabieturi, iar modernizarea comunistă, efectuată cu ușile și ferestrele închise spre Occident, s-a bazat pe respingerea valorilor europene, sub semnul cărora ne-am plămădit ca națiune modernă. Practic, la capătul epocii comuniste nu mai făceam parte din Europa decât geografic.

Ca și fanariotismul, comunismul a fost un sistem de guvernare despotice, dar și un mod de viață care a remodelat caracterul poporului român. Un sistem de guvernare bazat pe teama generalizată. Domnitorul fanariot trăia cu teama sosirii intempestive a călăului tri-

5. Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, Editura Academiei Româno-Americane de Științe și Arte, Los Angeles, 1989, p. 92.

mis de sultan să-i ia capul. Boierii se temeau de capriciile și represaliile arbitrare ale autocratului fanariot. Teama se transmitea pe verticală până la ispravnici și zapcii și de aici, la poporul umil. De jos în sus funcționa slugărmicia, lingușirea și supunerea oarbă⁶, de sus în jos, în grade diferite, tirania.

Față de fanariotism, comunismul a adus o inovație cu efecte devastatoare: teama s-a difuzat nu numai pe verticală, ci și pe orizontală. Vecinii se temeau unii de ceilalți și chiar membrii unei familii se suspectau reciproc. Alienarea a cuprins în întregime societatea românească, virusul comunist s-a dovedit mai puternic și mai eficace decât virusul fanariot, iar cancerul a evoluat în metastază. În ultimă analiză, puterea absolută a avut ca efect distrugerea poporului român până aproape de nimicire. „Căci acolo unde puterea nu se limitează pe sine, apare violența și teroarea iar, în final, distrugerea ființării factice și a sufletului.”⁷ Puterea absolută înseamnă domnia arbitrarului. „Astfel se stabilește puterea arbitrarului în orice guvernare despotică unde numirile sunt la discreția unui singur om și mai ales numirea acelor funcționari a căror datorie ar fi de a împiedica, în virtutea legilor existente, abuzul despotismului.”⁸

6. M.F. Zallony, *op. cit.*, pp. 39–40: (Boierii) „cu toții se întreabă, ce să facă pentru ca să fie bine-văzuți de domn? Corupția și servilismul sunt mijloacele pe care le întrebuintează cei mai mulți. Ei cunosc magicul efect pe care darurile în bani și obiecte scumpe îl produc asupra fanarioților.”

7. Karl Jaspers, *Texte filozofice*, Editura Politică, București, 1986, p. 40.

8. M.F. Zallony, *op. cit.*, p. 45.

Teama și suspiciunea paranoică îl determină pe despot să exercite puterea cu ajutorul unui cerc restrâns de fideli, în care intră, în mod firesc, rudele apropiate. „Principala lui grijă (a domnitorului fanariot, n.n.) este de a investi cu demnități mari și lucrative neamurile sale cele mai apropiate.”⁹ Ce altceva a făcut autocratul roșu?

Domnitorul fanariot era o persoană sacră, aproape intangibilă, între el și supuși se interpunea un adevărat ritual: „După ce Domnul termină masa, alt țipăt al ceaușului se aude pentru cafea. Acum este un ceas după 12. Ceaușul, prin țipătul lui, pe care îl scoate lângă o fereastră a palatului, a vestit în tot orașul că, în acel moment, Înălțimea Sa bea cafeaua și că pe urmă o să treacă la odihnă. Nici un zgomot nu trebuie să se mai audă, în palat și pe stradă se instalează o tăcere absolută. Toate afacerile statului sunt întrerupte, căci nu trebuie să fie tulburat cu nici un preț somnul unui domn fanariot.”¹⁰

Cine își permitea să-l tulbure pe despotul comunist? Când străbătea străzile capitalei, în goana automobilului său, înceta orice mișcare, pietonii rămâneau pironiți pe trotuare. Da, dictatorul comunist român avea toate caracteristicile domnitorului fanariot „et quibusdam aliis”! „Nimeni nu poate descrie slugărnicia boierilor în jurul domnitorului fanariot!”¹¹ Înainte de a se despărți de dictatorul comunist, în ultimul ceas al puterii sale, prim-ministrul României i-a sărutat mâna!

9. *Idem*, p. 44.

10. *Idem*, p. 52.

11. *Idem*, p. 50.

Gestul traducea simbolic umilința în care a trăit un întreg popor. Dincolo de „timpul istoric”, dincolo de structura economico-socială și dincolo de „binefacerile” ambelor sisteme de guvernare, fanariotismul și comunismul au provocat același rău profund care a atins însăși substanța neamului nostru. La capătul domniilor fanariote „energia românească se ofili, amuți și dispăru aproape de tot”¹². La ieșirea din comunism ne-am trezit vlăguiți, într-o țară sărăcită și incapabili de o inițiativă clară, lăsându-ne conduși mai mult de impulsuri anarhice și interese meschine, decât de luminile rațiunii, puse în serviciul unui ideal înalt.

După mai bine de o sută de ani de stăpânire a celor două principate române, fanarioții au plecat, în schimb fanariotismul a rămas. „Omnia mea mecum porto.” Tot ceea ce ne-a marcat adânc în trecutul nostru purtăm în noi ca virtualități. Urmele fanariotismului și sechelele comunismului constituie zestrea neagră a sufletului românesc.

12. Dumitru Drăghicescu, *Din psihologia poporului român*, Editura Albatros, București, 1996, p. 252.

IDEEA MONARHICĂ

În stratul cel mai adânc al sufletului românului sălășluiește sentimentul că el nu-i adus de vânt, că el se află aici unde i-a fost sădită ființa de unul din marii împărați ai lumii. Conștiința că am fost rupți din trupul unei ilustre împărății a generat în noi o mândrie mocnită, care ne-a situat deasupra vremelniceii și a nenorocului. Până să devină o rostire explicită, cronicărească și erudită, originea noastră imperială fusese un „fenomen de conștiință colectivă” (Șerban Papacostea), îngropată în cuvintele limbii române, care păstrau înțeleșurile dintâi ale existenței noastre.

„Împărăția l-a lăsat aici domn”, pe român (G. Călinescu), de la „dominus”, adică stăpân. Suntem singurul popor de origine romană care am moștenit acest cuvânt și am creat o instituție statală, denumită „domnie”. (Spaniolii, la extrema apuseană a romanității, au

folosit cuvântul „don” doar ca formulă de adresare.) Și nu este oare semnificativ că, deși am adoptat atâtea dregătorii cu nume slave, în Evul Mediu, nu am preluat cuvintele „țar” sau „crai”, cuvinte cu care bulgarii și sârbii de la sud designau puterea supremă? Românii au continuat să folosească termenul de „împărat” și pe cel de „rege”, derivate din „imperator” și „rex”, pentru a indica treapta cea mai înaltă a măreției lumești. Chiar dacă împăratul de la Roma ne-a părăsit aici, în acest capăt de imperiu, în sufletul românului a rămas o tânjire, un dor tainic după gloria în care se zămislise.

În pragul lumii medievale, împăratul de la Roma a dispărut din istorie, locul său luându-l împăratul de la Bizanț, „basileul”. Dar Constantinopolul, metropola noului imperiu, se considera a fi „a doua Romă”. Spre această „a doua Romă” s-au îndreptat românii, pentru a-și lua modelul alcătuirii lor politice: „domnia”. Dar „domnia” nu a constituit un simplu decalc după formula imperială bizantină, iar „domnul” român nu a fost un „basileu” în miniatură. Domnia se dovedește a fi, în perspectiva timpului, o formulă de monarhie autocrată, în care spiritul politic creator al românului, spirit care l-a orientat și menținut pe linia de plutire în tot cursul istoriei sale sinuoase, s-a manifestat încă de la începutul existenței sale statale, ca o „pecete” a Romei, cum ar spune Iorga. Apelând la Bizanț, românii au știut să selecteze, au adoptat o seamă de prerogative ale monarhului absolut, pe care le-au coroborat cu ceea ce s-a numit atât de frumos „obiceiul pământului” și „pravila nescrisă a țării”. Și cine știe dacă peste veacuri, această

înțelepciune nescrisă a poporului român, dar care l-a guvernat cu o tărie de piatră, nu a fost întruchipată în acea misterioasă „Cumințenie a pământului”, dăltuită de acel „Print țăran”, cum i-a plăcut lui Brâncuși să se numească.

Prin această contopire fericită, imperialo-autohtonă, ideea monarhică a devenit un produs autentic românesc. Un produs cu aparență de paradox: monarhia feudală românească a fost, în același timp, absolută și limitată. Absolută, în sensul că puterea supremă nu era controlată de un organ suprapus, în fața căruia „să dea seamă” și limitată, fiindcă ea nu putea să încalce „obiceiul” statornicit din veac și care spunea „ce e drept” și „ce e bine”. Un domn atât de cumpătat, cum a fost Matei Basarab, a avut cinstea să recunoască și să mărturisească lapidar: „Din obiceiul țării nu poci eși domnia mea!” Prin această componentă a puterii sale, domnul autocrat român nu se confundă nici cu despotul asiatic, stăpân neîngrădit asupra supușilor săi, a cărui singură lege este voința sau capriciul său fantezist, nici cu tiranul uzurpator, bazat pe abuz și cruzime programatică. Asemeni basileului bizantin, el dobândește puterea de la Dumnezeu, devenind o persoană harismatică, prin „ungerea cu mir” de către mitropolitul țării. „Harul” este acel spor de putere tainică prin care domnul devine „alesul lui Dumnezeu”. Această putere nevăzută, impalpabilă și inefabilă exercita o „fascinație asupra imaginației poporului”, susțin istoricii noștri. Și poporul îl credea și îl urma pe domnul său. I se adresa cu

jalbe, îi spunea fără reținere păsurile, agrăindu-l simplu, „Măria Ta!”. Prin legitimarea sa divină, domnul lega clipa trecătoare a istoriei cu eternitatea și cu valorile trainice ale neamului.

Domnia a fost opera Basarabilor și Mușatinilor, acei „descălecători de țară, dătători de legi și datini”. Caracterul absolut al puterii domnești era cuprins în însuși titlul purtat de domn. El era „de sine stătător” sau „singur stăpânitor”, sintagmă care traduce termenul bizantin „autokratos”, redat în actele de cancelarie de redactare slavă prin „samodârjeț”. În titlu era cuprinsă și formula carolingiană „dei gratia”, „din mila lui Dumnezeu”, pentru a-i arăta suveranitatea, calitate pe care domnul o primea de la Dumnezeu, nu de la o putere lumească superioară. Să ne amintim o parte din lungul titlu purtat de Mircea cel Bătrân: „Eu..., singur stăpânitorul, Io Mircea mare voievod și domn, din mila lui Dumnezeu și cu darul lui Dumnezeu stăpânind și domnind peste toată Țara Ungrovlahiei...” În titlu, după cum se vede, domnul păstra și vechea calitate de voievod, adăugându-i însă atributul „mare”, pentru a marca și prin aceasta schimbarea produsă prin ruperea raportului de vasalitate față de regii angevini ai Ungariei, în veacul al XIV-lea. O ruptură care se produsese cu sabia victorioasă.

În pofida denumirii slave, voievodul fusese, el însuși, un produs românesc, unic pe toată întinderea locuită de români. Spre deosebire de înțelesul slav al termenului, voievodul român avea atribuții politice, adminis-

trative și judecătorești, pe lângă cele militare, fiind de fapt șeful acelor formațiuni politice prestatale românești.

Din nefericire, steaua norocului n-a privegheat destinul românilor de dincoace de Carpați. De-a lungul secolelor XI–XIII, voievodatul Transilvaniei a intrat sub dominația regelui feudal maghiar. Deși voievodul Transilvaniei a continuat multă vreme să se bucure de largi prerogative, el era numit și revocat de rege. În timp ce domnul român moldo-valah îl avea deasupra sa numai pe Dumnezeu, voievodul transilvan își primea puterea de la suzeranul său lumesc. Treptat, până în secolul al XV-lea, nobilimea română din voievodatul Transilvaniei s-a maghiarizat, lipsind astfel poporul de clasa sa politică. Această pierdere a clasei conducătoare a constituit rana cea mai adâncă a istoriei românilor din Transilvania, rană ale cărei dureri le resimțim până azi. Când Ungaria s-a prăbușit, după 1526, Transilvania a devenit și ea Principat autonom vasal sultanului, în 1541. Trecerea de la voievodat la principat o vor înfăptui însă nu forțe politice românești, ci principii calvini, iar românii vor fi împinși spre periferia istoriei.

În schimb, în Țara Românească și Moldova, domniile noastre au adăugat cu trudă și inteligență, piatră după piatră la construcția „domniei”, formă de guvernământ monarhică, prin care au înălțat demnitatea și suveranitatea poporului român, în veacurile XIV–XVI, spre care ne îndeamnă mereu imaginația și iubirea de neam a lui Eminescu.

Dar norocul n-a fost să fie întreg nici pentru românii

de dincolo de Carpați. Dezvoltarea normală a monarhiei feudale românești a fost împiedicată din ce în ce mai fățiș de puterea otomană. O vreme, domnii români își cumpără pacea plătind un tribut, apoi intră într-un raport mai strâns de vasalitate. Domnii trebuie să fie „confirmați” de suzeranul turc, dar continuă să fie aleși de boierimea română. La începutul secolului al XVII-lea, vechile dinastii întemeietoare dispar din scena istoriei. Veacul va fi sfâșiat de luptele dintre marile familii boierești, în dorința lor de a controla domnia și a o supune propriilor interese. S-a instituit ceea ce s-a numit, pe drept cuvânt, un „regim boieresc” (P.P. Panaitescu). Boierii susțin candidatura la tron a „omului lor”. Tronul ajunge pe mâinile unor membrii ai marilor familii boierești care nu mai au o descendență directă din vechile dinastii istorice. Mai întâi, Movileștii, în Moldova, apoi Cantacuzinii și Brâncovenii în Țara Românească. Raportul de vasalitate față de poarta otomană reduce drastic prerogativele domnului, mai ales în privința politicii externe. Totuși, unii domni, ridicați din rândurile marilor boieri ai Țării, riscă adeseori combinații întortocheate, oculte, dar abile, între cele trei mari puteri ale vremii: imperiile otoman, austriac și rusesc. Acest tip de demers politic pare că s-a înscris definitiv în comportamentul nostru. El a cerut întotdeauna ochiul treaz și mintea ageră, necesare unei pendulări permanent circumspecte între forțe antagonice, dintre care trebuia să alegem pe cele favorabile nouă. În final, turcii au înțeles această abilitate românească și au stopat-o. Ultimii domni pământeni sfârșesc trist.

Dimitrie Cantemir, primul învățat european care a teoretizat declinul puterii otomane, este nevoit să se refugieze în Rusia. În calculele sale politice, el mizase pe ascensiunea „pravoslavnicilor” de la răsărit. Din nefericire, prognoza lui s-a adeverit, ascensiunea rușilor s-a produs, dar ea a avut atâtea consecințe tragice pentru poporul român în decursul timpului. La rândul său, Constantin Brâncoveanu, care cochetase tainic cu „creștinii apuseni”, dar și cu rușii, își pierde capul și viața la Constantinopol.

În pofida tribulațiilor și a unor imperfecțiuni de structură, domnia, ca formă monarhică românească de guvernământ, și-a îndeplinit rostul istoric. Ea a reușit, cu grele eforturi și surmontând mari piedici externe, să conserve ființa statului și a neamului românesc. Nu ne-am „păgănit”, nu am fost șterși de pe harta Europei, ca alte state din jurul nostru. Am fost însă totdeauna singuri. Relațiile militare care se încheau cu polonii, ungurii, sau mai departe, erau de moment. Această împrejurare a născut în noi un remarcabil simț al realității, totuna cu ceea ce s-a numit înțelepciunea și prudența noastră. Ștefan cel Mare a rostit un adevăr valabil peste veacuri pentru însăși condiția românului: „În părțile acestea numai eu am rămas, că din două părți este păgânitatea cea grea, iar din trei părți, măcar că se numesc creștini, dar îmi sunt mai răi decât păgânii.” Fără să nutrească vreodată țeluri imperialiste (fapt care l-a durut atât de mult pe Emil Cioran cel din România), domnii români s-au considerat totdeauna „principi europeni”, au purtat cu mândrie și uneori cu îndrăzneală,

coroana de tip apusean (nu diadema bizantină), deschisă, cu trei sau cinci fleuroane, așa cum îi înfățișează portretele votive din bisericile zidite de ei, chiar când turcii le-au interzis-o.

Dacă vechii domni români s-au considerat întotdeauna parte integrantă a Europei, socotind „țărișoara” lor „Poartă a creștinătății”, așa cum a definit-o metaforic același Ștefan cel Mare, domnii fanarioți din veacul al XVIII-lea vor realiza treptat o orientalizare excesivă a noastră, cu urmări și reminiscențe în psihismul nostru până astăzi. „Degradarea instituției domnești se poate urmări și în titulatura folosită de cancelaria otomană: vechii voievozi, cei independenți, fuseseră numiți hakim (domn, stăpân), sau chiar tekür (rege), în timp ce fanarioților nu li se spune decât *bey*”. (Vlad Georgescu) (Be-iul avea rangul unui pașă cu două „tuiuri”!)

Făță de supuși, domnii fanarioți au păstrat cele mai multe din prerogativele monarhiei autocrate, încădrându-le într-un ceremonial oriental, încălcând adeseori „obiceiul pământului”, înlocuindu-l cu arbitrarul și bunul plac. Fără să vrem și schimbând ceea ce este de schimbat, republica, fie ea populară sau socialistă română, cu așa-zisii președinți „independenți”, ne evocă frapant tipul de domnie fanariotă. În ultimă analiză și ținând seama de timp și una și cealaltă n-au fost altceva decât un despotism de tip oriental, străin de ființa istorică adevărată a poporului român. Republica impusă de comuniști a fost, de fapt, „despoție roșie”, o alcătuire anacronică și illogică. Spre cinstea ei, o parte a boierimii autohtone nu a încetat o clipă să se opună

despoției fanariote care reprezenta interese străine de țară. Un puternic curent național, care va străbate întregul secol al XIX-lea, precum și un norocos concurs de împrejurări internaționale vor conduce, în final, la nașterea României moderne. Privind în urmă, la zbuciumul dureros care a premers acestei alcătuirii noi a țării, putem spune, cu fericită uimire, că tot ceea ce s-a întâmplat atunci a fost un șir continuu de miracole, cu atât mai mult cu cât potrivniciile n-au lipsit. Dimpotrivă, ele ne-au urmărit la tot pasul, dar simțul nostru politic, exersat în lunga dăinuire pe această muchie de lume, ne-a salvat, ca de atâtea ori în istoria noastră. O jumătate din secolul al XIX-lea am fost amenințați să fim înghițiți de marile imperii. Ne-am strecurat printre pericole, ca o corabie suplă printre Scylla și Carybda. Fiecare situație nefavorabilă am întors-o în folosul nostru. Mai întâi, după eșecul răscoalei lui Tudor, din 1821, am reușit să-i convingem pe turci că nu împotriva lor ne-am ridicat. Și turcii au acceptat alungarea fanarioților și revenirea la domniile pământene. A urmat însă ocupația militară turcească. Turcii se retrag, conform Convenției de la Akkerman (1826) dar, după războiul ruso-turc (1828–1829), suntem ocupați de ruși, rămânând totodată sub suzeranitatea turcească. Rușii își arată din ce în ce mai limpede intențiile expansioniste. Atunci, românii flutură în fața occidentului ideea de „stat tampon”, rol care trebuia să revină Principatelor de la gurile Dunării. O febrilitate nemaiîntâlnită cuprinde toate demersurile noastre. Occidentalii, mai ales francezii și englezii, după Pacea de la Adrianopol (1829), care eli-

berează comerțul românesc de sub monopolul turcesc, încep să ne redescopere. La rândul ei, noua elită conducătoare face totul pentru a-i determina pe occidentali să se intereseze de noi. Capitalismul occidental avea nevoie aici de siguranță și stabilitate. Este exact ceea ce doreau mințile luminate ale țării. Problema unei forme noi de guvernământ frământa întreaga societate românească. Din ce în ce mai mulți români se conving că unirea Principatelor și o domnie străină pot constitui factorii de stabilitate necesară. Un principe dintr-o mare casă domnitoare europeană putea obține un sprijin diplomatic pe plan extern, punând totodată capăt luptelor interne pentru putere care nu erau altceva decât continuarea dezbinării marilor familii boierești din secolul XVII, precum și acel „virus fanariot” care infestase clasa conducătoare românească, în secolul XVIII. Situația a fost înfățișată cu sinceritate și luciditate de însuși Grigore Alexandru Ghica, fostul domn al Moldovei, într-o convorbire cu ministrul de externe al Franței, contele Walewski, personalitate extrem de favorabilă cauzei românești. „Unindu-se Principatele, să se pună un prinț sau un rege străin. Cu rușinea mea mărturisesc că, în timp de 7 ani, cât am guvernat Moldova, am făcut o mulțime de nedreptăți și de nelegiuiri. Cugetul mă mustră, Dumnezeu să se îndure a mă ierta. Însă, ce era să fac, când eram în înrudire și în amicitie cu toți boierii? Cum era să nu pun ministru pe vărul meu, logofăt mare pe cuscrul meu, postelnic pe fiul meu, președintele Divanului pe cumnatul meu, ispravnici pe nepoți și pe amici, privighetori și polițai pe oa-

menii acestora? De aceea dar, trebuie un prinț străin, un cap încoronat care să stea în relații cu alte puteri europene, cu îndatorirea, însă, *după pretenția poporului* (s.n.), ca fiii sau moștenitorii săi să primească religiunea ortodoxă." Așadar, „după pretenția poporului”. Ideea unei dinastii străine, dar care să devină românească prin ortodoxie, avea adeziunea întregului popor. Era creația întregului popor. O nouă împrejurare norocoasă se ivește și românii știu să o folosească. Tratatul de pace de la Paris, în urma războiului Crimeii (1853–1856), pune, în sfârșit, problema Principatelor de la Dunăre, care între timp fuseseră ocupate de austrieci. Pentru prima dată în istorie, puterile occidentale consultă poporul român, după ce în prealabil impun austriecilor să părăsească țara. Prin reprezentanți din toate păturile sociale, în Adunările ad-hoc, românii formulează patru dorințe: 1. Garantarea autonomiei țării, 2. Unirea Principatelor, 3. Domn străin, 4. Guvern constituțional. Convenția de la Paris (august 1858) nu acceptă nici un punct, în întregime. Românii reușesc însă din nou să întoarcă situația în favoarea lor, cu o admirabilă abilitate. Convenția cerea domn separat în Moldova și Valahia, dar nici un text nu împiedica explicit să fie aceeași persoană. Și românii îl aleg pe colonelul Alexandru Ioan Cuza, mai întâi în Moldova, apoi în Valahia. Puterile occidentale nu pot riposta. Convenția fusese respectată „în litera” ei, dar unirea se înfăptuise. Și iarăși o situație providențială: Cuza Vodă, o figură cunoscută, dar nu de prim rang, s-a arătat a fi o personalitate de excepție. Reformele lui îndrăznețe au des-

chis drumul spre România modernă. Domnia lui a avut însă o înfățișare ciudată: Cuza a fost jumătate principe modern, jumătate domn autocrat, amintind de voievozii trecutului. Conducerea dictatorială din a doua parte a domniei i-au atras împotrivirea atât a „liberalilor”, cât și a „conservatorilor”, cele două partide în curs de formare. Cuza este nevoit să abdice. Noua clasă politică românească privea spre viitor nu spre trecut. Și viitorul nu putea fi înfăptuit decât printr-o formă nouă de guvernământ. Așa s-a născut ideea monarhiei constituționale, adică a monarhiei limitate, încadrată de legea fundamentală a țării. Monarhul constituțional nu mai este „singurul stăpânitor” al țării, ci primul ei servitor. El se supune cel dintâi constituției și în același timp priveghează la respectarea ei. Acesta este rostul său principal. Puterile în stat se despart. Monarhul, situat deasupra intereselor și patimilor de partid sau de grup, are independența de spirit pentru a interveni pentru buna funcționare a mecanismelor statului. „Prerogativele” lui sunt mai degrabă înalte datorii, decât privilegii. În fond, oricât ar părea de absurd, monarhul constituțional este mult mai îngrădit decât cetățeanul de rând. Vechiul adagiu latin „Quod licet Iovi, non licet bovi!” nu se aplică monarhului modern. În cazul său, proverbul trebuie înțeles invers: „Ceea ce e permis omului de rând nu-i îngăduie Regelui!” Prin toate datele sale, monarhul modern nu mai deține „Puterea”, în schimb el are „autoritate”. Această „autoritate” îi este conferită de voința națiunii și consfințită în plan transcendent. Astfel el a devenit un simbol care strânge în jurul său

energiile creatoare ale națiunii. Toate actele și momentele mari ale istoriei noastre moderne nu pot fi concepute fără a ne referi la regii României. Istoria noastră modernă se confundă cu istoria monarhiei. Monarhia ne-a smuls din ambianța orientală multiseculară și ne-a introdus cu răbdare și tact în orizontul lumii occidentale. Dintr-un popor sfâșiat de intrigi și dezbinări, condus de capriciu și condamnat la o existență periferică, monarhia a făcut din noi o NAȚIUNE încheată în hotarele ei firești, egală cu celelalte națiuni ale Europei. Europeanizarea, deziderat pe care îl rostim acum întruna, până la a-și pierde înțelesul, a fost opera regilor noștri. Cuvântul de ordine al dinastiei române a fost rostit de însuși întemeietorul ei, Regele Carol I, după primii ani de domnie: „E timpul, domnilor, după atâtea infructuoase încercări, să răspundem odată la dorința cea mai imperioasă a țării, care este stabilitatea. Pe un țărâm fără consistență și totodată agitat, nu se poate ridica ceva durabil.” Treptat, regii României au modelat structurile moderne, europene ale statului nostru, au pus bazele unei vieți parlamentare riguroase, iar după Primul război mondial și Marea Unire, prin cea mai radicală reformă agrară din Europa, dublată de reforma electorală, au pus bazele unei bunăstări reale pentru cei oropsiți de veacuri și au fost aduse la viața politică păturile de jos ale societății. Drumul democrației românești era deschis. Cu o rapiditate uimitoare, România a devenit o țară cu un potențial economic puternic, supranumită pe drept „Belgia Orientului”, ocupând totodată o poziție admirată în relațiile interna-

ționale ale vremii. O fatalitate istorică ne-a retezat însă drumul: forțele covârșitoare ale Germaniei naziste și apoi ale Rusiei bolșevice. Ultimul rege al României a încercat imposibilul. A scos țara din războiul dezastruos împotriva așa-zisei U.R.S.S. și s-a alăturat vechilor aliați ai României, învingând alături de ei pe germani. În seara zilei de 23 august 1944, tânărul Rege Mihai reinstaurează Constituția din 1923, una dintre cele mai apreciate în Europa, instalează un guvern democratic și repune în drepturile sale monarhia constituțională, sperând că aliații tradiționali ai României îl vor sprijini în reconstruirea țării, a libertății, suveranității și democrației. N-a fost să fie. De data aceasta, Dumnezeu n-a fost cu noi. La ordinul Moscovei, Regele legitim al țării, ultimul reazem al demnității și independenței noastre este alungat de comuniști. Aceștia instaurează dictatura bolșevică și întemeiază o republică de tip semiasiatice. Ce a însemnat ideea monarhică în istoria noastră ne spune cel mai mare istoric al neamului: „Între poporul românesc așa cum este și s-a dezvoltat de-a lungul secolelor și între așezământul acesta al monarhiei este o legătură indisolubilă. A aduce în discuție monarhia, aceasta o poate face numai cineva cu desăvârșire ignorant, cineva lipsit de bun simț, de o ambiție bolnavă sau cineva care călărește pe nori, ceea ce nu înseamnă că nu avem câțiva oameni care călăresc pe nori.” A spus aceasta Nicolae Iorga.

KEYSERLING ȘI IDEEA BIZANTINĂ

Vizita lui Keyserling în România, în anul 1927, a avut loc la o dată apropiată de cea a lui Tagore. Această coincidență poate fi întâmplătoare, dar ea a purtat încărcătura unui mesaj pe care mulți dintre intelectualii vremii l-au receptat cu emoție. Pe de o parte, exponentul recunoscut al unei fascinante spiritualități orientale, care privea civilizația europeană cu o mândrie nedisimulată, de la înălțimea unor valori „aere perennius”, descindea într-o țară situată la confluența a două lumi, pe de altă parte, întemeietorul „școlii de înțelepciune” de la Darmstadt făcea un popas aici, în căutarea unor miraculoase „izvoare de apă vie” pentru cultura unui Occident pe care, alături de Spengler, îl considera în declin. Mirajul Orientului devenise o modă a timpului.

În acel moment, în România își făcuse apariția o generație nouă, înzestrată cu o vigoare intelectuală cum

de puține ori ne-a fost dat să avem, o generație cuprinsă de un clocot adânc de lavă, care trăia acut contradicțiile ivite în Europa, după război. „Criza în care intrase lumea occidentală îmi dovedea că ideologia generației războiului nu mai era valabilă. Noi, generația tânără, trebuia să ne găsim rosturile noastre”, mărturisea Mircea Eliade în pateticul său „Itinerar spiritual”.

Prima consecință a fost desprinderea brutală de generația veche ce-și marcase împlinirea prin realizarea marelui ideal național. Moartea, în același an, a celor doi principali făuritori de destin național, Regele Ferdinand și sfetnicul său de credință Ion I.C. Brătianu, ne apare acum, la o privire retrospectivă, un semn fatidic. Se încheiase o etapă istorică. Pe acest fond, noua generație postbelică pune totul în discuție, în termeni antitetici: industrialism – agrarianism, modernism – tradiționalism, ortodoxism – catolicism, culminând apoi, în deceniul al patrulea, cu alternativa de ordin politic, democrație sau totalitarism. Această căutare de drum nu era inedită, în istoria și cultura noastră. În pofida părerii orgolioase despre ea însăși, tânăra generație postbelică repeta, la alt moment istoric, gestul pașop-tiștilor, cu o deosebire însă, asupra căreia este necesar să stăruim, pașoptiștii s-au ivit la capătul unui extrem de lung Ev Mediu, timp în care ne-am manifestat cu precădere, politic și cultural, pe coordonata răsăriteană a ființei noastre. Prin ei și prin cei care au urmat, ne-am angajat programatic, cu un efort admirabil, pe coordonata apuseană a existenței noastre. Din acest efort s-a născut România modernă.

Mari inteligențe, având o largă deschidere culturală, hrăniți abundant nu numai la sursele tradiționale, franceze și germane, ci și la cele italiene, spaniole și engleze, absorbind astfel quasitotalitatea valorilor spiritului occidental, tinerii noștri intelectuali postbelici au efectuat un recul surprinzător. La o altă treaptă a evoluției noastre istorice și într-un alt punct nodal al său, ei reeditează atitudinea lui Eminescu, întorcând privirea spre trecut și spre răsărit. Ciudat! În fața crizei pasagere a Occidentului, ei își pierd luciditatea și abandonează valorile lui consacrate, considerându-le caduce: „Mitul progresului infinit, credința în rolul decisiv al științei și industriei, care trebuiau să instaureze pacea universală și justiția socială, primatul raționalismului, toate acestea se spulberaseră.” (Mircea Eliade) În mod firesc, întrebarea pe care și-o va pune Keyserling, va avea darul să înflăcăreze multe spirite tinere din România în acel moment de cumpănă: „Dar tradiția bizantină nu ar merita să renască? Nu ar fi pentru Europa o îmbogățire extraordinară dacă această notă care a răsunit în întregul Ev Mediu și al cărei ecou a dat un imbold Renașterii italiene, să se facă auzit din nou?”¹ Istoria mare a Rusiei a început ca o renaștere a spiritului bizantin, dar vechea tradiție a culturii ruse a fost nimicită de revoluția bolșevică. Și Keyserling se gândește la un transfer care i se părea salutar și posibil: „Misiunea României nu ar consta, oare, în a îndeplini ceea ce n-a făcut Rusia?” Întrebare ispititoare care a fluturat ca un steag de luptă

1. Citatele sunt extrase din Hermann de Keyserling, *Analyse spectrale de L'Europe*, Editura Stock, Paris, 1930, pp. 302–307.

din vremea lui Constantin cel Mare și pe care mâna nevăzută a unui destin promițător ar fi scris: „In hoc signo vinces”. Suflul baltic² al lui Keyserling a sesizat, cu o sensibilitate de seismograf, notele care trasează coordonata răsăriteană a ființei noastre etnice. Considerațiile lui îngroașă însă această coordonată până la dimensiuni hipertrofice. Unele observații sunt surprinzătoare, uneori nedrepte până la a fi vexatorii, dar care merită să le rememorăm, pentru că se mențin incitante, chiar dacă ele constituie o oglindă în care nu ne face plăcere să ne privim: „A pretinde că acest popor și această țară aparțin sferei culturii latine este o glumă nereușită. Limba de origine latină, prin ea însăși, nu este totul. Ceea ce contează este spiritul și acesta nu este latin în nici o privință. La românii cultivați, el este greco-bizantin. Nimic uimitor în aceasta, căci aristocrația, care domina aici, până în ultima vreme, era de origine aproape exclusiv grecească...” Este adevărat că „românii manifestă un ascuțit spirit satiric sau zeflemist, dar zeflemeaua este bizantină, nu latină.” Trăsătura fundamentală a spiritului românesc îi pare a fi lirismul, dar acesta ne leagă de aceeași lume a răsăritului: „Poezia lirică este mai importantă în această țară decât în oricare alta, în epoca noastră. După toate aparențele, aici se perpetuează o vie tradiție traco-scitică, la fel cum

2. Hermann von Keyserling (1880–1946) este născut în Estonia dintr-un tată german și o mamă slavă. Stabil în Germania, la castelul său din Darmstadt fundează, în 1920, o „Școală a înțelepciunii”, unde cultivă „autorealizarea” individului. Dintre cărțile scrise de el, „Analiza spectrală a Europei” este cea mai des citată. A avut de suferit din cauza hitleriștilor și a murit la Innsbruck, uitat de toți. Rămâne „una din cele mai fluide întruchipări omenești” ale secolului XX (Nae Ionescu).

țesutul covoarelor moderne românești amintește, mai mult decât orice, modelele scitice.”

Două însușiri considera Keyserling că lipsesc românului, pentru ca acesta să poată realiza un mare destin: temperamentul puternic sau ceea ce rușii numesc „duh” și o religiozitate profundă. „Să comparăm, cu privire la viața românească, ceea ce literatura ne prezintă ca cel mai sălbatic, romanele lui Panait Istrati, cu Taras Bulba. În ciuda tuturor omorurilor și violurilor, ceea ce se petrece la români pare blând față de ceea ce se petrece la cazaci.” Într-o seară, la București, ascultând muzică românească într-un local, Keyserling a simțit nevoia să pună mâna pe bagheta șefului de orchestră, încercând să insufle muzicanților un ritm mai alert, într-atât le lipsea acestora elanul, dar n-a reușit. „Țigarii români sunt ei înșiși apatici.” Și conchide apăsător: „Nemaipomenita bogăție a țării paralizează voința și temperamentul.” O asemănare găsește doar cu rușii meridionali. Oamenii și împrejurimile pe care le-a cunoscut în România ar fi fost la locul lor pe malurile Niprului. „Sunt aceleași ființe blajine, bune, nepractice, având aceleași trăsături sufletești.” Impresia îi este întărită de dansurile românești: „Sunt mișcări alunecoase, ca cele ale lebedei și de asemenea ca cele ale unui val molatic printre papură.” Religiozitatea românilor i se pare superficială. Prelații ortodocși manifestă, în exterior, un aer „grav și sever”, în realitate însă sunt mai degrabă niște abați din secolul XVIII, despre care se colportează cele mai galante aventuri, fapt care nu deranjează pe nimeni și nu le vatămă cu nimic buna reputație.

Desigur, observațiile lui Keyserling asupra religiozității poporului român n-au avut darul să bucure pe corifeii tinerei generații, care tocmai statuaseră că esența spiritualității românești, „autenticitatea”, ca să folosim un termen predilect al lui Nae Ionescu, este ortodoxia. Chestiunea era dezbătută cu ardoare, în marile reviste ale vremii. Tonul l-a dat, într-o formulă literaro-filozofică, Nichifor Crainic: „Noi vedem substanța acestei biserici (ortodoxe, n.n.) amestecată pretutindeni cu substanța etnică.” Ortodoxia era văzută ca o împlinire supremă și ca un element de unitate a culturii românești. „Pentru cine înțelege pulsul generației noastre – susține Mircea Eliade – ortodoxia, sfânta credință și sfintele rânduieli ale Bisericii, sunt singura țintă... Misticismul, pentru noi, tinerii, este deja o realitate.” Personalități proeminente ale culturii noastre care abordaseră cu mijloace științifice studiul poporului român, au exprimat rezerve care ne obligă, azi, la o reluare adâncită a delicatei probleme. Încă D. Drăghicescu, în cartea sa și azi consultată cu folos, „Din psihologia poporului român” (1907), observa „lipsa fondului mistic și metafizic” din viața sufletească a poporului român: „Ceea ce este de temelie în practica sa religioasă este cultul, ritualul, adică împlinirea tuturor formelor și formulelor.” Or, această trăsătură, în treacăt fie spus, ne apropie mai mult de Roma păgână decât de Bizanțul creștinismului răsăritean. În focul disputelor, Mihai Ralea trage o concluzie mult mai drastică: poporul român este doar superstițios și prin urmare, ateu, zarva în jurul ortodoxiei și misticismului la români i se pare acestui spirit rațio-

nalist a fi produsul unei „elite religioase” care face mai mult rău decât bine. Întrebările pe care Ralea le pune acestei elite sunt de o uimitoare actualitate: „În sărăcia actuală de logică și bun simț, tocmai misticismul ne mai lipsește? În criza formidabilă de libertate în care ne zbatem, tocmai intoleranța ortodoxă ne trebuie?” Dar Keyserling nu face greșeala de a confunda bizantinismul cu ortodoxismul, cu alte cuvinte, el nu înlocuiește întregul cu partea. În viziunea lui, ideea bizantină trasează un orizont larg, alcătuit din multiple determinații. Credința lui că bizantinismul ar putea să renască, în toată amploarea sa spirituală, în România, se bazează pe o constatare formulată aproape în termenii lui Nicolae Iorga, din cartea sa mult citată, dar mai târzie, „Byzance apres Byzance”(1935): „În tot timpul dominației turce, spune Keyserling, singure principatele moldave au continuat fără întrerupere tradiția bizantină... toate manifestările culturii române pe care le cunoșc au un caracter bizantin, de la bucătărie până la poezie, trecând prin spirit.”

Desigur, Keyserling a găsit la noi exact ceea ce a căutat. El nu a avut ochi pentru întregul spectru al civilizației și culturii române. De o sută de ani, dacă luăm ca reper pacea de la Adrianopol, din 1829, istoria noastră străbătea, pas cu pas, drumul anevoios al occidentalizării, în economie, politică și cultură. Și dacă este adevărat că am avut un foarte lung Ev Mediu, în care am fost un „Bizanț după Bizanț”, este tot atât de adevărat că niciodată nu ne-am rupt de apus. Voievozii noștri reprezentativi nu s-au cantonat într-un bizan-

tinism rigid, nici politic, nici cultural. Undele apusului străbăteau până la noi și erau receptate în forme și spirit. Nicolae Alexandru Basarab, fiul întemeietorului, este zugrăvit, în biserica sa domnească de la Argeș, în costum princiar francez, cu „coroneta” cu flori de crin, iar celebra pafta de aur, descoperită în mormântul lui Vlaicu Vodă, evocă ambianța artistică și culturală atât de specifică simbolismului medieval occidental. Însuși Mircea cel Bătrân ne întâmpină la Cozia, pe peretele de Vest al naosului ctitoriei sale, în costum de cavaler apusean, iar cele două portrete, atât de cunoscute, ale lui Dimitrie Cantemir, unul înfățișându-l în costum oriental, celălalt în costum occidental, ca academician berlinez, se ridică la o semnificație simbolică: pământul românesc a fost întotdeauna asemenea lui Ianus, privind cu o față spre răsărit și cealaltă spre apus. În fond, purtăm în adâncul ființei o bivalență, ca un blestem sau poate ca o binecuvântare, care a generat în noi o dublă nostalgie, cea a răsăritului și cea a apusului. Aceste două tendințe s-au ciocnit și se vor ciocni, poate, mereu în noi înșine și în istoria noastră. Ele constituie povara unui destin pe care ți-l asumi sau îl trădezi.

„Revolta” împotriva coordonatei occidentale a ființei noastre s-a întâmplat abia în epoca modernă. Începând cu Eminescu și trecând la Iorga, Nae Ionescu și de la acesta la „tânăra generație '27”, dezvoltarea noastră modernă a fost considerată un fals istoric, „neromânească”, neautentică și deci sortită pieirii. Nostalgia răsăritului a bântuit aceste spirite înalte și le-a făcut să creadă că Evul Mediu românesc constituie materia din

care se putea construi o Românie nouă. Dar, trecerea de la Evul Mediu la epoca modernă, n-a fost și n-a putut să fie o „evoluție”, ci o „revoluție”, adică o ruptură. Cu alte cuvinte, epoca modernă nu s-a născut „din”, ci „împotriva” evului mediu. Ce structuri și ce instituții ale Evului Mediu românesc puteau fi convertite în forme și cadre moderne? Divanul boierilor sau obștea sătească? Voievozii? Sau, în loc de Academie, să fi păstrat venerabilele școli de copişti de pe lângă mănăstiri? Și la urma urmei, de ce Evul Mediu este mai „românesc” decât înfăptuirile moderne? Eminescu însuși, nu este el „ultimul mare poet romantic”? Prin aceasta, încețază el să fie „poetul național”, adică expresia cea mai înaltă a spiritului românesc? Brâncuși este ctitorul sculpturii europene moderne. Îi contestă cineva „românescul” din opera sa? Sau, cu cât e mai „autentic” mitropolitul Dosoftei decât „simbolistul” Bacovia? Epoca modernă, la rândul ei, a scos la iveală alte însușiri latente ale sufletului poporului român, îmbogățind ceea ce numim „specificul național”. „Autenticitatea” nu este o entitate metafizică, dată odată pentru totdeauna. Ea este o „funcție” istorică.

Din buchetul de semnificații ale „ideii bizantine”, fluturate de Keyserling, în considerațiile sale asupra românilor, cea care stârnește din nou, o atracție pasională, este ortodoxia. Spirite laice elevate, situându-se în continuarea crezului „generației '27”, văd în ea o sursă de regenerare a neamului și a culturii naționale, în perioada postcomunistă. Desprindem de aici două chestiuni distincte. Una vizează rolul Bisericii ortodoxe în

viața societății românești încă bolnave și cealaltă readuce în discuție statutul ortodoxiei ca factor modelator al specificității culturii noastre. Prima chestiune este de ordin moral, a doua aparține filozofiei culturii. În ceea ce privește prima chestiune, nimeni nu pune la îndoială locul important pe care îl ocupă Biserica Ortodoxă în procesul de asanare morală a societății noastre sau în ceea ce părintele Dumitru Stăniloae a numit atât de frumos „restaurarea omului”. O rezervă trezește însă dorința din ce în ce mai limpede afișată, a bisericii noastre, de a juca un mare rol ecumenic, altfel spus, de a face din București capitala întregului creștinism oriental, în disputa reînnoită cu catolicismul apusean.

Pentru îndreptățirea acestei năzuințe, este folositor să medităm asupra cuvintelor lui Keyserling: „Bizantinismul ar putea să renască, în România, în sfera religioasă... dacă poporul este destul de religios pentru aceasta.” Dacă!...

În ceea ce privește ortodoxia, ca garant al specificității și originalității culturii noastre, idee îmbrățișată de atâtea inteligențe mari din anii '30, examenul lucid al valorilor noastre reprezentative arată că spiritualitatea românească izvorăște dintr-un strat mult mai adânc al ființei noastre, decât cel ortodox. Dacă ortodoxia ar constitui „substanța” ultimă, temeiul viziunii noastre despre lume, ar fi trebuit să străbată spontan, în marea creație românească, prin acea calitate inerentă, denumită de Blaga „personanță”. Blaga însuși se dovedește a fi mai degrabă un poet „păgân”, decât creștin. Reflexele ortodoxe din poezia sa sunt pură recuzită sau, mai

exact, niște „motive” golite de conținut doctrinar. Ne-o spune el însuși: „Nu sunt catolic, nici ortodox, ci pur și simplu filozof. Din doctrina creștină admit anumite elemente ca simple mituri.”

Prin apelul voit și programatic la ortodoxie, avem un capitol de istorie literară interbelică, dar nu un mod esențial de a fi al literaturii noastre. „Ideea bizantină” aparține trecutului, iar eroarea lui Keyserling este dublă. El a păcătuit, în primul rând, față de cultura din care făcea parte. Cultura europeană nu trăia o „criză de bătrânețe”, ci dimpotrivă, una de primenire. Pentru aceasta, nu erau necesare soluții de import oriental. Cultura occidentală are propriile sale resurse și cuprinde, în esența ei, nevoia de schimbare neîntrepută. Asemenea corăbiei emblematice a „orașului lumină”, cultura occidentală „fluctuat nec mergitur”.

În al doilea rând, Keyserling nu a văzut și nu a putut să vadă că românii sunt legați de cultura occidentală prin multiple fire care nu pot fi negate, nici înlocuite.

Mai delicat este cazul acelei generații atât de dăruite de Dumnezeu – „cea mai binecuvântată și cea mai făgăduitoare din câte s-au rânduit până acum în țara noastră”, cum o caracterizează principalul său purtător de cuvânt, Mircea Eliade. Oricâtă iubire nutrim pentru ea, nu putem să nu o considerăm un paradox deconcertant. De ce și-a pierdut încrederea în Occident și în valabilitatea valorilor sale? De ce a schițat pasul înapoi? Suferința ei a fost, în mare parte, o boală imaginară. Eram o națiune tânără, abia împlinită în hotarele ei firești, sănătoasă și încărcată de energie. Oricâtă confu-

zie ar fi existat în România acelor ani și oricâte curențe ar fi avut viața politică, pentru noi, lumina nu mai venea de la răsărit, ci din apus. Nu, pentru noi nu există întoarcere. Aceasta nu înseamnă, însă, că „nostalgia răsăritului” va înceta să ne mai încerce.

IDEEA LEGIONARĂ

Nu avem încă seninătatea de spirit și detașarea necesare pentru a privi și judeca „sine ira et studio” legionarismul, așa cum nu avem posibilitatea și instrumentele de lucru pentru a aprecia o seamă de fenomene și evenimente din care este alcătuită atât de mult pomenita și atât de puțin cunoscuta „perioadă interbelică”. Ne lipsesc studiile prealabile, riguros întocmite. Documentele zac necercetate, fiind interzise o jumătate de veac pentru ochiul specialistului. Pe de altă parte, continuăm să fim victimele unor clișee ale istoriografiei marxiste. Ne chinuim în van, gândindu-ne, vai, la documentele distruse de „vigilența” organelor comuniste care – cine știe? – presimțeau în străfundul ființei lor rinocerizate, o „dies irae”.

După ruperea zăgazurilor, în decembrie 1989, în efervescența căutărilor și întrebărilor care au urmat, a fost

atins, firesc, și fenomenul legionar. Descoperirea lui, pentru unii, redescoperirea, pentru alții, a stârnit un ușor val sentimental. Este explicabil, deoarece legionarismul a fost, înainte de orice, un fapt de inimă. Ne-a spus persoana cea mai autorizată, Corneliu Zelea Codreanu însuși: „A crea o mișcare înseamnă, în primul rând, a crea, a da naștere unei stări de spirit, care nu-și are sediul în rațiune, ci în sufletul națiunii.”¹ Tinerii de azi sunt mirați să afle despre un cult al eroismului și jertfei, practicat de tineri care năzuiseră să împlinească un vis de regenerare națională, vis pentru care au pățimit sub trei dictaturi: carlistă, antonesciană și comunistă. Împodobiți cu aura martiriului, legionarii exercită o irezistibilă atracție pentru cei cu o fire stăpânită de afecte. Mărturiile orale ale unor supraviețuitori, precum și unele texte scrise, articole, interviuri, pagini memorialistice și cărți (vezi, de pildă, Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*) relatează despre comportamentul ireproșabil, despre atitudinea demnă și creștinească a legionarilor în închisorile și lagărele comuniste. Desigur, toate acestea sunt adevărate, dar ele reprezintă numai o față a lucrurilor. Fața ispititoare. Din perspectiva timpului care s-a scurs și a experienței istorice pe care am trăit-o, precum și pentru viitorul tineretului de azi, avem datoria de-a fi cel puțin lucizi. Când amintești despre crimele abominabile ale legionarilor, răspunsul este prompt și tăios: ele au fost provocate de crimele săvârșite împotriva Gărzii de Fier

1. Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru Legionari*, Editura „Totul pentru Țară”, 1936, p. 332.

de partidele aflate la putere și de regele Carol II. Argumentul e sofistic. Crima explică crima, dar nu o justifică. Răspunsul la crimă prin altă crimă nu poate fi susținut de nici o doctrină fără ca aceasta însăși să nu se pervertească. Un scop înalt nu poate fi atins decât prin mijloace adecvate. Iezuitismul lui Lenin (orice mijloc este bun și „moral” dacă este util „cauzei”) a costat milioane de vieți omenești. A fost o demonstrație convingătoare, sperăm, pentru totdeauna.

Doctrina legionară nu poate fi ruptă de personalitatea întemeietorului ei, Corneliu Zelea Codreanu. Numele lui conține, fatidic, un început de mitologie. Născut într-un 13 septembrie, fiul profesorului Ion Zelea Codreanu (în variantă poloneză Iohan Zelinski) a primit din partea nașului său, profesorul A.C. Cuza, numele martirului comemorat de calendarul ortodox în acea zi: Corneliu Sutașul, cel dintâi convertit la creștinism dintre păgâni. În imaginația sa de mai târziu, Corneliu Zelea Codreanu a devenit „Căpitanul”, echivalentul românesc al „sutașului”, adică al centurionului roman.

În termenii foarte la modă azi, Codreanu a fost, în mod sigur, o personalitate harismatică. Temperamentul său slavo-german și-a pus amprenta de netăgăduit asupra mișcării legionare. Reveria nebuloasă și mistica exaltantă de aici derivă. Să nu pierdem din vedere că imaginea „Căpitanului”, instalată în inimile multimilor, a avut o mare putere de inducție, impunând modelul suprem pentru ceea ce s-a numit „omul legionar”.

Pentru a convinge mulțimile, Codreanu a evitat de-

monstrația logică, fastidioasă și greu accesibilă. El a practicat, după o expresie fericită, „afirmația neșovăitoare”², cu impresia rostirii unei axiome, dar care avea o mare priză asupra sentimentelor. La rândul lor, sentimentele au constituit izvorul acțiunilor. Legionarismul a apăsător insistent asupra acestor pârgii ale psihologiei colective. De aceea a fost atât de dificil de combătut cu mijloace logice. El s-a impus ca o „credință”, în fața căreia rațiunea a rămas neputincioasă. De aici, acea siguranță inflexibilă, atât de caracteristică, a legionarilor. Din pervazul afirmației „cred”, întrebarea „de ce?” este privită totdeauna cu un zâmbet de superioritate compătimitoare. Ion Petrovici făcea o observație subtilă asupra complexității acestei probleme: „Sufletul omenesc nu este logica pură și la mînuirea oamenilor trebuie să ții seama de toate meandrele sufletești. În timp ce logica recomandă o neapărată motivare, psihologia nu numai că te dispensează, dar adesea nici nu te sfătuiește să o faci.”³

Dacă poartă semnele puternicei personalități a întemeietorului său, nu este mai puțin adevărat că legionarismul este un „produs românesc”. Pe drept cuvânt, el se disociază de curente naționaliste europene ale vremii, cu care a fost confundat sub eticheta unificatoare de „fascism”. Această apreciere nediferențiată, globală, a fenomenelor trădează modul simplist de gândire leninistă. Desigur, există multe elemente comune în

2. Expresia o datorăm lui Ion Petrovici, *Între psihologie și logică*, în „Prin momentele trecutului”, Editura „Cartea Românească”, 1979, p. 36.

3. *Ibidem*.

manifestările exterioare ale legionarismului, fascismului și nazismului: marșurile, cântecele, salutul, uniforma. Privite în adâncime, cele trei naționalisme europene interbelice se deosebesc prin valorile pe care le-au propus. Iată poziția legionară, precizată de Codreanu însuși: „Fiecare neam posedă un patrimoniu fizic, biologic (carnea și sângele), un patrimoniu material (pământul țării și bogățiile lui) și un patrimoniu spiritual, care cuprinde concepția lui despre Dumnezeu, lume și viață, onoarea lui ce strălucește în măsura în care neamul s-a putut conforma, în existența sa istorică, normelor izvorâte din concepția lui despre Dumnezeu, lume și viață, cultura lui, care este rodul vieții lui născut din propriile eforturi în domeniul gândirii și artei.”⁴ Neamul este obligat să-și apere toate cele trei patrimonii. „Cea mai mare importanță o are însă patrimoniul său spiritual, pentru că numai el poartă pecetea eternității, numai el străbate peste toate veacurile.”⁵ Acest accent axiologic conferă legionarismului o netă orientare spiritualistă.

Fascismul italian, prin sistemul său corporatist, a pus problema „binelui de clasă” (al claselor de jos ale societății) și a promovat valorile materiale ale vieții. În termenii lui Codreanu, fascismul a pus accentul asupra „patrimoniului material” al neamului. Inspirându-se din exemplele Romei antice, Mussolini a recurs la dictatură ca modalitate de „izbăvire a republicii” („salus reipublicae”). Sentimentul istoriei, amintirea faptelor glo-

4. Corneliu Zelea Codreanu, *op.cit.*, p. 424.

5. *Idem*, p. 424.

rioase i-au oferit puternice imbolduri pentru acțiune. „Evocarea trecutului a exaltat totdeauna sufletul italian”, remarcă istoricul francez Jacques Bainville.⁶ Și tot el conchide: „Acest amestec de naționalism și socialism a constituit originalitatea lui Mussolini.”⁷ Un asemenea hibrid care sfidează logica formală, ca o contradicție în termeni, ne-a fost dat și nouă, românilor, să cunoaștem, în varianta fascisto-comunistă a „geniului din Carpați”. Cu un corectiv (printre altele): Ceaușescu a evitat marșurile, în favoarea „adunărilor populare”, mai statice și mai sigure (exceptând ultima, cea din 22 decembrie 1989, care i-a fost fatală). În rest, scenariul, regia, scenografia, recuzita erau foarte asemănătoare (strămoșii, dacii, mai puțin romanii „imperialiști”, voievozii, în special Mihai Viteazul, văzut ca un „alter ego”, gloriosul, nesupusul, aflat în hartă cu toți vecinii, cu marile imperii, „Cântarea României”, etc.). În schimb, nazismul a pornit de la ideea atât de cețoasă a rasei sau, în termenii tot atât de obscuri ai lui Codreanu, „carnea” și „sângele”, punând așadar accentul pe „patrimoniul biologic” al națiunii germane. Dacă fascismul se sprijină pe timpul istoric, pentru a-și extrage imboldul și energia acțiunii, nazismul scormonește în întunericul de dincolo de istorie, în timpul mitic al lui Wotan și Walhalei. Cântece, imnuri, reprezentații dramatice, serbări grandioase, asemănătoare nopților Walpurgiei, zgomot și discursuri punctate cu bătăi de tobe, toate me-

6. Jacques Bainville, *Les Dictateurs*, Editura Denoël et Steele, Paris, 1935, p. 232.

7. *Idem*, p. 235.

nite să aducă mulțimea în acea stare de frenezie care scoate la iveală forțele și pornirile ascunse în „omul german”. Rasismul a degenerat într-o ură isterică față de evrei și într-un dispreț suveran față de tot ceea ce nu-i german. Sub presiunea nazismului, sufletul uman a suferit o reducere la un monoideism agresiv, o atrofiere de un teribil simplism.

Față de economismul și istorismul fascismului și față de rasismul și neopăgânismul nazismului, legionarismul a adus o doctrină întemeiată pe o metafizică creștină ortodoxă. Idealul mișcării legionare a fost realizarea unui „homo religiosus”. Politica și istoria însăși aveau rostul de a îndrepta națiunea spre cer, pentru împlinirea unor porunci care depășesc vremelnicia. „Țelul final nu este viața, ci ÎNVIEREA, învierea neamurilor în numele Mântuitorului Isus Hristos. Creația, cultura nu-s decât un mijloc, nu un scop, cum s-a crezut, pentru a obține această înviere. Este rodul talentului pe care Dumnezeu l-a sădit în neamul nostru, de care trebuie să răspundem. Va veni o vreme când toate neamurile pământului vor învia, cu toți morții, cu toți regii și împărații lor, având fiecare neam locul său înaintea tronului lui Dumnezeu. Acest moment final, învierea din morți, este țelul cel mai înalt și mai sublim către care se poate înălța un neam.”⁸ Frazele „Căpitanului” sună ca trâmbițele îngerilor la Judecata de apoi. Sonoritatea lor a funcționat cu o mare forță de seducție, asemănătoare cântecului sirenelor. Vraja a cuprins multe spirite înalte care nu sesizau confuzia de planuri

8. Corneliu Zelea Codreanu, *op. cit.*, p. 425.

pe care o opera legionarismul. Fără să fim nevoiți să apelăm la disocierile efectuate încă de Machiavelli, nu putem accepta că rostul acțiunii politice ar fi întemeierea Împărăției lui Hristos și pregătirea neamului pentru Judecata de apoi. Scopul politicii nu este „dincolo”, ci „aici”. Această confuzie între politică și religie, între stat (sau partid) și biserică ne conduce, în ultimă consecință și oricât nu ne-ar conveni, la ideea unui stat fundamentalist ortodox român, cu manifestări nu mai puțin aberante decât cele islamice. Aducerea politicianului sub punctul de vedere al religiosului a dat naștere unei exaltări a iraționalului și totodată unui fanatism distructiv. „Cultul morții” a violentat firea românului. Oricine a trăit în lumea satelor românești știe că țărănul nostru are cultul morților (adică al moșilor și strămoșilor), dar nu al morții, căci „Cei buni n-au vreme de gândit, la moarte și la tânguit”. Spunea cel pe drept supranumit „poetul țăranimii”: „Trăiește-ți, doamnă, viața ta și-a morții lege n-o căta!” Îndemnul sfetnicului din „Moartea lui Fulger” pornește, de fapt, din adâncul simțirii românești, căci George Coșbuc n-a fost decât „suflet în sufletul neamului”. Țăranul român nu-și grăbește moartea și detestă sinucigașii. (De altfel, cazurile de sinucidere la sat erau rarisime, în trecut, iar casa unui sinucigaș rămânea în memoria colectivă ca „loc blestemat”.) La rândul ei, crima este un „păcat de neiertat” deoarece, susține țăranul, nu poți lua omului ceea ce numai Dumnezeu îi poate lua, fiindcă el i-a dat-o: viața. „Neputând învinge în viață, vom învinge murind”, susțineau legionarii. Din această deviză s-au

născut „echipele morții”, violența și crima. „Vom muri și vom fi liberi”, strigau tinerii din decembrie '89. Dar tot ei adăugau: „Fără violență!” Și au stat în fața tancurilor și gloanțelor, cu credința în Dumnezeu și-n mântuirea neamului. Jertfa acestor tineri atinge sfințenia cea fără pată. „Moartea legionară” a fost prea adeseori mănjită de patimă și ură, în numele „Căpitanului” și, ceea ce-i mai trist, în numele lui Isus Cristos cel Bun și Blând.

Misticismul mișcării legionare ne apare acum, în perspectiva timpului, ca un produs al epocii însușit de intelectualii tineri. „Misticismul pentru noi, tinerii, e deja o realitate”, notează Mircea Eliade ca o concluzie la „Itinerariul său spiritual”, din 1927. Și mai departe: „Ortodoxia este, pentru noi, creștinismul autentic... Trebuie să fim creștini pentru a găsi un sens vieții, sens care să întreacă simpla umanitate și să cuprindă acel suc al metafizicii care singur ne orientează.”⁹ Desigur, de o asemenea trăire hrănită cu „suc metafizic” sunt capabili foarte puțini. „Vorbesc aici despre acele puține conștiințe de elită care înțeleg să-și valorifice viața și să o viețuiască după un tâlc metafizic.”¹⁰ Despre acești puțini vorbește și Zelea Codreanu: „Un popor nu se conduce prin el însuși, ci prin elita lui. Adică prin acea categorie de oameni născuți din sânul său cu anumite aptitudini și specialități.”¹¹ Din rândurile elitei se înalță „Conducătorul”, cel care întruchipează în gradul cel mai înalt, calitățile și destinul neamului. Dar această rân-

9. Mircea Eliade, *Itinerariu spiritual*, în „Profetism Românesc”, Editura Roza Vânturilor, București, 1990, I, p. 51.

10. *Ibidem*, p. 58.

11. Corneliu Zelea Codreanu, *op. cit.*, p. 415.

duială ierarhică, națiune, elită, conducător, nu duce la dictatură? Nici vorbă, pretinde Codreanu, deoarece conducătorul nu impune voința sa, ci voința națiunii. Codreanu nu ne arată cum se întâmplă acest fapt și nici în ce raport se află „voința națiunii” cu „legile divine” ale dezvoltării istorice, legi la care accede numai conducătorul! Între conducător și națiune se realizează un misterios „consens”. Desigur, este nevoie de o vastă pedagogie pentru ca națiunea să ajungă la ceea ce Codreanu a numit „o stare de lumină interioară” pe care o întâlnim numai „în marile experiențe religioase”. Înlăturând vocabularul mistic din textul legionar, descoperim o schemă cunoscută: poporul, partidul (care cuprinde pe „cei mai buni fii ai poporului”) și secretarul general (adică cel mai bun dintre cei buni). Pe aceleași misterioase căi, „voința” noastră ajunge să fie voința „conducătorului partidului și statului” și invers (mai ales invers), voința unuia singur devenea voința „întregului nostru popor”. Așadar, oricât ni s-ar părea de ciudat, extremele se ating! Sub Ceaușescu, ideologizarea, acompaniată de „Cântarea României”, avea rolul de a crea acel robot numit „omul nou”, așa cum educația legionară trebuia să producă „omul legionar”. O mistică profană înlocuia o mistică religioasă.

Exaltarea naționalist-religioasă a legionarilor are corespondent în acel „entuziasm” permanent și general pe care îl reclama partidul comunist. Ambele stări au o notă comună: obliterarea funcțiilor rațiunii, adică anularea spiritului critic, pierderea individualității, înregimentarea, topirea în masa amorfă. „Idealul nostru este

anonimatul sau, mai exact, promovarea în corpore”, spune intelectualul legionar Tudorel Ioanide, personajul lui G. Călinescu. Dizolvarea individului uman în colectivitate duce la tiranie, fie că aceasta este roșie, verde, brună sau neagră. Alungarea rațiunii de pe pedestalul său din spiritul uman ne face să ne rătăcim în reverii nebuloase. Ni s-a atras atenția demult că „somnul rațiunii naște monștri”!

La capătul acestor considerații, se impune să ne întrebăm: după lungă noapte a comunismului, legionarismul ar mai avea ceva de spus tineretului de azi? Ne grăbim să răspundem cu tărie: NIMIC! Înverșunarea naționalist-xenofobă și mistica ortodoxă nu se pot îngemăna într-o soluție politică dătătoare de speranță mângâietoare. Crucea nu poate sta alături de pistol, cum nu poți împăca focul cu apa. Singura cale pentru tineretul nostru este democrația, o cale priveghiată de luminile rațiunii. Desigur, democrația nu-i perfectă, dar ea a dovedit că este perfectibilă. De imperfecțiunea sa au profitat, la timpul respectiv, atât legionarismul, cât și comunismul. Istoria ne-a arătat, însă, că democrația posedă o polivalență care oferă mereu posibilități neisotovite de împlinire umană. Ceea ce se cere tineretului nostru este, în primul rând, cugetul limpede sau, cu o expresie românească, să aibă capul pe umeri.

Dacă suntem convinși că legionarismul nu mai are nimic de spus celor de azi, aceasta nu înseamnă că el nu se mai poate ivi ca o „fata morgână” la orizontul căutărilor tineretului nostru. „Aura spirituală” care îl învăluie, cultivată de noi sacerdoți, poate să atragă su-

fletele curate, mereu însetate de absolut. De aceea se cuvine să ne rugăm și într-un glas să rostim: „Și nu ne (mai) duce, Doamne, pe noi în ispită!”

ÎN APĂRAREA CIVILIZAȚIEI OCCIDENTALE

A-l aduce în actualitate pe Bucur Țincu este o necesitate. Acum, când încă orbecăim în căutarea unui sens al vieții noastre politice și culturale, luciditatea acestui mare intelectual ne ajută să regăsim acele valori fundamentale pe care s-a clădit destinul nostru european. A făcut parte din aceeași generație cu Mircea Eliade și Emil Cioran. Aceștia l-au avut magistru pe Nae Ionescu, un „guru” adorat. Bucur Țincu a fost unul din străluciții elevi ai lui D.D. Roșca, un raționalist care cultiva limpezimea de cristal a gândului. Pentru a ne da seama de deosebirile dintre cele două formații spirituale, să parcurgem paginile acelei admirabile reviste clujene care a fost „Gând românesc”. Pe Emil Cioran îl descoperim chiar în primele numere, enunțându-și principalele teme ale pesimismului său singular: „Omul nu-și poate găsi nici un echilibru în lume”, „Omul are privilegiul de a

putea muri oricând”, „Nu este revelator pentru esența omului pornirea spre decadentă?”, „A te dezgusta de fenomenul uman în așa măsură încât să dorești să devii orice numai om nu”, etc. („Tristețea de a fi.”)

În aceleași numere ale revistei clujene, D.D. Roșca își închea gândurile sale despre o „filozofie neconfortabilă”, bazată pe conștiința și asumarea lucidă a precarității condiției umane. Era vorba și în această filozofie de eroism, dar de unul cu totul de alt tip decât cel profesat de magistrul de la București. În timp ce Nae Ionescu dorea o angajare a tinerilor intelectuali români „în imediat” și aventură, D.D. Roșca cerea elevilor săi „să elimine din domeniul creației spirituale categoria utilului direct”. Într-un excelent eseu, publicat în „Gând românesc” și intitulat „Mitul utilului”, dedicat celor mai iubiți elevi ai săi, Bucur Țincu și Grigore Popa, D.D. Roșca face elogiul occidentului pentru că numai în spațiul spiritual al acestuia a aflat o atitudine permanentă de simpatie și încurajare a „inutilului”. Aici se manifestă „o inteligență neaservită scopurilor imediat practice, o inteligență dezinteresată”, dar care întărește, de fapt, pe căi indirecte, „forțele și eficacitatea inteligenței căutătoare de realizări practice”. „Nu va părea, cred, absurd să afirm că generația cu adevărat utilă culturii românești, o generație real creatoare, va fi o generație de contemplativi puri: artiști, gânditori și savanți”, încheie D.D. Roșca. Dincolo de activitatea lui homo oeconomicus, care acoperă doar un segment al său, occidentul conservă primatul unor valori spirituale pure. D.D. Roșca și-a format elevii în cultul acestor valori consi-

derate performante și cu adevărat „utile” neamului său. În acei ani, în care D.D. Roșca își rostea acest crez, mari intelectuali europeni și, prin reflex, unii intelectuali români cu inducție în rândurile tineretului universitar, își pierduseră încrederea în aceste valori. Un André Gide efectuase celebra sa călătorie în U.R.S.S., unde sperase să găsească o soluție mântuitoare. Alții credeau într-o înflorire a culturii occidentale prin mistica orientală și budism. Numele lui Tagore și Krisnamurthi apăreau des pe buzele celor însetați de certitudine și noi adevăruri. În România acelor ani, puține voci au avut tăria și vibrația celei a lui Bucur Țincu, întru apărarea civilizației occidentale. El a considerat îndoiala și mai ales cultivarea îndoielii în vitalitatea civilizației și culturii occidentale, un act de trădare. „Cultura țărilor occidentale este de veacuri – și va fi încă mereu – expresia maximă a posibilităților de creație ale omului. Știința, arta, filozofia, morala occidentului n-au și nu vor avea un echivalent apropiat. Ele sunt calitativ superioare la tot ceea ce a produs omul de când există. Cum este atunci admisibilă abdicarea de la aceste valori și acceptarea lecțiilor de viață de la o țară orientală, barbară și înapoiată? Sub ce raport poate Franța să învețe ceva de la Rusia sau de la India?” Ce ironie a fost pentru André Gide – se întreabă Bucur Țincu – când un student sovietic i-a pus întrebarea, dacă în Franța există școli! „Admirația față de comunismul rus și acceptarea lecțiilor lui de către occidentali este un act rușinos de trădare a civilizației.” Speranța de a găsi un echilibru spiritual într-o cultură străină, prin abandonarea

valorilor culturii occidentale este absurdă. Pentru criza culturii occidentale nu-i nevoie să se caute soluții nici în Rusia, nici în India, nici în altă parte. Cultura europeană are în ea însăși propriile resurse pentru a depăși orice criză. De ce? Pentru că această cultură cuprinde în esența ei nevoia schimbării. „Ea nu este o cultură statică. Dialectica este legea ei internă.” Intelectualii nu trebuie să confunde civilizația occidentală, în întregul ei, cu un anumit moment al ei, care își are „neajunsurile sale”, dar care în viața acestei culturi nu este esențial. Să nu mai spunem că au existat atunci, ca și acum, intelectuali care au făcut această confuzie? Ispita izolării de occident bântuie în unele minți și azi. În anii comunismului am trăit cu ferestrele închise către occident. Autarhia spirituală în care am fost închiși are, de fapt, un model rusesc. Fiind izolată de orice comunicare cu restul lumii, prin politica statului comunist, Rusia și-a făurit un sentiment al propriei sale valori. A trăit un ciudat complex de superioritate. Autarhia spirituală a generat o iluzie colectivă, pe care am avut-o și continuăm, în parte, s-o avem și noi. Pe urmele ei s-au ivit naționalismele arogante actuale. Vocea lui Bucur Țincu ne avertizează: „Autarhia spirituală este un fenomen caracteristic unora din naționalismele contemporane. Popoarele își ridică granițe morale creând o stare de fericire internă.” Fără nici un termen de comparație cu lumea din afară, aceste popoare „trăiesc cu o certitudine absolută sentimentul superiorității lor fără cea mai mică urmă de simț critic.”

Pentru noi, românii, reintegrarea în lumea valorilor

occidentale este o necesitate vitală, iar cei care se mai îndoiesc sunt „ca aceia care noaptea sting luminile sperând astfel că vor vedea mai bine”. Cu aceste ultime cuvinte, Bucur Țincu rămâne alături de noi, în apărarea unei civilizații care a fost și trebuie să redevină a noastră.

O CONȘTIINȚĂ ROMÂNEASCĂ A SECOLULUI XX

Rar întâlnim, în istoria literaturii universale, o identitate atât de adâncă între om și opera sa, ca în cazul lui Eugen Ionescu. Viața și creația sa revelează o personalitate aflată în răspăr cu tot ceea ce purta o falsă aură sacrosanctă. A combătut dogmele politice și a sfărâmat canoanele artistice. A fost dușmanul mentalităților ruginite, al rutinei și obtuzității, împrejurare care a generat conflictul său permanent cu marele public și cu critica oficială. A fost un însingurat, dar s-a considerat frate cu toți însingurații lumii. Vocea lui a răsunat fără încetare în apărarea ființei umane amenințate de tiranie, într-un secol bântuit de flagelul ideologiilor, al „rinoceritelor” de toate culorile. Intelectualitatea franceză a anilor '50, infestată de marxism, l-a proclamat aliatul său, stârnindu-i însă o vehementă ripostă. Nu, el nu era „de stânga”, așa cum îl dorea intelectualitatea

franceză a vremii, dar nu s-a situat nici „la dreapta”, de partea naționalismului exacerbant și intolerant. S-a opus deopotrivă iluziei comuniste și isteriei fasciste, ciumei roșii și ciumei brune, negre sau verzi. Străbătând o epocă plină de contradicții, Eugen Ionescu a rămas mereu același, consecvent cu sine însuși, lucid și tăios. A fost desigur un incomod care a biciuit lenea semenilor săi de a gândi până la rădăcina lucrurilor, pentru a afla cauzele răului. Curajul său de a denunța minciuna îmbrăcată adeseori în mantie strălucitoare a iritat spiritele slabe. Adevărul lui Eugen Ionescu a fost întotdeauna inconfortabil, dar fără adevăr nu putem fi liberi. Or, numai libertatea conferă valoare existenței umane. Când intelectualitatea franceză nu se trezise încă din somnul marxist și maoist, Eugen Ionescu a descoperit disidența din Est pe care a apărât-o cu toată energia. S-a bucurat apoi când s-a născut și în România o contestație politică. „În fine, acum avem și eroi români”, a exclamat el. A dus o vibrantă campanie de presă pentru a atrage atenția lumii occidentale asupra nefericirii poporului său. Această atitudine i-a adus represalii din partea autorităților comuniste de la București. În timp ce piesele sale erau reprezentate pe toate scenele globului, în țara sa el a devenit un autor interzis.

A salutat apoi cu iubire și admirație Revoluția noastră din Decembrie '89. Nu s-a lăsat însă înșelat de aparențe. Cu aceeași redutabilă luciditate, Eugen Ionescu a aderat la mișcarea protestatară din Piața Universității, declarându-se cu mândrie „un golan de la Academia Franceză”. Fiind universal, el a rămas profund ro-

mân. Stând de vorbă odată cu o franțuzoaică foarte cultivată, aceasta mi-a mărturisit că există la Eugen Ionescu ceva care îi scapă înțelegerii. I-am răspuns: „Este românul din el, Doamnă!” M-a privit mirată. „Dacă i-ați cunoaște pe Caragiale și pe un oarecare Urmuz l-ați înțelege cu siguranță pe Eugène Ionesco.” Dar franțuzoaica nu auzise de aceștia! Când cei din anturajul său râdeau în hohote de glumele sale cu tâlc profund, Caragiale avea obiceiul să-i avertizeze că, de fapt, el era eminamente trist. Râsul care plânge! Acest tragi-comic românesc este filonul de aur al teatrului ionescian. Țesătura pieselor lui Eugen Ionescu este totdeauna simplă. Un incident banal, la început comic, se prefăce în tragedie, pentru ca în final să se convertească în grotesc. Banalitatea conversației personajelor șochează. Oamenii par a nu-și spune nimic. Pe nesimțite suntem introduși într-un univers absurd, în care domnește ilogicul. Drama ionesciană se naște în punctul de ciocnire cu ilogicul. Sentimentul lipsei de sens al lumii și al omului pătrunde în structurile cele mai adânci ale teatrului lui Eugen Ionescu.

S-a spus despre acest teatru că este un antiteatru, fiindcă autorul său a procedat exact contrar teatrului tradițional, care dăinuise de mai bine de o sută de ani. În fond, nu este vorba de un antiteatru, ci despre un teatru nou care exprimă obsesiile și neliniștile secolului al XX-lea. Dinamismul sufletului omului modern, cu zig-zagul, contorsiunile și neprevăzutul său, nu mai încăpea în formula teatrului prezidat de vechiul principiu al identității caracterelor.

Nu totul este „clar și distinct”. Evoluția psihologică a omului modern nu se supune nici unei reguli. Iraționalul sălășluiește în miezul însuși al existenței. Constatarea iraționalului scornește „angoasa”, un concept creat de filozofi pentru a designa această atât de specifică stare de spirit a secolului XX. Împotriva forțelor iraționale se ridică singur Béranger care devine simbolul eforturilor de salvare a ființei umane. Acest personaj preferat al lui Ionescu reprezintă insul lucid și curajos de pretutindeni, eroul fără aură de martir, dar atâta timp cât el nu cedează, umanitatea nu poate fi declarată învinsă.

Acest teatru, încărcat cu imense tensiuni umane, are asupra noastră un efect cathartic, asemenea marelui teatru grec.

Cele mai potrivite cuvinte despre clasicismul operei sale revoluționare le-a rostit Eugen Ionescu însuși: „Adevărata artă zisă de avangardă sau revoluționară este aceea care, opunându-se cu îndrăzneală vremurilor sale, se dovedește inactuală.” (Notes et Contre-Notes) Visându-se inactuală, ea regăsește acel fond comun universal și fiind universală, poate fi considerată drept clasică.

SĂ NU NE DESPĂRȚIM DE TRECUT RĂZÂND!

În tot cursul vieții, chiar în anii puterii sale absolute, Stalin declara că nu se considera altceva decât un simplu „locotenent” al lui Lenin. „Când l-am întrebat dacă se simțea ca un fel de continuator al lui Petru cel Mare, el a respins brusc această supoziție. Eu sunt un elev al lui Lenin și singura mea dorință este de a fi demn de el.”¹ Și nu-l credea nimeni. Se părea că afirmația lui se înrudește cu cochetăria unei femei care, știindu-se frumoasă, își permite luxul de a-și inventa singură mici imperfecțiuni. Și totuși, analizat „la rece”, în perspectiva timpului care scoate la iveală implacabil adevărul faptelor istorice, lucrurile așa se prezintă. „În esență” (ca să folosim expresia sacrosanctă a asistenților de

1. Emil Ludwig, *Dirigieants de L'Europe*, Editura Gallimard, Paris, 1931, p. 252. (Interviul a apărut integral și într-unul din volumele de *Opere* ale lui Stalin.)

marxism din anii '50), Stalin avea dreptate, căci tot, dar absolut tot ce a săvârșit autocratul Rusiei de-a lungul unei stăpâniri lungi se află, în germen, în doctrina, inițiativele și măsurile luate de Lenin. Să precizăm de la început, nu e vorba de o evaluare statistică, ci de o apreciere de principiu a faptelor celor doi dictatori. Ne împiedicăm încă de nuanțe, la urma urmei, insignifiante. De fapt ceea ce a pus în practică Stalin și după el, ca să cităm la întâmplare, Mao, Brejnev, Gheorghiu-Dej, Jivkov, Kim Ir Sen, Enver Hodja și nu pe ultimul loc, dar să sperăm că cel din urmă, Ceaușescu, a fost LENINISM sau, cu termenul rusesc, BOLȘEVISM. Multă vreme și în foarte multe minți europene (desigur și românești) a sălășluit credința (să nu spunem convingerea) că Lenin ar fi procedat altfel dacă i-ar fi fost dat să trăiască mai mult. Se stabilea astfel o discrepanță, o vale adânc despărțitoare între faptele săvârșite de Stalin și cele pe care Lenin n-a mai ajuns să le săvârșească. De aceea, pentru a marca această discrepanță imaginată, totalitatea faptelor lui Stalin din cursul întregii sale vieți a primit denumirea de STALINISM. Și cu cât deceniile din urmă, mai ales după apariția marilor cărți ale lui Soljenițin, amplificau imaginea unui Stalin – monstru, cu atât figura cu pomeții mongoloizi și fruntea imensă a lui Vladimir Ilici se înconjură cu aureola unor frumoase intenții și gânduri pe care dispariția sa din scena istoriei, socotită prematură, l-a împiedicat să le transforme în pavimentul fermecat al drumului spre paradisul mult trâmbițat al fericirii universale. O mare eroare. O eroare care mai dăinuie și azi. În ultimă ana-

liză (adică o analiză dusă până la capăt, cum îi plăcea lui D.D. Roșca să precizeze), stalinismul nu a fost altceva decât „leninismul în marș”, adică leninismul dus până la ultimele consecințe de succesori habotnici ai primului dictator comunist.

Ceea ce Lenin la rândul său datorează lui Marx este o altă chestiune și totodată o altă eroare. Este adevărat că el „a acceptat doctrina lui Marx și Engels, aplicând-o la împrejurările momentului”², dar a făcut aceasta cu o mare libertate de manevră, aruncând peste bord tot ce îl incomoda în anumite împrejurări. Avea un soi de simț practic, de realism imediat care-l determina să sacrifice „ortodoxia doctrinei”, pentru a asigura partidului său supremația politică.³ Să ne amintim că una dintre primele lozinci azvârlite maselor, după preluarea puterii, „pământ țăranilor”, era atât de nemarxistă! Roza Luxemburg considera că această măsură „tăia drumul spre socialism”⁴. Sau N.E.P.-ul (Noua politică economică) din 1922, revenirea la un capitalism limitat și controlat, care a stârnit opoziția furioasă a lui Trotzki și a multor bolșevici intransigenți. Pe Lenin nu-l interesa decât un singur scop: menținerea puterii.

Dar cea mai deconcertantă acțiune a lui Lenin a fost însăși preluarea puterii în 7 noiembrie 1917. În fond, revoluția fusese îndeplinită, Lenin doar a confiscat-o, printr-o lovitură hotărâtă și dibace, ajutat de o mână

2. Serge Oldembourg, Prefață la Lénine, *La Révolution bolcheviste*, Editura Payot, Paris, 1931, p. 8.

3. Jacques Bainville, *Les Dictateurs*, Editura Denoël et Steele, Paris, 1935, p. 211.

4. *Idem*, p. 206.

de oameni conduși de Trotzki. Acesta n-avea mai mult de vreo mie de inși sub ordinele sale. În 48 de ore, Palatul de iarnă a fost ocupat și guvernul lui Kerenski alungat. Celebra teză marxistă „masele fac istoria” a primit un semn de întrebare în fața căruia atâți istorici și teoreticieni marxiști au rămas perplecși. Dar să-i dăm cuvântul lui Trotzki: „Pentru a pune mâna pe un stat modern este necesară o trupă de asalt și tehnicieni, echipe de oameni înarmați, comandați de ingineri.”⁵ Ceea ce ne poate da de gândit și azi. Trebuie să recunoaștem însă că în această dezinvoltură cinică se află însăși cheia succesului constructorului primului stat comunist din lume.

Lenin mare filozof? Să fim serioși! Așa-zisele lui „Căiete filozofice” nu sunt altceva decât ceea ce cu un involuntar bun simț le definește titlul însuși: conspectele unor lecturi târzii, presărate cu comentarii adeseori ridicole. (Vă amintiți acel „Ha! Ha! Ha!”, pus pe marginea unor paragrafe din opera lui Hegel?) Să mai amințim mult citata peltea numită „Materialism și empirio-criticism”? Nu este rostul acestor rânduri. Desigur, Lenin s-a folosit de filozofie, dar a făcut-o ca un politician, nu ca un gânditor de vocație. Ceea ce a căutat în filozofie nu a fost ADEVĂRUL înalt și pur, ci argumente politice, justificări pentru acțiunea practică. „Filozofia” lui Lenin este, de fapt, o pledoarie pro domo, un demers avocătesc, în sprijinul unui program de partid. Numele exact al acestei pseudofilozofii este cel de IDEOLOGIE. Un talmeș-balmeș de o superficialitate crasă. Și totuși,

5. *Idem*, p. 202.

această compoziție aberantă a sucit mințile atâtor intelectuali de pretutindeni. (Ah, „l'intelligentzia” franceză!) Să ne mai amintim ce modificări, uneori năucitoare, suferea această ideologie sub presiunea unor anumite conjuncturi? Aceste conjuncturi aveau însă o acoperire fără replică: „spiritul dialectic”, în numele căruia marxismul se „îmbogățește” neostenit cu noi și noi „adevăruri”. Aceste metamorfoze au fost prezidate nu de „spiritul dialectic”, ci mai degrabă de ceea ce putem numi „amoralismul lui Lenin”. În primul rând, Lenin a fost un mare iezuit: orice mijloc este permis dacă duce la realizarea scopului dorit. „Morală noastră este în întregime subordonată intereselor luptei de clasă a proletariatului. Morală este tot ceea ce servește acestei lupte.”⁶ Ideea este de o claritate care nu mai necesită comentarii. În același „spirit”, din fenomenul atât de complex al Marii Revoluții franceze, Lenin n-a reținut decât o singură etapă, un singur element: TEROAREA. Să ne mai amintim ce a însemnat această „armă” în mâinile lui Stalin? Dar în cele ale lui Gheorghiu-Dej? Indiferent de „perfecționările” pe care le-au adus urmașii, teroarea a fost legiferată, ridicată la rang de principiu și instituționalizată de Lenin. Ultima manifestare ca ființă lucidă, înainte de a cădea în neantul bolii care i-a pus capăt vieții, a fost punerea la punct a nefastului Cod Penal al Uniunii Sovietice: „Tovarășe Kurski (comisarul poporului pentru justiție în anii 1918–1928), după părerea mea trebuie să extindem pedeapsa cu moartea... trebuie găsită o formulă care să pună acțiunile (consi-

6. Discurs la Congresul Komsomolului, 4. X. 1920.

derate periculoase pentru puterea sovietică, n.n.) *în legătură cu burghezia internațională.*" (sublinierea lui Lenin) Să ne aducem aminte câți au fost victime ale acestei presupuse „legături cu burghezia internațională”, la noi, începând cu un comunist ca Lucrețiu Pătrășcanu? „A extinde pedeapsa cu moartea – continuă Lenin – este atât de greu de înțeles? *Teroarea este un instrument deplin convingător*” (sublinierea lui Lenin). Kurski tergiversa însă lucrările. Nu găsea formularea juridică potrivită pentru buclucașa „legătură cu burghezia internațională”. Lenin intervine din nou: „Tovarășe Kurski! În completare, eu vă trimit o schiță a paragrafului suplimentar pentru Codul penal. Ideea fundamentală este clară, sper: a pune deschis, înainte, teza de principiu, pe planul politic (și nu numai într-un sens juridic îngust), *motivând caracterul și justificarea terorii*” (sublinierea lui Lenin), necesitatea sa. Tribunalul nu trebuie să elimine teroarea; a o promite (eliminarea, n.n.) înseamnă să se înșele el însuși și să înșele și pe alții. Teroarea trebuie justificată și legitimată pe plan de principii, clar, fără falsitate și fără fard. Formularea trebuie să fie cât mai largă posibil, căci numai simțul justiției revoluționare și conștiința revoluționară vor depinde de condițiile de aplicare practică mai mult sau mai puțin largă.”⁷ Vom putea număra vreodată câte vieți au fost secerate, numai în România (despre Rusia să nu vorbim!), în cei 43 de ani, în care s-a exercitat „simțul și conștiința revoluționară”, într-o formulare „cât mai

7. Alexandre Soljénitsyne, *L'Archipel du Goulag*, Editura Seuil, Paris, 1974, pp. 254–255.

largă”, cum a preconizat Lenin? Eu cred că NICIODATĂ! Codul penal plămădit în spiritul (încă) sănătos al lui Lenin a intrat în vigoare la 1 iunie 1922. Pe „baza” lui au funcționat „organele” de trist renume: G.P.U. (1922–1934), transformat de Stalin în N.K.V.D. (1934–1954) și după moartea acestuia în K.G.B. (din 1954). Sinistre inițiale!

Poate că încă mai dezastruoasă pentru soarta popoarelor atinse de comunism a fost concepția lui Lenin despre stat și așa-zisul rol al proletariatului în conducerea acestei „mașini”. „Statul actual (adică cel comunist, n.n.) – declara el în ajunul preluării puterii – este ceva atât de simplu, încât funcțiile sale pot fi reduse la operații puțin complicate de înregistrare, notare și verificare, funcții la îndemâna oricărui om care știe să citească și să scrie.”⁸ O concepție simplistă și în cel mai fericit caz retrogradă, dacă nu chiar reacționară, ca să folosim un termen din chiar vocabularul leninist. Într-o vreme în care uriașele descoperiri tehnice pun atât de mari probleme omenirii în plan economic, social, și implicit în cel politic, Lenin era convins că dinamica aceasta fără precedent în istorie poate fi controlată, dirijată și dominată de niște inși cu o pregătire sumară (ca să ne exprimăm eufemistic). Vă amintiți desigur, declarațiile recente ale unora din boxa acuzaților, în fața Tribunalului militar: „Eu nu mă pricepeam. Am fost lăcătuș sau strungar, am fost pus, etc.” Să nu dăm nume. Ar fi enorm de multe. Cum puteau aceștia con-

8. Din *Statul și revoluția*, în Lénine, „La Révolution bolchevistte”, Editura Payot, Paris, 1931, p. 20.

duce viața extrem de complexă a societății moderne? Prin ce miracol? Cuvântul „miracol” ne-a venit de la sine și prin el intrăm în plin domeniu al misticii: „Căci nu veți grăi voi, ci duhul Tatălui va grăi prin voi”⁹, i-a asigurat Iisus pe apostoli când i-a trimis în lume pe acei simpli pescari să propovăduiască Evanghelia. Lenin a înlocuit „harul divin” cu ceea ce aş numi (fie-mi iertată impietatea), „harul de clasă”. (Vă mai amintiți ce importanță avea, în arsenalul de cadre, „originea sănătoasă”, nu?) Referindu-ne numai la țara noastră, putem întreba oare câte erori au săvârșit acești inși fanatizați sau numai creduli, lipsiți de instrucție și competență, înzestrați cu forța magică a lozincilor sterpe și purtând pe frunte „mirul” sarcinii de partid? Întrebarea ar fi de fapt superfluă, fiindcă rezultatul final al tuturor acestor erori ne este, din nefericire, cunoscut: dezastrul național în plan material și spiritual. Este singurul adevăr asupra căruia Lenin ne-a prevenit! Ciudat! Să-l desprindem din raportul său la Congresul Internaționalei Comuniste din 5 aprilie 1921: „Revoluția cere sacrificii. Dictatura proletariatului în Rusia a adus clasei conducătoare, proletariatului, sacrificii, suferințe și mizerie așa cum istoria nu a mai înregistrat și foarte probabil desfășurarea în celelalte țări va fi cu totul asemănătoare.”

Ceea ce l-a caracterizat însă în modul cel mai pregnant pe Lenin, ca ins uman, a fost imensa lui capacitate de ură.

„Ura rămâne singura și adevărata sa pasiune”, notea-

9. Evanghelia după Matei, X, 20.

ză același Serge Oldenbourg. Ura lui Lenin a trecut ca un șuvoi subteran prin tot ceea ce s-a înfăptuit în numele lui. Și în țara noastră. În fond, ceaușismul și stalinismul n-au fost altceva decât leninismul zilelor noastre. La capătul acestor rânduri nu se cuvine să ne întrebăm, cu cugetul limpede: oare această ură sădită în sufletele noastre, nu a rămas printre noi, ca umbra pierdută a lui Peter Schlemihl, celebrul personaj al lui Adalbert von Chamisso?

BERDIAEV ȘI REVOLUȚIA RUSĂ

Berdiaev¹ are dreptate, poporul rus a pus omenirii o gravă alternativă: fraternitate întru Cristos sau tovărășie întru Anticrist², adică salvare prin spirit sau piele. Vocabularul fideist al marelui filozof rus nu trebuie să

1. Nikolai Alexandrovici Berdiaev (Berdiaeff sau Berdjajew) s-a născut la Kiev, în 1874, dintr-o familie aristocrată. Urmează școala de cadeți, apoi Universitatea din Moscova. Ia contact cu mișcarea revoluționară și cu ideile marxiste. Pentru aceste idei este arestat în 1898 și deportat în nordul Rusiei. După eliberare, face studii la Heidelberg, fără a-și lua vreun titlu academic. Întorcându-se la Moscova, părăsește ideile revoluționare, revine la ortodoxismul rus și e numit profesor la Facultatea de filologie. În 1919 întemeiază Academia liberă de cultură spirituală, unde critica bolșevismul. În 1922 este arestat și apoi expulzat. După un popas la Berlin, în 1924 se mută la Paris, unde desfășoară o bogată activitate de filosof creștin. Moare în 1948 (vezi Nicolae Bagdasar, *Teoreticieni ai Civilizației*, Editura Științifică, București, 1969, pp. 134-135).

2. Nicolas Berdiaeff, *Un Nouveau Moyen Age, Reflexions sur les destinées de la Russie et de L'Europe*, Editura Plon, Paris, 1927. Toate citatele sunt luate din această ediție.

inducă în eroare. Sub coaja cuvintelor se află miezul unor considerații vii, uimitor de actuale. Punându-și întrebări despre destinul Rusiei, Berdiaev se întreabă, de fapt, despre destinul omenirii, fiindcă, ne place, nu ne place, acesta este adevărul: destinul Rusiei este, în bună (sau rea) parte, destinul lumii de azi.

„Mesianismul rusesc” de la cumpăna dintre evul mediu și epoca modernă a năzuit să impună Europei un calapod propriu. Moscova trebuia să devină „a treia Romă”, capitala unei noi monarhii universale, moștenitoarea de drept a imperiului bizantin, dar și „salvatoarea” Occidentului. În visul său de aur, Dostoievski prefigura acest imperialism soteriologic: „Țarul ortodox rus va restabili acest imperiu (bizantin, n.n.) și după voia lui Dumnezeu va elibera ortodoxismul de barbaria musulmană și de erezia Europei apusene.”³

Mesianismul rusesc își asuma „mântuirea” lumii ca o sarcină primită din transcendent. Mutatis mutandis, bolșevismul viza același țel, conceput însă mult mai terestru, sub deviza atât de insidioasă „Proletari din toate țările, uniți-vă!” Uniți-vă sub sceptrul roșu! În loc de cruce, pajura țaristă purta în cioc secera și ciocanul.

Bolșevismul ne apare astfel ca momentul limită în evoluția interioară a Rusiei. Berdiaev a sesizat acest fapt paradoxal. „Bolșevismul fu o realizare denaturată, răsturnată, a ideii rusești, iată de ce a triumfat.” Spre deosebire de Soljenițin, pentru Berdiaev bolșevismul este un fapt rusesc. „Bolșevismul nu este un fenomen ex-

3. Dimitri Merejkovski, *Scritori Ruși*, traducere C. Săteanu, Tipografia „Albina”, Iași 1925, p. 221.

trinsec, ci intrinsec poporului rus.” „Poporul, aflat într-o stare de minciună, a creat o putere politică mincinoasă.” Fost marxist în tinerețe, Berdiaev abordează istoria Rusiei cu „răceala” unui om de știință. Și el este mândru de trecutul rusesc, ca și Soljenițin. Și el crede că bolșevismul nu va putea să nimicească „acest popor mare, înzestrat cu daruri nobile”. Sentimentele nu-i diformează însă privirea. „Rusia era un imens și întunecat imperiu de mujici, în care dezvoltarea claselor sociale era foarte slabă, cu o elită cultivată, dar foarte subțire, cu un țar stăpân al imperiului și care împiedica poporul să devoreze această elită cultivată.” Odată cu prăbușirea puterii țariste, în Rusia a intervenit „o fuziune simplificatoare”, în urma căreia „toate diferențele calitative au fost distruse, întreaga structură a societății ruse a fost sfărâmată, invadată de masa soldaților și mujicilor. Elita cultivată, fără rădăcini în clasele sociale mai solide, a fost azvârlită în abis. În aceste condiții, puterea monarhică nu putea să fie înlocuită decât de puterea sovietelor. Asistarăm la o înjosire teribilă a vieții, în moravuri își făcu loc brutalitatea, stilul mujico-soldățesc începu să domnească. O putere care ar fi încercat mai multă cultură în ea însăși n-ar fi putut exista, ea n-ar fi fost în acord cu starea poporului”. În cursul revoluției, democrații constituționali, lipsiți de simțul comun, sperau să transforme Rusia într-o țară de drept, democratică, fiind siguri că vor putea constrânge poporul prin discursuri umanitare, să recunoască drepturile și libertățile omului și ale cetățeanului, crezând totodată că ar fi posibil să dezrădăcineze instinc-

tele de violență la guvernanți și guvernați deopotrivă, prin măsuri liberale. „Ar fi fost o revoluție neverosimilă, fiindcă ar fi însemnat o negație a tuturor instinctelor istorice și a tradițiilor poporului rus”, spune Berdiaev. Democrații constituționali au vrut să ridice poporul la înălțimea unui concept social și politic modern. Au eșuat, fiind niște utopiști. În schimb, bolșevicii și-au însușit metodele tradiționale de guvernământ care decurgeau din autocratismul țarist și au exploatat instinctele seculare ale poporului. Au fost realiști. „Cei care favorizează elementele iraționale ale revoluției acționează, într-un fel, mai înțelept și într-o manieră mai realistă decât cei care încearcă să realizeze un plan de politică rațională.” Bolșevicii au acționat în sensul „minimei rezistențe”, în total acord „cu aspirațiile soldaților extenuați de un război peste puterile lor și dorind cu ardore pacea, cu țăranii care doreau pământurile seniorilor, cu muncitorii întărâtați și vindicativi”. Numai bolșevicii, „ostili culturii superioare, au putut guverna o țară marcată de acest stil soldătesco-mujic. Înțeleg prin bolșevici o putere care a declarat război tuturor calităților, în favoarea cantităților, brutală și feroce în mijloacele sale de acțiune”.

Să ni-i amintim pe acei bolșevici din fotografiile de epocă. Toți purtau acele atât de specifice costume cu croială militară, cu celebra „șapcă” plebee și cizme trei sferturi. În toate împrejurările oficiale, precum și în viața sa particulară, Stalin n-a arborat niciodată un alt fel de costum decât cel de factură militară.

În viața Rusiei, acest costum a dobândit funcția unui

simbol. Aparent, el aplatiza societatea la nivel proletar. În mod obscur, se conserva ceva și din vechiul narodnicism rusesc. Această uniformizare era materializarea acelui crez de egalitate abstractă, crez absurd, a cărui aplicare a condus la ceea ce putem numi azi alienarea ființei umane în comunism. Dincolo de aparență însă, bolșevicul se deosebea și se voia deosebit de masa care alcătuiă societatea – Stalin o va declara deschis în faimosul său discurs ținut la moartea lui Lenin. Din această râvnă sectară se va naște ceea ce Berdiaev a numit, cu mult înainte de Djilas, „noua burghezie” rusă. „Sub acest apelativ trebuie să înțelegem nu clasa industriașilor și bancherilor, ci tipul antropologic social care a triumfat. Acesta va reclama o civilizație tehnică, dar nu va încerca nevoia unei culturi superioare, totdeauna aristocratice. În mod inevitabil, ceea ce ne pândește este barbaria.” Considerațiile lui Berdiaev ne conduc gândul la propria noastră istorie. Nu am văzut și noi acest „tip antropologic” nou, nu am suportat efectele acțiunilor sale? Nu ne amintim de „tovarășul de la raion”, îmbrăcat în scurta sa de vinilin, cu șapca „muncitorească” și cu aceleași cizme trei sferturi? Dar mai ales, nu am trăit acea „fuziune simplificatoare” care ne-a transformat într-o masă amorfă? Poporul român a opus cea mai acerbă rezistență la comunism din întregul răsărit european. Este un adevăr. El a luptat mult timp cu arma în mână. Să ne amintim de veritabilul război de gherilă din Munții Banatului și ai Făgărașului și din alte zone, război care a încetat doar când cei care l-au purtat au înțeles că suntem părăsiți de întreaga lume civilizată.

În continuare, „tipul antropologic nou” și-a făcut datoria „internaționalistă”, procedând sistematic la fasonarea noastră. Procesul de omogenizare, de înlăturare a „diferențelor” a însemnat un șir nesfârșit de morți, în temnițe și lagăre, în deportări interioare și la Canalul care avea să constituie titlul de glorie al celor doi dictatori. Pentru a obține această nivelare aberantă, această reducere la un numitor comun, „tipul antropologic nou” a procedat, întâi de toate, la lichidarea elitei neamului românesc. Nu este vorba despre o aristocrație de ordin social (pe care noi nu o aveam, istoria noastră o depășise). Nu este vorba nici (numai) de o aristocrație a spiritului. Este vorba, simplu, de „cei mai buni” din toate păturile societății românești, „de la vlădică până la opincă”. Exterminarea acestei elite a însemnat, de fapt, decapitarea națiunii noastre. Drama pe care o trăim azi este în mare parte urmarea acestei decapitări. Aceasta este adevărata crimă: crima de etnocid! Să-l ascultăm din nou pe Berdiaev: „Comunismul este o luptă contra spiritului și a vieții morale. Și consecințele morale sunt mai înspăimântătoare decât consecințele politice, juridice și economice, *pentru că ele se vor prelungi mult în timpul viitor*” (sublinierea noastră). Și mai departe: „Revoluția nu a sfârșit numai nobilimea rusă, ci de asemenea mediile intelectuale ruse. Timp de un secol, intelectualii au visat o revoluție, a fost propriul lor sfârșit. O parte din intelectuali a obținut puterea, cealaltă a fost respinsă din viață, ca aruncată peste bord. Noi medii intelectuale trebuiau să se nască, dar nivelul lor de cultură va fi mult mai scăzut; ele nu se vor mai singulariza

prin tendințele superioare ale spiritului. Deja intelectualii din epoca lui Cernîșevski dovedesc o sensibilă scădere a nivelului culturii, în raport cu intelectualii din epoca lui Ceadaev, Komiakov și Herzen."

Intelectualii români de azi nu recurg și ei, cu o voluptate masochistă, la o comparație cu marea pleiadă de intelectuali „burghezi” dintre cele două războaie mondiale? Comparație mereu stingheritoare, pe al cărei fond credem că înțelegem mai profund „ideea pedagogică” a lui Noica.

Cum va ieși poporul rus din încheștarea comunismului, după părerea lui Berdiaev?

„Nu putem presupune că salvarea va veni de la Europa care n-are nimic de-a face cu noi și care este ea însăși *în agonie*”, credea filozoful rus. (Aici, Berdiaev îl premerge pe Soljenițin.) „Nu poți să forțezi poporul rus, trebuie să contribui la regenerarea din interior. Revoluția trebuie să se epuizeze, ea se va extermina ea însăși.” „Ideea comunistă s-a dezonorat singură, ea nu mai poate avea nici cea mai mică aureolă; otrava nu va putea pătrunde până în inimă, mișcarea de vindecare este lentă, dar este organică.” „Înainte de orice se cere ispășirea pentru demonul minciunii și ieșirea din regatul minciunii, al fantasmelor din noi înșine.”

„Poporul rus trebuie eliberat de starea de bolșevism, trebuie să învingă bolșevismul din lăuntrul său.” O conștiință a vinei nu atât colective, ca la Jaspers, cât personale, se degajă în finalul gândurilor lui Berdiaev. Jaspers a vorbit despre „vina poporului german”, despre „vina noastră” născută din solidarizarea cu faptele reprobabi-

le ale comunității. Pentru Berdiaev vina se consumă în câmpul conștiinței insului uman: „Bolșevismul a prins în Rusia și a învins fiindcă eu sunt ceea ce sunt, fiindcă nu exista în mine forța spirituală, acea forță a credinței capabile să mute munții. Bolșevismul este păcatul meu și greșeala mea.” „Toți sunt responsabili pentru toate”, considera Berdiaev. Sub unghiul de vedere al concepției sale creștine ortodoxe, vina dobândește o stranie măreție.

Revoluția bolșevică a adus Rusiei și lumii răni grave, dar „într-un anumit sens” ea va servi operei de regenerare a umanității. Ea a avut rolul și efectul unei Apocalipse trăite, arătându-se experimental calea care duce la neant. Prin bolșevism, mesianismul rusesc s-a transformat în contrariul său. El ne-a convins cum NU trebuie să fim. Ceea ce se impune, ca primă urgență, este de „a afirma primatul activității spirituale asupra activității politice”. „Este absolut necesar de a lupta spiritual contra coșmarului sângeros care a înșfăcat lumea.”

Și marele filozof creștin încheie cum se cuvine: „Creștinismul revine azi în starea în care se găsea înainte de Constantin cel Mare; el trebuie din nou să întreprindă cucerirea lumii.”

MARELE RUS

S-a scris și s-a recunoscut că apariția cărților lui Soljenițin a provocat, în lumea occidentală, un adevărat cutremur moral și spiritual. Mari intelectuali „de stânga” au trăit o revelație asemănătoare cu cea a lui Saul pe drumul Damascului.

Pe de altă parte, articolele sale¹ tăioase au incitat, dar în aceeași măsură au iritat spiritele. Învinuirile aduse Occidentului au ceva din patosul cu care profeții Vechiului Testament au biciuit păcatele vremii lor. Istorici și politologi reputați, chiar simpli cititori l-au combătut uneori vehement.² Toți au acceptat, însă, că disidentul

1. În text ne referim în special la cele cuprinse de Alexandr Soljenițin în *L'Erreur de l'Occident*, Editura Grasset, Paris, 1980, din care dăm citatele.

2. Printre care Robert Tucker (Princeton University), Robert Thurston (Vermont-Burlington University), Alexandre Dalin (Stanford University).

rus este o mare conștiință a epocii noastre. În pofida exagerărilor sale, socotite pătimișe, a explicațiilor de „nespecialist” pe care le-a dat unor fapte istorice, Soljenițin a pus o piatră de hotar în gândirea și mentalitatea noastră. Din perspectiva transformărilor care se petrec în răsăritul Europei și în patria sa deopotrivă, ideile lui Soljenițin sunt supuse azi unei decantări necesare. Multe dintre ele ne obligă să gândim în continuare, să fim circumspecți, să nu luăm dezideratul drept fapt împlinit.

În concepția lui Soljenițin, comunismul este „o apariție de o calitate cu totul nouă, necunoscută până acum în istoria lumii, încât orice căutare de analogie este zadarnică”. El nu s-a născut din dezvoltarea organică a Rusiei sau, cu alte cuvinte, este lipsit de premise. Nimic în istoria Rusiei nu l-a anunțat și nu l-a premers. De aceea, „comunismul este identic în lumea întreagă și în fiecare țară în parte”. „El este întotdeauna antinațional, având funcția de a ucide corpul național în sânul căruia se desfășoară, pentru ca, în continuare, să aducă moartea națiunilor vecine.” Comunismul va căuta întotdeauna să se extindă cu lăcomie nestăvilită, ca urmare, nu poate exista nici o pace durabilă între el și națiunile lumii. Comunismul nu se poate opri din dorința lui de a cuceri lumea, fie prin războaie deschise, fie prin acțiuni subversive și teroriste sau prin destabilizarea structurilor sociale. De ce procedează așa? „Întrebați o tumoare canceroasă, pentru ce se mărește într-una?” Foarte simplu, răspunde Soljenițin, fiindcă nu poate altfel. Natura nemiloasă și insașiabilă a comunismului este determinată de un „instinct pernicios”.

Intenții pașnice ale conducătorilor Kremlinului? Iluzii. Verdictul lui Soljenițin cade implacabil: „Nici un compromis cu doctrina comunistă nu este posibil. Nu se poate întrevedea decât triumful ei în lumea întreagă sau dispariția sa totală pretutindeni.” Un șir de erori fatale ale Occidentului își are originea în ignorarea naturii ireductibile a comunismului. Una dintre erorile cele mai grave – consideră Soljenițin – constă în confundarea acestui „rău universal” cu prima țară pe care acesta a cucerit-o: Rusia. „Comunismul este o boală ereditară a rușilor, nu ni se poate transmite nouă”, susțineau occidentalii. Explicarea fenomenului comunist prin „tendențele de veacuri”, incorrigibile, ale poporului rus este un punct de vedere rasist, spune Soljenițin. Istoricii americani din ultimii ani, de pildă, reduc fenomenul comunist la „caracterele specifice ale poporului rus”, caractere plămădite în secolele X–XVI. Sunt selectate arbitrar fapte, împrejurări și personalități din istoria Rusiei pentru a explica prin ele comunismul. Profesorul Robert Tucker de la Princeton University se străduiește să demonstreze că Stalin nu s-a inspirat din teoria lui Marx, ci din exemplul lui Ivan cel Groaznic și din cel al lui Petru cel Mare. „Era stalinistă nu ar fi decât o întoarcere radicală la vechiul timp țarist, iar nu o aplicare metodică a marxismului la realitățile lumii contemporane.” În această viziune, întreaga istorie a Rusiei n-ar fi avut altă finalitate decât aceea a creării unui „regim polițienesc”, poporul rus ar fi, în esență, antiuman, crud și cinic.

Tabloul istoriei Rusiei, semnat de Soljenițin și livrat

în replică profesorului Tucker, este executat la o flacără romantică pură, care aruncă o lumină strălucitoare și cald-învăluitoare asupra trecutului, lăsând prezentul în negația totală a umbrei. Iată-l: „Ce model putea să-i ofere lui Stalin vechea Rusie? Lagărele? Ele nu au existat niciodată, ideea însăși era necunoscută. Nu existau decât foarte puține închisori de stat, din care pricină prizonierii politici (în afară de teroriști), chiar și bolșevicii, erau trimiși într-un exil confortabil, unde erau bine hrăniți pe cheltuiala guvernului, unde nimeni nu era obligat să muncească și de unde toți cei care voiau, puteau să scape fără obstacole pentru a se refugia în străinătate. De asemenea, ocnele pentru condamnații de drept comun nu reprezintă decât o infimă parte din ceea ce constituie Gulagul (stalinist, n.n). Instrucția judiciară se supunea strict legilor în vigoare, toate procesele erau publice și necesitau prezența avocaților, poliția secretă conta în toată țara pe un efectiv mai mic decât cel pe care îl are K.G.B. într-o singură provincie ca Riazanul, departamentele securității nu existau decât în cele trei capitale (Moscova, Petrograd, Kiev, n.n) și nu exercitau decât o slabă supraveghere. Armata era lipsită de orice sistem de informații și supraveghere (ceea ce a ușurat mult Revoluția din februarie), căci Nicolae II considera aceasta ca o insultă adusă armatei sale”. Și tabloul este întregit, în continuare, cu „tușe” care marchează „producția înfloritoare a Rusiei înainte de 1914”, „situația materială prosperă a țăranilor, așa cum ea nu a fost niciodată în regimul sovietic”, libertatea de opinie, neîngrădirea intelectualilor, iar în chesti-

unea națională, Rusia n-a cunoscut nici deportările de populații, nici mișcările separatiste. Vechea Rusie, cea „rea”, nu amenința să invadeze Europa și încă mai puțin America și Africa. Alexandru I a intrat cu armata sa în Paris (1814), dar n-a anexat nici cel mai mic teritoriu european. Acea Rusie era o mare exportatoare de grâu și de unt, nu de arme și de instructori pentru formațiunile teroriste.

- Din respect pentru adevăr, trebuie să observăm că tabloul lui Soljenițin este executat doar într-o altă gamă cromatică, maniera însă e aceeași pe care o atribuie criticilor săi occidentali. Și el a procedat selectiv, utilizând elementele convenabile realizării unui imn de slavă închinat sublimiei și blândeii mame Rusia. Or, destinul
- marelui al Rusiei este încărcat pe întregul său parcurs de lumini și umbre puternice care au modelat atât de contradictoriu ființa poporului rus. Comunismul său, pe numele lui adevărat, bolșevismul, nu poate fi un simplu epifenomen în afara istoriei, căzut ca un blestem din cer asupra rușilor. „Orice popor de o oarecare anvergură (și poporul rus are o largă anvergură!, n.n) care adoptă o ideologie străină tradițiilor sale, o asimilează și o denaturează, o mlădiază în sensul destinului său național, o falsifică în avantajul său”, spune, cu drept cuvânt, Emil Cioran, iar Rusia „a marcat cu o așa pecete marxismul, încât l-a slavizat.”³ Desigur, Ivan cel Groaznic nu oferă cheia unică a unei explicații serioase și obiective a devenirii rusești, dar domnia lui are un

3. E.M. Cioran, *Histoire et utopie*, Editura Gallimard, Paris, pag. 39.

caracter emblematic. Ea a fost un „model de coșmar, un prototip de halucinație vie și nesecată, amestec de Mongolie și Bizanț”.⁴ Acest cumul de definiții metaforice cioraniene revelează surprinzător însăși chintesența comunismului rusesc. Nu putem să nu avem în vedere că lunga stăpânire tătară a imprimat rușilor reflexele durabile ale despotismului oriental. Pe de altă parte, Soljenițin are dreptate când reproșează istoricilor occidentali că nu țin seama de viața spirituală a poporului rus, de viziunea sa creștină asupra lumii, că ei analizează istoria Rusiei fără să facă referire la ortodoxie, care a marcat atât de adânc sufletul rusesc. Rușii au trăit experiența creștinismului răsăritean pe dimensiuni mistice, cu o adevărată sete de absolut, care le-a creat acel „fond de amploare grandioasă” observat atât de exact de Keyserling.⁵ Proiectat pe acest fond, comunismul rusesc își dezvăluie alte, sau și alte semnificații decât cele dorite de Soljenițin. În alambicul propriei lor istorii, mistica religioasă a rușilor s-a convertit în mistică politică. Din „apărători” ai ortodoxiei și ortodocșilor s-au transformat în apărători ai proletariatului mondial. Comunismul s-a dovedit a fi o haină, o ultimă haină pe care a îmbrăcat-o imperialismul rusesc. Să-l ascultăm încă o dată pe filozoful de la Darmstadt: „Istoria Rusiei a început ca o renaștere a spiritului bizantin. Această renaștere luă sfârșit când centrul fu mutat de la Kiev la Moscova, unde deveni dominant

4. *Idem*, p. 34.

5. Hermann de Keyserling, *Analyse spectrale de L'Europe*, Editura Stock, Paris, 1930, p. 182.

spiritul lui Ghinghishan. Tradiția acestuia o continuă bolșevismul.”⁶ Soljenițin a uitat că țarii Rusiei au creat un imens imperiu, utilizând forța? Imperiul pe care Lenin s-a grăbit să-l conserve, stâlcind cu cinism principiul dreptului la autodeterminare al popoarelor, dar respectând tradiția rusească? De câte ori n-a intervenit țarismul în Europa (și nu numai), ca un adevărat „jandarm”, cum l-a definit atât de lapidar și plastic, Marx? Câte ciudate (ciudate?) simetrii descoperim între țarism și bolșevism? Iată un exemplu: în 1849, trupele țarului sting revoluția maghiară; în 1956, tancurile sovietice zdrobesc o altă revoluție maghiară. S-a vorbit mult despre cinismul conducătorilor Kremlinului; el a fost practicat, cu o abilitate asiatică, în tot trecutul rusesc. Să dăm exemple din experiența noastră? O facem doar pentru a releva o altă elocventă simetrie. În 1877, tânăra armată română trecea Dunărea la chemarea disperată a Marelui duce Nicolae, comandantul suprem al trupelor rusești („veniți..., turcii ne potopesc...!”) și contribuie din plin la victoria finală. Ca urmare, pentru sângele vărsat, țarul îi „răsplătește” pe români, răpindu-le și partea de sud a Basarabiei. Cum altfel au procedat „sovieticii”, după cel de al doilea război mondial? Jertfele grele, aduse de români pe câmpiile Ungariei și în munții Cehoslovaciei, primesc aceeași răsplătită și, culmea ironiei și a cinismului, ni se refuză statutul de cobeligerant, statut acordat însă... Italiei fasciste!

6. *Idem*, p. 304.

Aceste simetrii nu sunt simple întâmplări; ele scot la suprafață acel „fond” adânc, încorporat în istoria milenară a poporului rus.

Atitudinea pasională a lui Soljenițin distorsionează realitatea, confecționând o imagine falsă a Occidentului și Răsăritului deopotrivă. Proslăvirea Vechii Rusii și stigmatizarea lumii occidentale se articulează într-o viziune maniheistă: de o parte se află „Spiritul”, iar de cealaltă „Materia”. În mod ciudat, pe căi nebănuite, Marele Rus se întâlnește cu filozoful român de la Păltiniș, amândoi condamnând Occidentul „materialist” și „civilizația untului”, în numele lumii răsăritene, aureolate de o spiritualitate inegalabilă. „Într-un mileniu de viață creștină și ortodoxă, Rusia a plămădit un sistem de valori spirituale pe care occidentul și mai ales americanii nu-l au.” Așadar, Rusia este marea tocmai prin ce se deosebește de Occident! Mai mult, ea posedă o superioritate absolută asupra acestuia, datorită valorilor sale spirituale, extrase din ortodoxie. O Rusie, așa cum este văzută de Soljenițin, înseamnă implicit o Europă tăiată în două, o Europă în care Răsăritul și Apusul constituie două lumi incompatibile și ireconciliabile. O Europă cu doi poli magnetici, între care va exista o veșnică tensiune.

Soljenițin este o mare conștiință a epocii noastre, dar pasiunea lui ardentă a revărsat lumini și umbre la fel de puternice. Profeția lui s-a împlinit: „Comunismul nu poate fi oprit decât printr-o lovitură externă sau prin propria sa dezagregare.”

Da, așa a fost, dar dacă a pierit comunismul, ce idei

va arboră noua Rusie? Va face o „tabula rasa” din întreg trecutul său milenar? Istoria ne arată că o asemenea faptă este imposibilă. Și atunci? Dar marele scriitor rus nu ne poate răspunde la aceste întrebări.

MITURI ANTAGONICE

Războiul dintre Germania nazistă și Rusia bolșevică a schimbat fața Europei pe durata unei jumătăți de veac. Confruntarea dintre cele două mari popoare își are însă rădăcinile adânc înfipite în trecut. Privit dintr-o perspectivă larg cuprinzătoare, acest război apare ca un ultim episod al unei încrâncenări multiseculare, care a pus față în față germanismul și slavismul. De fapt, în acest episod, ce s-a dovedit decisiv, s-au înfruntat două mituri ale căror ultime avataruri au fost nazismul și bolșevismul. Mitul german și mitul slav au fost două coordonate ale istoriei europene.

Apariția slavilor în istorie a fost asemănătoare unei imense revărsări de ape. În Sud-Estul Europei, slavii au reușit să închege două state, Marele Țarat Bulgar și Regatul Sârb. După scurte perioade de înflorire, în care au încercat, pe rând, să smulgă gloria Bizanțului, ambele

state slave de la Sud au eşuat într-un anonimat care a durat aproape 500 de ani, sub domnia Semilunei.

În vest, slavii au format, în secolul al IX-lea, Imperiul Marii Moravii. Poziția lor geografică i-a făcut să balanseze între Răsărit și Apus. Misionarii bizantini, Kiril și Metodiu, aduc pe pământul morav, în anul 863, lumina creștinismului răsăritean. La începutul secolului al X-lea Imperiul Marii Moravii se prăbușește sub loviturile ungurilor. Centrul dezvoltării slavilor apuseni se fixează pe teritoriul Boemiei, iar Slovacia este cuprinsă în componența regatului ungar.

Dinastia Premysl din Boemia a adoptat creștinismul din Imperiul Marii Moravii, dar în scurt timp ea a îmbrățișat religia Romei. La sfârșitul secolului al X-lea, cu ajutorul bisericii catolice, dinastia Premysl realizează statul ceh unitar, care va atinge o mare strălucire, în secolul al XIV-lea, în timpul domniei lui Carol al IV-lea. Acesta a făcut din Praga cel mai important centru cultural din Europa centrală, în special prin înființarea celebrei Universități Carolina, în anul 1348.

Amenințarea turcească asupra Europei centrale, de la sfârșitul secolului al XV-lea a determinat uniunea pașnică a Cehiei cu Austria, în scopul realizării unei securități comune. A urmat alungarea turcilor din centrul Europei și, ca o consecință, încorporarea vechiului regat maghiar în imperiul habsburgic. Slavii de la Apus vor evolua în noua configurație politică, până în anul 1918, având fața îndreptată spre Viena.

În schimb, cei care au păstrat și dezvoltat întreaga forță a uriașei lor revărsări inițiale au fost slavii de la

Răsărit. Mitul slav s-a plămădit aici, din acea energie primară adăpostită în nucleul ființei lor. Destinul rusesc a fost așezat de la început sub semnul cantității. Fiecare etapă a istoriei slavilor de la Răsărit a însemnat cuprinderea unor noi teritorii într-un stat niciodată mulțumit de dimensiunile sale, dar nu numai atât. Rusia kieviană, Rusia mongolă, Rusia țaristă moscovită, Rusia imperială petersburgheză și Rusia bolșevică au marcat traseul unei mari „misiuni slave” în lume. În anul 989 cneazul Vladimir al Kievului primește botezul creștin, împreună cu supușii săi. Un moment crucial în care au fost așezate pietrele de temelie ale istoriei lor: autocrația și ortodoxia. Rușii n-au fost însă imitatorii servili ai Bizanțului.

Literatura și arta Rusiei kievene, bizantine la origine, au dobândit trăsături proprii datorită, în mare parte, unor influențe orientale. „Acest schimb de idei între Bizanț și Orient a dat naștere puțin câte puțin unui stil rusesc original.”¹ Acest „stil original” a fost de fapt un mod de existență care i-a făcut pe ruși să se simtă mereu „altceva” decât restul lumii. Mitul slav s-a dezvoltat în mare parte din percepția acestei diferențe. A urmat însă lunga stăpânire mongolă, începând cu prima jumătate a secolului al XIII-lea. Când a reapărut în orizontul istoric, după două veacuri și jumătate petrecute sub jugul tătar, Rusia avea o înfățișare orientală. Teroarea mongolă a avut un efect modelator. „Rusia moscovită s-a format în teribila și abjecta școală a sclaviei

1. Steven Runciman, *La Civilisation byzantine*, Editura Payot, Paris, 1934, p. 301.

mongole.” Sunt cuvintele lui Karl Marx. Exercițiul brutal al puterii totale și supunerea oarbă a individului față de stat, folosirea tuturor resurselor țării în beneficiul autorității centrale, legate de ideea războiului continuu și nemilos sunt elemente ale stăpânirii mongole absorbite în formula țaristă. Păstrând luxul bizantin și întărind credința pravoslavnică, țarii Moscovei s-au manifestat mai degrabă ca urmași ai hanilor tătari decât ai basileilor de la Constantinopol. Dar marea cetate de pe malul Bosforului n-a încetat să-i atragă. După căderea Bizanțului, țarii ruși preiau firesc mesajul fostului imperiu roman de Răsărit. Mitul slav îmbracă o formă panortodoxă. „După căderea Romei în erezie (marea schismă, n.n.) și cea a Constantinopolului sub islam, Rusia devenise depozitara adevăratei credințe.”² La începutul secolului al XVI-lea, călugărul Filotei din Pskov proclamă Moscova a Treia Romă, iar pe țarul Vasili al III-lea îl numește „unicul basileu al tuturor creștinilor”. Mitul slav dobândește o încărcătură mistică. Puterea țarului are un caracter sacerdotal. Toți rușii datorează țarului moscovit supunere necondiționată, inclusiv biserica. Rolul acesteia este de a consolida autocrația. Imensa întindere de pământ, realizată prin cuceriri succesive, a devenit „Sfânta Rusie”. Exaltarea ortodoxă va genera o ură față de Occidentul care s-a îndepărtat de la dreapta credință. Occidentul apare ostil. În secolul al XVII-lea, Rusia a fost invadată de polonezi, iar la începutul celui de-al XVIII-lea, de suedezi. De fiecare dată

2. Alain Besançon, *Originile intelectuale ale leninismului*, Editura Humanitas, București, 1993, p. 55.

Rusia a suferit înfrângeri groaznice, dar de fiecare dată a sfârșit prin a triumfa. Pentru a înfrunta Occidentul, Rusia a trebuit să îmbrace o haină europeană, o haină care nu anula „spiritul rusesc”. După cum observă un istoric rus, „Petru cel Mare a vrut doar tehnica occidentală, nu și civilizația și metodele de guvernare occidentale.”³ „Vom avea nevoie de Europa doar câteva zeci de ani, după care vom putea să-i întoarcem spatele.”⁴ Sunt cuvintele împăratului reformator. Petru cel Mare a construit Petersburgul ca o fereastră spre Occident, dar nu ca o poartă. Rusia va continua să se alimenteze din propriul său mit. Occidentalizarea Rusiei petersburgheze a însemnat o „imitație agresivă de forme exterioare, în scopul de a nu concesiona nimic din esența interioară”⁵.

Pe temeiul „diferenței” care separă Rusia de restul lumii și pe cel al păstrării intacte a mesajului bizantin, „intelighenția” rusească din secolul al XIX-lea va construi imaginea unui popor înzestrat cu cele mai înalte virtuți, un popor care n-a suferit „stricăciunea” Occidentului, un popor care întrunește toate condițiile unui „popor ales”. Vechiul mit iudaic a fost transpus în termeni pravoslavnici. Dostoievski va concentra toate aceste elemente într-o sintagmă memorabilă: „Poporul rus este poporul purtător de Dumnezeu!” Mitul slav se va îmbogăți cu o idee mesianică: „Ultima țință a mișcării rusești este să facă cunoscut lumii pe Hristosul rus pe

3. Vasili Kliucevski, citat de Richard Nixon în *La Vraie guerre*, Editura Albin Michel, Paris, 1980, p. 83.

4. *Ibidem*.

5. Alain Besanson, *op. cit.*, p. 56.

care lumea nu-l cunoaște și a cărei făptură se cuprinde în ortodoxismul nostru. Întru aceasta constă sensul acțiunii noastre puternice în viitor, al misiunii noastre civilizatorii și al chemării noastre de a trezi în Europa o viață nouă.”⁶

Și i-a fost dat Rusiei să aducă în Europa o „viață nouă”, dar nu în numele lui Hristos, ci în cel al lui Anticrist. Lenin a răsturnat Rusia țarilor, dar nu a nimicit ideea mesianică, ci a pervertit-o. Bolșevismul este de fapt un mit degradat. Mântuirea Europei occidentale din robia „păcatului” s-a transformat în „eliberarea proletariatului mondial din exploatarea capitalistă”. „Poporul ales” a devenit „marele popor sovietic”, în sânul căruia s-a născut „omul nou”. Bolșevismul a moștenit toate tarele țarismului: autocrația, teroarea mongolă, opricina (miliția creată de Ivan cel Groaznic) și ohrana (predecessorul organului de represiune al lui Lenin, C.E.K.A.), „pohodul na Sibir” și lagărele de concentrare.

Pornind războiul în Răsărit, Hitler nu a dorit doar să obțină bogățiile Rusiei, ci să introducă o „nouă ordine” într-un spațiu perceput ca un haos, locuit de popoare barbare. Nazismul a exaltat „originea nobilă” a poporului german. Hitler preconiza o întoarcere la starea primordială a germanității pure. Rasismul german a îmbrăcat o formă de neopăgânism ce conducea la timpul ceșos care a precedat lucrarea de evanghelizare a Sfântului Bonifaciu. Sărbătorile naziste resuscitau nopțile Walpurgiei, reunind în jurul focurilor mase de ti-

6. Jurnalul lui Dostoievski, citat de Dimitri Merejkovski, *Scriitori ruși*, Tipografia „Albina”, Iași, 1925, p. 204.

neri îmbătați de muzică. Cântece, imnuri, bătăi de tobe provocau acea frenezie a mulțimilor atât de necesară fanatizării unui popor. „Fără muzică, Germania n-ar urma pe nimeni”, remarcă un istoric francez.⁷ Nazismul apare astfel ca o mistică din care Dumnezeu a fost alungat. În tendința lui cea mai adâncă, el se apropie de bolșevism. Decreștinarea Germaniei este o paralelă la transformarea Rusiei pravoslavnice într-un imperiu ateu.

Alături de ideea de „popor nobil”, ideea de ordine este o componentă esențială a mitului german. Ea a fost purtată în suflet de ordinele cavaleriești și valurile de coloniști care s-au îndreptat spre Răsărit, în timpul Evului Mediu. Într-un anumit sens, războiul lui Hitler în Răsărit relua „misiunea civilizatoare” a germanilor din secolul al XIII-lea. Germanii nu s-au amestecat nicăieri cu popoarele în mijlocul cărora s-au așezat, trăind în formele lor de civilizație și conform cu normele lor de viață. Înaintarea lor spre Răsărit și penetrarea în masa slavă a constituit o tendință endemică. Germanii au considerat expansiunea lor spre Est ca o misterioasă datorie ce vine din străfundul lor ancestral, iar rușii au perceput-o ca o încălcare a unui spațiu asupra căruia aveau un drept imprescriptibil. Pangermanismul și panslavismul au fost două mituri antagonice care nu puteau să evite o ciocnire decisivă. În timpul războiului, Stalin a arborat la vedere, steagul panslavismului.

7. Jacques Bainville, *Les Dictateurs*, Editura Denoël et Steele, Paris, 1935, p. 289.

Moscova a devenit „mama tuturor popoarelor slave, unite în lupta contra germanismului”⁸. O dată cu înaintarea trupelor sovietice spre Vest s-a efectuat expulzarea germanilor aflați la Est de Oder (considerat granița naturală a lumii slave). Elocvența cifrelor⁹ ne scutește de orice comentariu. Din Prusia orientală 9.278.000 de germani (în care intră 200.000 de imigranți din țările baltice); din Polonia 1.359.000 (din care 300.000 de germani colonizați în prima etapă a războiului). Din Cehoslovacia 480.000 imigranți și 3.231.000 germani din Sudeți. Din Ungaria 520.000 și din Iugoslavia 513.000. A fost cea mai mare deplasare forțată de populație cunoscută în istorie, atingând o cifră totală de 16.121.000 de oameni! Aceste expulzări s-au făcut prin metode pe care Reichul însuși le aplicase celorlalți, în perioada în care războiul îi fusese favorabil. Ferocitatea și sadismul manifestate deopotrivă de germani și de ruși constituie o rușine pentru umanitate. După expulzările efectuate de ruși au mai rămas 500.000 de germani în România, 300.000 în Cehoslovacia, 200.000 în Ungaria și 100.000 în Polonia (de unde au fost expulzați ulterior). De fapt, slavismul a constituit un instrument al imperialismului rus grație căruia U.R.S.S. a grupat în jurul său toate popoarele slave. În vastul spațiu considerat un patrimoniu slav, Stalin a operat o veritabilă purificare etnică. În lupta dintre germanism și slavism acesta din urmă a repurtat o victorie totală. În

8. Cifrele sunt extrase din Jacques Pirrene, *op. cit.*, p. 226.

9. Jacques Pirrene, *Les Grands courants de l'histoire universelle*, Editura Albin Michel, Paris, 1956, p. 225.

urma războiului, Prusia Orientală, marea insulă germană din Răsăritul Europei, a dispărut sub valurile slave. Königsberg-ul, orașul lui Immanuel Kant, a devenit Kaliningrad! Marele filozof german doarme somnul de veci în pământul rusesc.

Germanii și-au trăit cu durere înfrângerea, dar și cu încredințare. Ei au înțeles că mitul s-a sfârșit. În deceniile următoare, germanii s-au retras și din România. Mulți dintre ei, întrebați de ce pleacă, răspundeau: „Nu știm! Acesta-i curentul!” La un moment dat, Helmut Schmid avea să rostească o propoziție fatidică: „Misiunea germanilor în Răsărit s-a încheiat!” Cuvintele cancelarului german au căzut ca o lespede de piatră deasupra unui mormânt. Regruparea germanilor în „Vaterland” are semnificația unei întoarceri dintr-o mare aventură. Vor mai da naștere germanii unui nou mit? Deocamdată ei sunt atrași de mitul american al bunăstării.

De cealaltă parte, rușii au continuat în apoteoză încă o jumătate de veac. Sfârșitul veacului și mileniului a adus însă destrămarea marelui imperiu roșu. Dar s-a sfârșit oare și mitul, odată cu el? Nu putem ști! Apele slave se află acum în reflux. Până când? Cum vor întâmpina slavii de la Răsărit lumea de mâine? Vor arboră un nou mit antagonic? Marile mituri sunt asemenea unor fluvii care apar la suprafață după ce au străbătut o lungă și întortocheată cale subterană. Suntem nevoiți, deci, să așteptăm, cu o încordată atenție și teamă!

LENIN ȘI TROȚKI ÎN REVOLUȚIA NOASTRĂ DIN DECEMBRIE '89

Revoluția noastră din Decembrie '89 face parte din categoria acelor mari evenimente istorice care sunt și vor fi mereu comentate, explicate, interpretate, admirate și deopotrivă contestate. Noi, protagoniști sau simpli privitori de pe margine, după ce am atins punctul cel mai înalt al sublimului, am căzut în marasm, îndoindu-ne de noi înșine și de propria noastră operă. O voluptate masochistă ne cuprinde când ni se furnizează noi dezvăluiri care ținesc să ne diminueze în proprii noștri ochi. Am frământat la orice zvon colportat de gazetarii străini. Unul dintre aceștia și-a permis să numească Revoluția noastră „o minciună mare cât secolul”. Acești gazetari grăbiți au observat evenimentele la suprafața lor. În goana după senzațional, ei n-au avut în vedere complexitatea fenomenului românesc, arti-

culațiile intime ale cursului nostru istoric. Scotocind în culise ei au escamotat sângele vărsat de români pentru libertatea lor. Or, nici o etichetă aplicată Revoluției noastre nu poate șterge sângele eroilor noștri. Aceștia n-au fost niște sărmani halucinați, scoși în stradă de forțe magice, conform unui scenariu prestabilit. Este mai mult decât o naivitate să crezi că mase de sute de mii de oameni, din câteva mari orașe ale țării, au stat în fața gloanțelor pentru că așa au vrut K.G.B. sau chiar C.I.A. Revoluția română a fost un produs al propriei noastre istorii sociale și politice și ca atare ea a avut un caracter necesar, cum ar spune Plehanov. În nici un caz, urechile Kaghebiștilor, aflați printre noi, n-au fost plăcut impresionate, ascultând lozincile care izbucneau din piepturile acelor oameni: „Jos dictatorul”, „Jos comunismul”, „Libertate”. În aceste formulări lapidare se afla condensat programul unei revoluții depline: înlăturarea orânduirii sociale comuniste și a expresiei sale politice. Aceasta este ceea ce s-a realizat, în esență, în Revoluția noastră, indiferent de avatarurile ei ulterioare. Acesta este ADEVĂRUL cel mai adânc al acelui moment istoric. Caracterul necesar al Revoluției române nu exclude intervenția întâmplării („De ce atunci? De ce așa? De ce acolo?”), dar, cum ne asigură același Plehanov, întâmplarea crește totdeauna pe trunchiul necesității. Necesitatea s-a manifestat în anumite condiții. Trebuie avută în vedere întreaga țesătură de cauze generale, speciale și particulare pentru a înțelege Revoluția română și a avea astfel un tablou viu și complet al acesteia. Printre cauzele speciale se înscrie însăși for-

ma aparte pe care a îmbrăcat-o comunismul în țara noastră.

Într-adevăr, am ieșit foarte greu din comunism, mai greu decât oricare popor din Est (afară doar de sârbi!) și acest fapt ne-a fost reproșat când cu condescendență, când cu ironie. De, atâta putem, bieții de noi, neam de mămăligari! Se uită, cu bună sau rea știință, cealaltă față a lucrurilor, la fel de adevărată, că am intrat la fel de greu în comunism. Am fost singurul popor din Estul Europei care ne-am împotrivit cu arma în mână instaurării comunismului. Luptele din munți, purtate de cei pe care ura comuniștilor i-a numit „bandiți”, constituie o pagină de glorie și demnitate națională, o pagină care așteaptă să fie cuprinsă, așa cum se cuvine, în cărțile noastre de istorie.

Să ne gândim la vecinii noștri. Toți au avut antecedente comuniste. Ungurii au făcut o revoluție bolșevică și o republică sovietică (în treacăt fie spus, o revoluție strivită în fașă de armata română, spre binele Europei, în acel moment). Sârbii au purtat un război popular care s-a confundat cu o insurecție comunistă.

Legat adânc de glia pe care o stropise adesea cu sângele său, acest popor de țărani, cum era considerat poporul român, (chiar dacă nu în unanimitate absolută!) a respins comunismul din adâncul ființei sale. Teama de ruși era un element fundamental al psihologiei noastre colective. Rusia ne înșelase de prea multe ori ca să putem avea încredere în ea. În satele noastre din Ardeal și Banat, foștii soldați în armata austro-ungară, căzuți prizonieri în Rusia, în primul război mondial,

povesteau despre bunătatea rușilor, despre spiritul lor religios, dar în același timp evocau grozăviile războiului civil și dezastrul kolhozurilor. Imaginea kolhozului stârnea spaima în inimile celor care au luptat veacuri la rând pentru pământ. Înverșunarea noastră anticomunistă și antirusească am plătit-o scump, ca nici unul din popoarele din jur. Rușii ne-au resimțit întotdeauna ca pe un „corp străin” care trebuie nimicit. Fie că a fost o manifestare a panslavismului, fie că a îmbrăcat haina roșie a internaționalismului proletar, imperialismul rusesc a încercat să ne înlăture din drumul care ducea la împlinirea marelui său vis. De aceea, una dintre cele mai violente lovituri a fost îndreptată împotriva țărânimii noastre, nu atât în calitate sa de „clasă socială”, cât în cea de purtătoare de veacuri a virtuților neamului românesc. Rușii bolșevici știau că țărâtimea română era rezervorul energiilor noastre etnice, căci din opină se trăgeau nu numai vlădica, ci și omul politic, omul de știință și creatorul de frumos. Distrugând țărâtimea, comunismul a ținut în însuși punctul vital al națiunii noastre. Și nu întâmplător cea mai masivă și cea mai rapidă colectivizare a agriculturii, realizată cu mijloace barbare, s-a petrecut în România. Să ne amintim, de pildă, procente scăzute ale colectivizării în Polonia sau Ungaria. Înfrângerea atât de adâncă suferită de țărâtimea noastră în comunism, a dus la transformarea ei într-o sumă aritmetică de indivizi preocupați doar de soarta lor. Cantonându-se într-un egoism salvator, țărâtimea nu a mai funcționat ca o colectivitate înche-gată și conștientă de sine. A așteptat ca istoria să se

pronunțe despre noi, fără participarea sa. În momentul declanșării Revoluției, ea n-a mai avut resursele necesare pentru a fi prezentă și activă. Revoluția s-a desfășurat fără ea, iar urmările s-au văzut.

Pe de altă parte, dislocarea unor mase de oameni de la sate și îngrămădirea lor în blocurile de la orașe, după o pregătire sumară la „locul de muncă”, a generat o nouă clasă muncitoare, obedientă și dependentă față de generozitatea partidului care se proclamase conducătorul său.

În locul vechilor muncitori, purtători ai unei tradiții bazate pe cultul muncii și al „lucrului bine făcut”, a apărut o categorie încropită în grabă, ruptă de tradiția țărănească, dar în același timp lipsită de valori și criterii proprii. În concepția nivelatoare a partidului comunist, această nouă clasă muncitoare trebuia să se mulțumească cu puțin. Acest puțin părea oricum mai mult și mai sigur decât ceea ce oferea viața satului. Un loc de muncă fără o pregătire profesională serioasă, un salariu și un apartament au născut sentimentul facil al unei împliniri și chiar al unei bunăstări. În schimb, clasa muncitoare era datoră să asculte și să se supună. Partidul era cel care gândea și dădea ordine. Cu timpul, comuniștii români și-au însușit atât de perfect modelul despotismului rusesc încât au ajuns să-l practice cu mai mare eficiență decât cei care l-au produs. Prezența trupelor sovietice pe teritoriul României a devenit superfluă. „Ocuparea noastră de către noi înșine”, după expresia atât de nimerită a lui Paul Goma, a constituit o inovație cu consecințe grave. Deși pare un paradox,

disidența și opoziția, ca fenomene de anvergură, s-au manifestat în țările aflate în continuare sub ocupația militară rusească. Rușii n-au făcut niciodată, în istorie, gesturi inutile sau gratuite. „Ocuparea” noastră de către noi „înșine” a fost o formă perversă de răzbunare a lor, căci ne-au lăsat să ne pedepsim noi înșine, ca acela care-și pune singur funia de gât, căci ceaușismul ne aparține exclusiv nouă. Și totuși, parada fericirii și bunăstării poporului s-a dovedit o pojghiță subțire și fragilă, prin ale cărei crăpături au ieșit la iveală nemulțumirile din adâncurile societății. Grevele din Valea Jiului și revolta de la Brașov au constituit doar partea văzută a aisbergului. Treptat, nemulțumirile se adunau ca râurile în apa unui fluviu care avea să rupă malurile.

Îmbătați de putere și de disprețul față de popor, comuniștii au uitat dialectica acumulărilor cantitative care duc la salturi calitative. Și explozia s-a produs. Sute de mii de oameni, în special tineri, au ieșit în stradă. Ne grăbim să precizăm: „nu întregul popor” (după cum ne-au obișnuit lozincile mobilizatoare în comunism) a făcut Revoluția. Ea a fost purtată doar de „forțele vii” și cele mai conștiente ale națiunii. Dar acestea au acționat în „numele poporului”, fiindcă ele s-au plasat în sensul necesității istorice!

Numărul relativ redus, față de populația țării, al celor care s-au angajat în luptă, explică unele din avatarurile ulterioare ale Revoluției noastre. Destelenirea spiritelor și asanarea mentalităților a reclamat un răgaz, provocând multe situații ciudate, incomprehensibile pentru ochiul observatorului străin.

Revoluția a debutat ca o mișcare spontană de mase, dar din primul moment s-a întrezărit că mobilurile ei sunt mai adânci decât cele ale unei simple revolte, cum au apreciat-o unii comentatori superficiali sau interesați. Nici o clipă ea nu s-a trivializat. Deși națiunea suferise de foame și frig, fiind adusă în pragul degradării biologice, revoluționarii au rostit la unison, ca într-un uriaș cor antic, cuvântul „Libertate”. Deturnarea sensului real al Revoluției s-a încercat să se facă ulterior de către vechii specialiști ai dezinformării, cu scopul de a murdări jertfa de sânge a tinerilor. „Dacă dictatorul ar fi dat un pic de căldură și un supliment de carne totul ar fi fost bine și el ar fi rămas la putere până la adânci bătrânețe.” Fals, de mai multe ori fals! În primul rând, că el nu mai avea de unde „să dea”, sacul resurselor economiei comuniste se epuizase; în al doilea rând, comunismul era falimentar în ansamblu; în al treilea rând, în ultima sa apariție la balconul C.C., el a mai încercat o seducție a națiunii, azvârlind aceleași promisiuni de „îmbunătățire” a situației materiale, fără a avea succes. „Vorbește-le, vorbește-le”, îl îndemna consoarta, crezând încă în puterea de vrajă a cuvintelor lui. Nu s-au auzit decât huiduieli. Partida fusese pierdută. Vraja s-a terminat. Un grup de tineri își face loc printre valurile mulțimii, forțează ușile clădirii C.C. Dictatorul înspăimântat fuge într-un elicopter. Tinerii au inundat edificiul care simboliza aproape o jumătate de veac de umilință paralizantă a părinților lor. Acolii dictatorului, simple marionete lipsite de voință proprie, rămași fără acel „punct arhimedic” care îi punea în

mișcare, sunt sechestrați unul după altul. „Ora astrală” a sunat. Puterea se afla în mâinile poporului. O etapă a Revoluției s-a încheiat.

Dar miracolul ei și-a descoperit numai o singură față. Cu două sute de ani în urmă, Revoluția franceză scotea la iveală, din straturile adânci ale societății, „oameni noi” care au dat contur de epocă timpului lor și au trasat o direcție istorică nouă. Cei care urmau să devină străluciții mareșali și generali ai Franței fuseseră niște tineri în jur de 20 de ani, pierduți în marele anonimat. Lannes fusese vopsitor, Bessiérs, frizer, Jourdan, negustor ambulant, Brune, zețar, Gouvion Saint-Gyr, actor, Joubert și Junot, studenți la drept, Ney și Murat, subofițeri, Davout, Dessaix și Macdonald erau proaspeți sublocotenenți, Napoleon însuși, în 1793, la asediul Toulonului era căpitan și avea doar 22 de ani. Robespierre și Danton aveau 30 de ani când s-au impus ca figuri reprezentative ale Revoluției. Dacă „vechiul regim” ar mai fi durat, nimănui nu i-ar mai fi putut trece prin minte că la finele secolului al XVIII-lea, „câtiva actori, zețari, frizeri, vopsitori, juriști, negustori ambulanti și maeștri de scrimă erau talente militare latente”, observa cu dreptate Plehanov. Napoleon ar fi murit ca un general puțin cunoscut sau ca simplu colonel „Buonaparte”. De ce Revoluția noastră nu a scos la iveală asemenea figuri înzestrate cu har? De ce nu și-a generat propria sa elită conducătoare? Să fi secătuit talentul politic al acestui popor sub comunism? Dacă gulagul din România a secerat atâtea vieți de politicieni și intelectuali de marcă, a reușit el oare să ne smulgă și rădăcinile? Secole la rând ne-am menținut pe

muchia aceasta de lume printr-o mare abilitate. În toate momentele cruciale, când ne aflăm într-o cumpănă de viață și de moarte, au apărut acele personalități care au știut să piloteze corabia noastră printre Scyla și Caribda. De ce acum, nu? Întrebarea este cumplită, fiindcă ea rămâne fără răspuns.

La scurt timp după ocuparea sediului C.C., un grup de intelectuali, scriitori și actori, opozanți cunoscuți, pune sub control televiziunea. Într-o stare de exaltare teribilă, poetul Mircea Dinescu rostește primul cuvânt liber în România, în auzul întregii națiuni, după ieșirea din labirint. Chipuri necunoscute de tineri cu banderole tricolore se perindă pe ecran. Încep să apară însă și persoane vechi. Mai întâi Nicolae Militaru, generalul pensionar care se autoinstituie în funcția de șef suprem al armatei. Nimeni nu ripostează! Ritmul istoriei este atât de alert încât nimeni nu poate analiza situația. În sfârșit, momentul-cheie se petrece. Străbătând prin mulțime și purtând un pulover închis pe gât – un pulover emblematic – Ion Iliescu se îndreaptă spre sediul C.C. Obiectivul aparatului T.V. îl urmărește cu insistență. Ciudat! În continuare, ni se prezintă o cameră supraaglomerată cu mulți tineri purtând banderola Revoluției. În centrul scenei, Ion Iliescu. În apropiere, un tânăr purtând același model de pulover. Vom afla că se numește Petre Roman. În planul secund, o figură de bulldog în expectativă: Silviu Brucan. Din vacarm se desprinde propoziția: „Ne aflăm într-un vid de putere.” Nu, nu ne aflăm într-un „vid de putere” (aceasta se afla în mâinile poporului), ci într-un vid al INSTRUMENTE-

LOR puterii. Confuzia aparținea unui comunist pentru care puterea poporului este o vorbă goală.

Se trece la alcătuirea Comitetului Provizoriu pentru Unitatea Națională. Când este pronunțat numele lui Ion Iliescu, tinerii din sală pun întrebarea: „Cine este?” Firesc, tinerii nu-l cunoșteau. Silviu Brucan intervine: „Pe tovarășul Iliescu îl cunoaștem NOI!” Viitorul politolog s-a trădat fără să vrea. (Nu va fi ultima dată.) Propoziția lui Brucan constituie una din acele replici sortită să rămână în istorie. Rostită cu o voce albă, ca pe o scenă de teatru, ea poartă o încărcătură bogată în conotații. Noi și voi, adică noi, cei care ne cunoaștem, și știm ce vrem, și voi, cei care ați apărut acum din stradă, pentru a îndeplini rolul unor figuranți într-un spectacol. Din tonul de neuitat al vechiului comunist se degaja disprețul tipic al celor ce se considerau „aleșii”, față de vulgul denumit cu ipocrizie, „masele care fac istoria”. Tinerii din acea încăpere au ripostat scurt: „Fără comuniști.” O clipă, figurile celor vizați rămân încremenite, ca și cum ar fi simțit că ceva se clatină. O clipă numai. Nu după mult timp, o răpăială infernală umple spațiul. Un cuvânt nou este lansat: „Teroriștii!” Din diverse puncte ale capitalei și în celelalte orașe ale Revoluției, personaje invizibile trag cu precizia unor profesioniști. Cad morți. Armata, care era cu noi, deschide focul. Un foc aiuritor. Se întâmplă ca armata să tragă în armată! Haosul, deruta și frica se generalizează. Cetățenii României sunt cu ochii pe televizor. Se transmit știri contradictorii. (Vom afla mai târziu că multe erau false.) Se anunță otrăvirea surselor de apă potabilă. Teroriștii sunt

semnalați când la o fereastră, când pe un acoperiș. Dacă sunt căutați, dispar fără urmă. Televiziunea inventează o contrarevoluție. Ideea ne captează. Transferăm totul în plan imaginar. Ne închipuim hecatombe de morți. Peste realitatea străzii se suprapune războiul nervilor. În această atmosferă de apocalipsă, noii instalați la conducere își arată utilitatea. Asemenea legendarului Patrocle care a îmbrăcat armura viteazului Ahile, pentru a-i înșela pe troieni, ei împrumută haina Revoluției pentru a organiza înăbușirea „contrarevoluției”. Nimeni nu denunță impostura. Pe nesimțite, puterea trece din mâinile celor care abia o cuceriseră, în mâinile celor care se autoproclamă „emanații Revoluției”. Ca prin farmec, acțiunile „teroriștilor” încetează. Nu este descoperit nici unul. Crimă perfectă. Ei rămân până azi aceleași ființe misterioase ca în acele zile cumplite. „Scenariul” după care s-au condus nu este însă misterios. El a fost inventat și aplicat de Troțki în acel „Octombrie roșu” din 1917. „Lovitura de stat se face cu o mână de oameni gata de orice, antrenați special în tactica insurecțională, exersați să lovească rapid, dur, în centrele vitale ale organizației tehnice a statului”, spune Troțki.¹ „O mână de oameni cu sânge rece și violenți.” Pentru a pune stăpânire pe stat „trebuie să acționăm cu oameni puțini, pe un spațiu limitat, să ne concentrăm eforturile asupra unor obiective de primă importanță, să izbirăm direct și cu forță”. Prevenit de pericolul unei insurecții bolșevice, Kerenski va dispune

1. Acest citat și cele ce urmează sunt extrase din Curzio Malaparte, *Tehnica loviturii de stat* (ediția franceză). Cartea a fost tradusă în limba română la Editura Nemira, 1996.

poliției și armatei să apere, mai întâi, Palatul Maria (Sediul Consiliului Republicii), Palatul Taurida (Sediul Dumei) și Palatul de Iarnă. Dar pentru Troțki, „nu organizarea administrativă și politică sau Palatul de Iarnă reprezintă cheia statului, ci organizarea lui tehnică”. De aceea, această „trupă de asalt” – cum o numește el – trebuie să fie formată din grupe de oameni înarmați, comandate de tehnicieni. Cu zece zile înainte de aplicarea loviturii, Troțki împarte Petrogradul în sectoare, fixează punctele strategice de asalt. „Trupa de asalt” număra doar 1000 de oameni. Autoritățile și poliția au atenția concentrată asupra unei presupuse mișcări de mase. Nimeni nu observa echipele lui Troțki. „În acel haos general, cine să mai ia seamă la acele mici grupuri de muncitori care se strecoară pe coridoarele centralelor telefonice și telegrafice, ale Palatului Poștelor, ale ministerelor și ale Statului Major, ca să observe amplasarea birourilor, circuitelor instalațiilor electrice, telefonice, pentru a fixa în memorie și pe rețină planul clădirilor, strecurați deci peste tot, pentru a studia modul în care să pătrundă pretutindeni prin surprinde-re și la momentul oportun să lovească... Nimeni nu putea avea bănuiala că acești indivizi se supun unor ordine precise... că pun în aplicare un plan.” Siguranța cu care vor acționa și eficiența sunt rezultatul acestei pregătiri metodice. Prin Troțki, lovitura de stat modernă a devenit o chestiune de ordin tehnic și științific care reclamă profesioniști.

Desigur, acțiunile „emanațiilor” noștri din decembrie '89 nu constituie un simplu decalc după „manevrele

invizibile” ale echipelor lui Troțki. O comparație oricât de sumară scoate la iveală elementele care particularizează „scenariul” aplicat în România și îi conferă „originalitate”.

În primul rând, marele teoretician bolșevic a smuls puterea din mâinile șefului statului rus, Kerenski, și a predat-o lui Lenin. Acțiunea lui este o lovitură de stat în adevăratul înțeles al cuvântului. În schimb, „emanații” nu au luat puterea din mâinile dictatorului, ci din cele ale poporului, și în cazul acesta este vorba mai degrabă de o lovitură cu caracter contrarevoluționar.

În al doilea rând, la Petrograd s-a produs o confruntare reală între oamenii lui Troțki și putere. În Revoluția noastră, cei care s-au autointitulat „emanații” acesteia nu au participat la înlăturarea dictatorului. Ei au lăsat în seama poporului întregul risc și au așteptat ca apele să se despartă de uscat. Au provocat apoi o luptă oarbă a mulțimilor din stradă cu niște fantasmе, după care au numărat morții. Cumplit. Acțiunea lui Troțki a fost directă, îndrăzneță și dură. Lovitura „emanațiilor” a fost ascunsă, subtilă și diabolică. Poporul a fost pus în situația de a se război cu sine însuși. Elevii și-au întrecut maestrul, iar Troțki ar putea fi mândru de ei.

După „Primăvara de la Praga”, în laboratoarele ideologice ale Kremlinului a început elaborarea unor idei reformatoare, în numele cărora o generație nouă de lideri a vrut să înfrumusețeze fața ponosită a comunismului. Această operație estetică s-a numit „perestroika”. Urmările ei au depășit însă intențiile și prevederile inițiatorilor. Popoarele din Estul Europei, cuprinse de fio-

rul sacru al libertății, au profitat de această „deschidere”, dar au respins operația estetică și s-au rupt de comunism.

Ce au făcut emanații Revoluției noastre, în decursul anilor, pentru a grăbi această oră a istoriei? Nimic. Au așteptat cu un ochi îndreptat spre orologiul Kremlinului și cu celălalt atent la jocul întâmplării. Ideea unui complot pe care l-au pregătit îndelung și cu meticulozitate poate fi adevărată, dar un complot care așteaptă vreo 20 de ani ca să se producă este ridicol.

Din interviurile pe care unii „complotiști” le-au acordat ulterior posturilor de radio române și străine am aflat despre întâlnirile lor „secrete” în Grădina Cișmigiu și despre plimbările „subversive” pe malul lacului Herăstrău, unde făceau un schimb de informații. Atât. Singurul gest notabil îl constituie „Scrisoarea celor 6”, dar care cuprinde mai degrabă „o critică” în limitele statutului P.C.R., decât un protest. Ea nu preconiza nici măcar înnoirile perestroikiste, ci atrăgea doar atenția, „cu respect”, asupra abaterilor dictatorului de la linia ortodoxiei comuniste. Gestul se aseamănă cu îngenuncherea umilă a unor bieți funcționărași dintr-o gubernie rusească, în fața stăpânului local. O scenă demnă de pana lui Gogol.

Dar, dacă în concepția lui Troțki lovitura de stat nu depinde de condițiile generale în care se află țara respectivă și nici de existența unei situații revoluționare favorabile (lovitura putând fi aplicată oriunde și ori-când), perestroikiștii noștri au avut nevoie de o împrejurare excepțională ca să pună mâna pe putere. Ei au

așteptat până când poporul român a ieșit în stradă pentru a izbi ca un val eșafodajul dictaturii. În această privință, perestroikiștii s-au dovedit elevii lui Lenin. Nu este de mirare. În fond, „perestroika” a însemnat „Înapoi la Lenin!”. Tot ce s-a întâmplat „rău” în istoria bolșevismului este considerat o abatere de la leninism. Mitul leninist dăinuie și azi. „Vinovații” sunt Stalin și Ceaușescu. Lenin este pur. În 22 decembrie 1989, Ion Iliescu a vorbit despre „întinarea” mărețelor idealuri umaniste ale socialismului. Figura pe care o avea în față era cea a lui Lenin. Curzio Malaparte rezumă foarte exact strategia leninistă: Insurecția bolșevică nu are voie să se bazeze pe un complot (ca să nu fie acuzată de blanquism). Ea trebuie să se sprijine pe forța revoluționară a întregului popor. Lovitura va fi aplicată în momentul culminant al revoluției. Conform acestor principii, Lenin preconiza o largă mișcare de mase, dorea „să înece Rusia sub marea proletară”. O vastă desfășurare de tancuri, mitraliere, vapoare, întregul popor rus să fie în stradă și să forțeze istoria. El cerea greva generală a muncitorilor din principalele fabrici și uzine, considerând că paralizarea economiei este absolut necesară victoriei revoluției. În linii mari, ceea ce s-a întâmplat în România este ceea ce a postulat Lenin, atât doar că, în loc de acțiunea „poporului înarmat”, miile de tineri din Timișoara, Arad, Sibiu, Cluj, Brașov, București au realizat o revoluție purtată cu „măinile goale”, unică în istorie, sub deviza „fără violență”. Aceasta este latura sublimă a evenimentelor din decembrie 1989. Pe acest fond s-a înfăptuit lovitura troțkistă a peres-

troikiștilor, „atacul invizibil”. Această intervenție a generat latura întunecată a evenimentelor din România. Din nefericire, comentatorii occidentali au pus accentul asupra acestui moment al Revoluției noastre, uitând jertfa de sine a tineretului român. Pornită ca o acțiune spontană, Revoluția română s-a organizat „din mers”. Ea nu a degenerat și nu s-a trivializat nici o clipă. S-a păstrat demnă și curată. Spargerile de magazine de la Timișoara sau așa-zisul „huliganism” nu aparțin revoluției. Acest autocontrol, această disciplină riguroasă și această solidaritate conștientă, luminată de un ideal înalt și clar formulat, definesc o revoluție adevărată, care nu poate fi confundată cu o simplă revoltă sau răscoală. Revoltele sau răscoalele sunt izbucniri oarbe, stihinice și îngust distructive, care sfârșesc prin a fi înfrânte. Or, Revoluția noastră nu a fost înfrântă. Ea a înlăturat dictatura și a dat o lovitură decisivă regimului comunist. Chiar dacă nu l-a stârpit în întregime, întoarcerea la el a devenit imposibilă. Acesta este adevărul fundamental al Revoluției române, adevăr de care perestroikiștii și-au dat seama, în momentele următoare. Asemenea acelei păsări care își crește puii în cuib străin, ei s-au suprapus Revoluției, profitând de lipsa de exercițiu politic a românilor, timp de o jumătate de veac. Datorită acestui fapt, ei nu sunt și nu pot pretinde că sunt „emanații” ai revoluției.

Perestroikiștii cunoșteau foarte bine pe cei care se aflaseră în jurul dictatorului, niște inși fără personalitate, oportuniști dispuși să se lepede ușor de stăpânul de ieri pentru a-și salva propria piele, mult mai prețioasă

decât orice ideal marxist. Încercarea de salvare a dat naștere „tranziției”, al cărei sfârșit nu va fi decât unul singur, deoarece oamenii, oricât de dotați ar fi, pot să schimbe numai „caracterul individual”, dar nicidecum „orientarea generală” a evenimentelor, spune același vechi marxist rus Plehanov, citit, la vremea sa, de Lenin însuși. Din această perspectivă, Revoluția noastră apare neîncheiată, dar ea nu mai poate fi întoarsă din drum. Aceasta e tot ce știm sigur. Restul este destin.

VINA NOASTRĂ CEA DE TOATE ZILELE

Din ce în ce mai des și cu o insistență care degajă o voluptate masochistă, auzim spunându-se: „Toți suntem vinovați”. Și un pas mai departe: „Nu sunt unii mai vinovați decât alții.” Se instalează astfel sentimentul unei vine colective, nediferențiate. Din această perspectivă, România celor 45 ani este considerată o sumă a erorilor noastre ale tuturor, în egală măsură, a actelor noastre voite sau nevoite, a lașităților noastre, a simplei și umilei noastre tăceri. Mărturisim că recunoaștem partea de adevăr a acestor aserțiuni. Adevărul acesta este, însă, mult prea general, situat la o înălțime la care el se transformă într-o nebuloasă sau, mai exact, se confundă cu contrarul său, fiindcă dacă „Toți suntem vinovați”, înseamnă că, de fapt, „Nimeni nu este vinovat”. Vinovată este victima care s-a proptit întâmplător în cuțitul ucigașului. „Fiecare om este coresponsabil

pentru modul în care este guvernat", susține Jaspers. Din această corespon-sabilitate se naște culpa politică. Da, este adevărat, numai că situația României și a românilor se prezintă altfel decât cea a Germaniei și a germanilor. Să distingem corect planurile. Regimul nazist a triumfat în Germania prin voința majorității germanilor. Hitler a fost adus la putere prin votul unor păături largi ale populației, fericite că li se promitea în-lăturarea șomajului și bunăstarea deplină. Și Hitler s-a ținut de cuvânt. Desigur, puțini au fost atunci cei care au reușit să se smulgă euforiei și să întrevadă consecin-țele nefaste pentru omenire și pentru poporul german însuși, ale nazismului. Dar aceasta nu schimbă datele problemei. În ceea ce ne privește pe noi, românii, ni-mic nu era mai străin de sufletul și aspirațiile noastre decât comunismul, care ne apărea ca un altoi nefiresc, respins cu toată energia de acest popor. Am uitat lup-tele așa-zişilor „bandiți” din Munții Banatului, ai Făgă-raşului, din Argeş și din Maramureş? Cine au fost acei „bandiți”, dintre care unii au continuat să lupte încă mult timp după zdrobirea mişcării? Ofițeri, învățători, studenți, dar mai ales foarte mulți țărani și anume, din-tre cei mai buni și mai harnici. Dar opoziția, în ansam-blu, a țărănimii române la colectivizarea forțată? Puș-căriile, lagărele și canalul în care a fost ucisă elita nea-mului românesc? Să nu ne jucăm cu cuvintele și să nu facem din comunism o vină a întregului popor român. Speculațiile filozofice care se vântură cu o dărnicie pro-fitabilă pentru alte cauze, nu pot escamota vina politi-că, confundând-o cu vina morală. În timp ce germanii

au optat în mod liber pentru nazism, românii au căzut sub apăsarea unor forțe copleșitoare. Au căzut luptând. Aceste forțe copleșitoare s-au servit de cozile de topor ale poporului nostru. Și cozile de topor au născut mereu altele, dar aceasta este altă chestiune. Punerea pe același plan a culpelor conduce la o vorbărie goală de orice sens, menită să ascundă vinovăția reală, sub aparența unei „înțelegeri” metafizice. Nu, nu suntem o națiune de vinovați. Cei care lătesc insidios acest fals istoric o fac pentru a alunga musca de pe propria căciulă. Să ne amintim că, la Nürnberg, nu „poporul german” a fost judecat, ci „șefii de organizații criminale, organizațiile însele, inițiatorii și participanții la proiectarea sau executarea unui plan comun sau a unei înțelegeri în vederea comiterii crimelor”. Declarația reprezentantului american al acuzării, Jackson, a precizat de la început: „Vrem să fie clar că nu intenționăm să acuzăm poporul german.” Nu poporul german a fost adus în fața tribunalului, ci „indivizi de naționalitate germană” acuzați a fi fost conducătorii regimului nazist. Încercarea de a opera global cu conceptul de vină colectivă, fără delimitările de rigoare, este pernicioasă, pentru că ne menține într-un statu-quo imoral, ca într-o mlaștină pestilențială. Nu poți înlătura miasmele până când nu extirpi mlaștina. Desigur, alături de culpa politică există o culpă morală, dar aceasta nu aparține colectivității. „Din punct de vedere moral poate fi condamnat întotdeauna numai individul, niciodată colectivul.” Din această idee a lui Jaspers decurge o atitudine, i-aș zice, eroică prin dificultățile pe care le compor-

tă: „Aici stăm față în față doar cu noi înșine.” Nimeni n-are dreptul să măsoare vina morală a altuia. Fiecare poate da un verdict valabil doar asupra unui singur caz: al său. Numai soluționând individual problema culpei morale poate avea loc „acea prefacere lăuntrică fundamentală care să mijlocească reînnoirea ființei noastre din chiar originea ei”, ne asigură Jaspers. Din interiorul nostru, analizându-ne fără menajamente și realizând acea „iluminare de sine”, după expresia admirabilă a aceluiași filozof german, putem redobândi demnitatea noastră ca oameni.

Avem tăria de a fi nepărtinitori și necruțători cu noi înșine? – aceasta este întrebarea. Se pare că nu, de vreme ce ne simțim îndemnați să îndreptăm un deget acuzator mereu către unul sau altul dintre semenii noștri.

LUNGUL DRUM AL NOPTII CĂTRE ZIUĂ

Singura revoluție dusă până la capăt, în toată adâncimea și până la ultimele consecințe, în istoria noastră, a fost revoluția comunistă. Este adevărat că ea a fost o „marfă de import” și că a fost îndeplinită de „o mână de oameni”, dar această împrejurare nu explică evoluția ulterioară a comunismului în România. În fond, nici „pașoptiștii” n-au fost decât „o mână de oameni”, după cum urmașii lor, marii liberali, care au construit România modernă, n-au fost altceva decât o „oligarhie”, adică tot „o mână de oameni”. În perspectivă istorică rămân doar faptele nude ce sfidează orice interpretare sentimentală. „Dacă n-ar fi fost tancurile sovietice...!” Dar tancurile sovietice au fost și au existat și românii care au pus în practică – cu asupra de măsură – un model străin, după cum pașoptiștii înșiși au adoptat, la vremea lor, un model politic și economic străin, pe care

l-au impus într-o societate românească rămasă mult în urmă.

Transformarea României într-o țară modernă a fost, însă, un proces lung și neîncheiat. „Revoluția burghezo-democratică” s-a desfășurat în salturi și cu poticneli. A fost o revoluție „de sus în jos”, condusă și înfăptuită de cei puțini. Ea n-a pătruns în straturile adânci ale societății românești care a conservat cu tenacitate structurile și mentalitățile arhaice. În pofida unor remarcabile succese, România a rămas o țară agrară, departe de standardele occidentale, cu decalaje considerabile între diferitele regiuni ale țării și cu discrepanțe dureroase între elite și păturile de jos ale populației. Eram occidentali „la vârf” și continuam să fim orientali „la bază”. Aceste contraste n-au întârziat să genereze efecte traumatizante. Burghezia română a fost incontestabil o clasă eroică. Efortul ei de a ne smulge din orizontul răsăritean și a ne „occidentaliza” ne impune respect. Dar ea n-a putut înfrânge toate rezistențele interioare. Lupta dintre „tradiționalism” și „modernism” a constituit o permanență în toate planurile existenței noastre sociale, nu numai în cultură. Proiectul politic, economic și cultural occidental a fost privit cu suspiciune, iar uneori chiar cu ostilitate. În anii 30, legionarii s-au ridicat cu o feroare cvasireligioasă împotriva proiectului pașoptist „străin”, căutând o izbăvire de „relele” capitalismului și democrației occidentale, prin întoarcerea îndărăt la tradiția autohtonă, de fapt, la lumea răsăritului pe care o purtam în noi înșine.

Neîmplinirile burgheziei române au constituit punc-

tul de sprijin al negației comuniste. Când ne întrebăm cum a fost cu puțință, să nu pierdem din vedere că, în România de atunci, au existat mulți nemulțumiți, atât în lumea orașelor, cât și în cea a satelor. Dincolo de cauzele și împrejurările externe, comunismul românesc a însemnat revanșa norocoasă a unei pătri marginale, împotriva unui trecut considerat umilitor. De aceea, comuniștii au căutat să șteargă orice urmă a acelui trecut, nu numai din realitatea socială, economică și politică, ci și din sufletul oamenilor. Și au reușit! Poporul român de azi este rezultatul unei uriașe pedagogii bazate pe ură și spălarea creierelor. Efectul a fost atât de profund încât, într-un anumit sens, putem spune că poporul român de azi nu mai este poporul român și, în mod sigur, nu mai este poporul român de ieri. „Românul mioritic” a dispărut, iar „spațiul mioritic” a fost desființat de fabrici și blocuri. În intenția sa programatică, comunismul românesc a însemnat o modernizare forțată a economiei și societății noastre. Instrumentul acestei transformări radicale și accelerate a fost dictatura. Metodele au fost împrumutate din Răsărit: violența și teroarea. Prin aceste metode, poporul român a fost îngenunchat. El a dobândit reflexe și deprinderi care îl vor ține prizonier mult timp. Lung e drumul nopții către ziuă! Să nu ne facem iluzii! Modelul occidental întâmpină azi aceeași rezistență ca în trecut (Aceasta în pofida frumoaselor declarații ale clasei politice. Este vorba aici de psihologia din adâncul societății noastre.) Dorim și în același timp respingem modelul occidental. De fapt, dorim binefacerile capitalis-

mului occidental, dar nu CAPITALISMUL! În plan ontologic, se manifestă aici dubla noastră natură, orientală și occidentală. Continuăm să fim un lanus cu o față îndreptată spre soare-răsare și cu alta spre soare-apune. Destinul este înscris în noi înșine. El este generat de structura noastră duală ambiguă. Împrejurările imprevizibile vor potența una sau alta din laturile ființei noastre. Dar niciodată preponderența unei laturi nu va elimina acțiunea celeilalte. Ne vom afla întotdeauna într-un balans între două lumi, căutând o cale proprie, „originală”. Istoria noastră este un șir de paradoxuri. Acestea au apărut totdeauna în momentele cruciale. Trecerea de la feudalism la capitalism a fost înfăptuită de „o anumită parte” a boierimii române („boierii luminați”) și iată acum, după „schimbarea la față” din decembrie ‘89, „o anumită parte” a comuniștilor (comuniștii „reformatori”) dirijează tranziția spre „economia de piață” (comuniștii manifestă o pudoare față de termenul „capitalism”). Desigur, comuniștii vor crea un capitalism „românesc”, după ce au „construit” un comunism „românesc”. Aceasta înseamnă că noul capitalism românesc nu poate porni decât de la realitățile sociale, economice și morale lăsate de comunism. Acestea nu pot fi șterse cu buretele. Că ne place sau nu ne place, ele vor intra în plămada societății viitoare românești, ca o moștenire blestemată de care nu poți scăpa niciodată. Revoluția comunistă n-a fost o simplă paranteză istorică, o „eroare” pe care o uiți. Ea a lăsat urme definitive în noi. Întoarcerea la trecutul antebelic, considerată o „repunere a României pe făgașul său

firească”, este nu numai imposibilă, ci și nedorită. Poporul român de azi nu mai vrea nimic din acel trecut. Imaginea sa despre trecut este cea confecționată de comuniști: „Am fost săraci”, „am mâncat numai mă-măligă”, „am umblat în opinci!” De aceea, apelul „partidelor politice” la trecut a sunat ca toaca în urechile unor surzi. În pofida dezastrului final al comunismului, revoluția comunistă din România a fost triumfătoare. Este și acesta un paradox al istoriei noastre, de care trebuie să ținem seama. Capitalismul nostru de mâine va purta – voit sau involuntar! – tarele comunismului de ieri. Un capitalism „pur” și o democrație „ideală” sunt foarte departe de noi. Dar poate că un asemenea capitalism și o asemenea democrație nu există decât în capetele unor visători.

ȚAPUL ISPĂȘITOR

Examenul critic al istoriei noastre ne conduce la constatarea că românii au confundat întotdeauna statul cu persoana care se afla întâmplător în fruntea sa. Această personalizare a unui concept s-a petrecut într-o împrejurare specială a Evului Mediu românesc. Am avut un Ev Mediu extrem de lung, printre cele mai lungi din istoria europeană, asemenea popoarelor balcanice, dar, spre deosebire de acestea, care au fost lipsite de o conducere proprie, în timpul stăpânirii turcești, instituția „domniei” – adică statul – a continuat să funcționeze în istoria noastră medievală, surmontând condițiile ingrate ale vasalității. Voievozii noștri au continuat să „domnească” țara, adică să o stăpânească efectiv. Și dacă, în exterior, voievodul era silit adeseori să se umilească în fața sultanului pentru a-și menține tronul, în schimb, în interior el a exercitat o putere abso-

lută. Totul depindea de voința – sau capriciul! – lui. Puterea de decizie îi aparținea exclusiv. Această împrejurare este cuprinsă în celebrul verdict al lui Mihai Viteazul: „Asta-i pohta ce-am pohtit!”, adică asta am vrut eu și cu asta, punct. Domnul era cel care se „milostivea”, din când în când, de nevoile „prostimii”, care îi ieșea în cale „cu jalba-n proțap”. El făcea atunci „drep-tate” celor umili, adică „norodului”. Norodului, iar nu „țării”, căci „țara” erau boierii cei mari. Aceștia când îl sprijineau, când îl săpau pe domn, uneltind la sultan sau la principii din jur, după cum sufla vântul interese-lor și al conjuncturilor. Desigur, boierii plăteau de mul-te ori cu capul pentru faptele lor nechibzuite de „hicle-nie”, adică de trădare a domnului lor, dar domnul însuși își pierdea adeseori viața în această competiție supusă hazardului. Concentrarea puterii absolute într-o singură persoană, atât de lung timp, în istoria noastră, a indus în sufletul românului un adânc senti-ment de dependență față de șeful statului, cu un efect mai degrabă reconfortant decât stingheritor. Preluarea unei puteri cât mai întinse, de către un singur om, a însemnat implicit eliberarea noastră de orice responsa-bilități. Acestea cădeau în sarcina celui ce se afla „sus”. Toate erau „treaba” lui, nu a „noastră”. De aceea, noi n-am avut niciodată, în epoca modernă, și cu atât mai puțin în cea comunistă, o „societate civilă” reală, conștientă „de sine” și „pentru sine”. „E treaba statului nu a mea!” Nu am simțit niciodată că „statul suntem noi”. Ne-a fost mai comod ca o singură persoană să-și asu-me toată povara, ca apoi, la un anumit soroc, să putem

arunca întreaga vină a eșecului asupra sa. Am așteptat întotdeauna „salvarea” de la un ins providențial (mai nou i se spune „harismatic” sau „charismatic”), așa cum veacuri la rând strămoșii noștri, prăbușiți în praful drumurilor, cerșeau „mila” voievodului”. Și mai ales am căutat „țapi ispășitori”, care să plătească pentru noi toți. Țapii ispășitori au fost cei pe care noi înșine i-am împins spre puterea absolută, pentru ca, în final, să-i putem sacrifica, descotorosindu-ne astfel nu numai de ei, ci și de propriul nostru păcat. Din aceste momente dureroase am ieșit împăcați cu noi înșine. După ce a făcut atât de mult bine țării și neamului nostru de plugari, Alexandru Ioan Cuza a fost alungat într-o caleașcă, în care a străbătut o parte din drumul surghiunului pe teritoriul României, căreia el îi pusese primele pietre de temelie, dar nimeni n-a ridicat un deget. Cuza-Vodă, „domnul țăranilor”, a inaugurat astfel condiția de „țap ispășitor”, în istoria noastră modernă. În prima parte a domniei, el a condus ca un monarh european. În cea de-a doua, a redevenit „voievod” moldo-valah. Trecând la o conducere autoritară, Cuza s-a instalat în condiția de „țap ispășitor” și de sacrificat. O condiție pe care și-a asumat-o în mod deliberat și conștient și de aceea, când i s-a întins hârtia cu textul abdicării, a semnat liniștit. După detronare, a fost învinuit că a lăsat țara într-un haos financiar.

La celălalt capăt al istoriei noastre moderne se așază, simetric, regele Carol al II-lea. Simetria celor două domnii – cea a lui Cuza și cea a lui Carol al II-lea – semnifică, de fapt, repetarea unui model care a așteptat mo-

mentul potrivit pentru a fi reactualizat. Modelul lui Carol al II-lea, ca și cel al lui Cuza, a fost „voievodul”. Desigur, ne este încă foarte ușor, azi, după deceniile de intoxicare la care am fost supuși, să-l condamnăm pe Carol al II-lea pentru multe din faptele sale. Pierdem însă un lucru din vedere: Carol al II-lea nu este produsul lui însuși! Ar însemna să-i atribuim niște puteri magice. El a fost pur și simplu „împins” către un regim autoritar de însăși evoluția societății românești, în acel segment de timp al istoriei noastre. Să nu uităm că regele Carol al II-lea a fost întâmpinat cu entuziasm quasi-unanim la urcarea lui pe tron. Regența se dovedise o improvizație fragilă și inefficientă, iar țara se afla într-o criză economică, dublată de o criză politicianistă și de autoritate. Era nevoie de o „mână forte”. Era nevoie de un „salvator”. Din adâncul mentalului colectiv s-a ivit din nou imaginea „voievodului”, care își apleacă urechea la „durerile norodului”. Până aproape de final, regele Carol al II-lea a fost susținut de cei mai mulți oameni politici și de poporul însuși. De ce? Pentru că monarhul luase asupra sa cele mai grele sarcini ale statului, pentru a le rezolva singur. Toți au răsuflat ușurați. Nu mai aveau nici o bătaie de cap, iar dacă nu ieșea bine, aveau pe cine să dea vina. A fost regele Carol al II-lea conștient de riscul l-a care s-a expus? În mod cert, da! Desigur, aceasta i-a fost „firea”, dar ceea ce trebuie să înțelegem este că „datele sale personale” (predilecția sa pentru o domnie autoritară) corespundeau unei tendințe istorice care a ieșit tocmai atunci la suprafață. Că a fost conștient de risc, stau mărturie în-

semnările din „Jurnalul” său intim: „...știu că pentru cel puțin mult timp eu sunt pierdut și că tot ce voi face și voi zice va fi considerat ca vorbele și faptele unui trădător de neam și unui vânzător de țară... dar eu tot voi rămâne răstignit de crucea mea, voi îndura insultele și prigonirea pentru că așa cere datoria mea de suveran.”

Alungat din țară, ca un criminal de rând, Carol al II-lea n-a fost însă înlocuit de un „democrat”. Dimpotrivă, s-au acordat depline puteri unui general ambițios, dispus să ia asupra sa, în continuare, toate sarcinile grele ale țării. Liderii democrați au rămas spectatori. Logica era simplă: dacă lucrurile vor ieși bine, va fi bine pentru toți, iar dacă nu, vinovat va fi unul singur! A fost conștient Ion Antonescu de riscul care-l apăsa? Categorie, da! Asemenea lui Tudor Vladimirescu, el a știut că îmbrăcase „cămașa morții”. A mers însă până la capăt și a pierdut. A fost executat de „ai noștri” (chiar dacă la porunca rușilor) în chip de principalul „țap ispășitor”. Numai că de data aceasta sacrificiul unuia singur n-a fost de ajuns. Toți oamenii politici care au stat în expectativă, în timpul dictaturii antonesciene, n-au apucat să răsuflă ușurați, după jertfa „țapului ispășitor”. Leviathanul comunist a cerut o pradă mult mai mare. Comunismul s-a „construit” pe un adevărat holocaust.

Abolind instituțiile trecutului, comunismul n-a putut să înlăture stereotipurile care zăceau în adâncul sufletului acestui popor. „Comunismul național” a fost un produs românesc autentic, alcătuit tocmai pe baza aces-

tor stereotipuri. Ceaușescu n-a făcut altceva decât s-a înscris într-un scenariu care aducea în față imaginea „bunului voievod”, cu „dragoste de țară” și de popor. A reeditat până și practica „jalbelor” medievale, sub forma celebrelor „scrisori”, primite de la cei necăjiți, în timpul „vizitelor de lucru” prin țară. Deși era dificil să i le înmânezi, „scrisorile” făceau parte dintr-un scenariu acceptat, dar supravegheat cu strășnicie de „garda pretoriană” a „celui mai iubit fiu al poporului”. El era „salvatorul”, personalitatea providențială, care avea de îndeplinit o „misiune” primită de la înaintașii săi. „Un om ca mine nu apare decât o dată la 500 de ani”, spunea el și credea! N-a știut însă că, asumându-și rolul „voievodului”, îl prelua implicit pe cel al „țapului ispășitor”. N-a avut conștiința precarității măririlor lumești, acelei „fortuna labilis”, pe care au avut-o toți voievozii noștri. În momentul în care mulțimea a început să-l huiduie, s-a blocat. N-a înțeles că sosise ceasul ispășirii, după cum cerea legea nescrisă a istoriei. Totuși, până la urmă și-a jucat rolul de „țap ispășitor” cu o surprinzătoare demnitate.

La capătul acestor rânduri, ce mai putem spune? Purtăm în adâncul sufletului nostru imaginea „voievodului”, îngemănată cu cea a „țapului ispășitor”. Ea a străbătut veacurile până la noi, primind diverse interpretări, în funcție de timpul istoric și potrivit datelor personale ale celor care au întrupat-o.

Azi*, la zece ani de la o revoluție care ne-a smuls din

* Acest eseu a fost publicat în revista „Aradul Cultural”, numărul din luna decembrie 1999.

ghearele Leviathanului, nemulțumiți de tot ceea ce se întâmplă cu noi, ne vărsăm amarul neîmplinirilor, căutând iarăși un „țap ispășitor”. El nu poate fi decât omul din fruntea statului. (El ne-a promis „fericirea”, nu-i așa?) Vom aștepta în continuare apariția unui ins providențial, care va lua asupra lui sarcina ce și-a luat-o Moise, de a duce poporul evreu în „pământul făgăduinței”. Așteptăm, de fapt, un nou „voievod”. Se va ivi el, așa cum s-a întâmplat de atâtea ori, în istoria noastră? Iată o întrebare dramatică. O întrebare fără răspuns, pentru că hazardul este imprevizibil.

MITUL SÂNGELUI

„Sunt suflet din sufletul neamului...”

George Coșbuc

După comunismul internaționalist, care a provocat un iluzoriu universalism de clasă și după delirul național-comunist, care a pervertit ideea națională, suntem cuprinși acum de o căutare frenetică a identității. Repetăm până la sațietate că suntem români, pentru a pune o stavilă impermeabilă între „noi” și „ceilalți”. Facem din calitatea de a fi român un criteriu suprem, estompând criteriul valoric necesar în orice societate normală.

Pentru a ne defini sau redefini, dar mai ales pentru a exalta niște merite „naturale”, ale noastre și numai ale noastre, coborâm într-un biologism nebulos, din care extragem temeieri și îndreptățiri. „A fi român înseamnă a avea sânge pur românesc”, decretează neofiții acestui naționalism de circumstanță. Susținut de veleitari și frustrați, neoașismul a devenit o obsesie impudică. A

opera, însă, cu „criteriul sângelui”, în interiorul unui etnos atât de complex, cum este cel românesc, constituie o nesocotire a propriei noastre istorii. Să nu uităm că însăși romanitatea noastră nu este o chestiune de sânge, ci un fapt de limbă și civilizație. Elementul colonizator italic a fost foarte redus. Și-apoi, peste stratul de coloniști aduși „ex toto orbe romano”, câte aluviuni nu s-au suprapus? Important este că asupra acestei plămade s-a aplicat „Sigiliul Romei”, cum atât de frumos și lapidar a spus Nicolae Iorga. În perspectiva istoriei, sângele românesc se dovedește unul din cele mai amestecate din bătrâna Europă. Așadar, în ceea ce ne privește, ideea purității de sânge nu reușește să explice nimic. Ea este irelevantă și inoperantă mai ales în planul înalt al faptelor istorice și de cultură, adică tocmai acolo unde se obiectivează „specificul național” al popoarelor.

Să ne întrebăm, fără a ne lăsa intimidați de prejudecăți, oare cât sânge românesc curgea în vinele unor mari voievozi din trecutul nostru? Să ne referim doar la cazul ilustru al lui Mihai Viteazul, în vinele căruia curgea și sânge grecesc (a fost adus la domnie de unchiul său, grecul Iani, bogatul negustor constantinopolitan, iar mama sa a fost grecoaica Theodora), sau la cel tot atât de glorios al lui Dimitrie Cantemir care susținea cu mândrie originea lui nobilă tătarască. („Cantemireștii, care se trag din Tataria Crimeii”, notează el în Descrierea Moldovei.) Sângele amestecat nu l-a împiedicat pe Mihai să întrupeze, în faptele și jertfa sa, însăși ideea care ne-a cristalizat ca neam și națiune. Și cine poate

să pună la îndoială „românitatea” lui Dimitrie Cantemir? El s-a simțit român și s-a manifestat ca domn român. Peste veacuri, voievodul cărturar ne-a lăsat un model de iubire a neamului. O iubire temperată de luciditate și spirit critic. În „Descrierea Moldovei” există pagini care, dacă ar fi scrise azi, ar fi condamnate pentru prejudicii aduse imaginii României în lume. Cu mult, însă, înainte de vremea noastră, Constantin Noica îi reproșase lui Dimitrie Cantemir intransigența cu care a judecat păcatele neamului românesc. „Conștiința lui de european îl face rigid și neînduplecat.” O conștiință nemulțumită, consideră Noica. Dar, de la altitudinea unor criterii europene, voievodul român și-a văzut neamul așa cum este, și totodată așa cum acesta ar putea să fie. Iubirea lui este dureroasă, încărcată de mâhnire și amărăciune. El este cel dintâi dintre noi care a postulat că a fi român înseamnă a fi european sau, mai exact, că între a fi român și a fi european nu există nici o disjuncție.

Dar, ce putem spune despre boierimea noastră, atât de împestrițată cu diverse neamuri din sud și din nord, de-a lungul întregului ev mediu? „Printre boierii munteni, mulți erau de origine transdunăreană, fugari care, după subjugarea statului sârb și bulgar, sau după căderea Bizanțului (când ne-a năpădit o puzderie de greci, nota noastră) își părăsiseră patria, iar în Moldova găsim în rândul boierilor pe lângă unguri, mulți ruteni”, arată Nicolae Iorga. Din acest amestec s-a format boierimea noastră. Nu a fost ea românească? Nu a roșit ea cu sângele său pământul țării, în atâtea bătălii purtate cu

semințiile potrivnice? Nu a ridicat ea multe din bisericile și mănăstirile cu care ne mândrim azi? Pentru această boierime, a fi român a însemnat a săvârși fapte de vitejie și credință, în slujba acestui neam.

Dar păturile de jos ale poporului? Oare ce taină ascunde sângele acelor oameni umili? Să-l ascultăm din nou pe Iorga: „În câmpia Dunării, sloboziile (locurile fără stăpân, nota noastră) sunt ocupate de mase întregi de țărani bulgari și sârbi, sub Vlad Dracul, Radu cel Mare și Mihai Viteazul.” Câți purtători de mesaj românesc nu s-au născut în această zonă? Fie-mi iertat că-l citez doar pe Ion Dobre, cel cunoscut sub numele de Nichifor Crainic.

Analiza ar putea fi continuată. Să ne oprim însă aici. Proiectată pe fondul istoriei noastre, zarva naționaliștilor de azi apare ridicolă. Adepții neoașismului ar face bine să-și cerceteze propriile rădăcini. Cine știe dacă n-ar descoperi motive de sfială.

„A fi român înseamnă a fi ortodox.” Această teză a lui Nae Ionescu este pusă din nou în circulație, cu o înverșunare care stârnește patimi și nu admite nici o replică. În formularea ei apodictică, teza este un sofism care propune ca fapt cert tocmai ceea ce ar trebui, în prealabil, demonstrat. Într-o serie de articole, magistrul generației '27 a schițat o demonstrație sau, mai degrabă, o pseudo-demonstrație, deoarece judecățile sale iau forma unui perfect cerc vicios: „În constituția realității „român” intră ca notă, respectiv componentă esențială ortodoxia... în același fel în care, de pildă, animalul cal este și patruped.” Națiunea și religia sunt realități core-

lative: „Suntem, ca atare, ortodocși pentru că suntem români și suntem români pentru că suntem ortodocși.” Iată un raționament cel puțin bizar! Dacă este așa, atunci ce pot spune vecinii noștri de la sud? Suntem ortodocși pentru că suntem bulgari și suntem bulgari pentru că suntem ortodocși, ar spune bulgarii sau, mai aproape de datele istoriei, suntem ortodocși pentru că suntem greci și suntem greci pentru că suntem ortodocși, ar susține grecii. Acest raționament este aplicabil și celorlalte popoare ortodoxe, dar atunci, ne întrebăm, cum putem noi să ne definim prin ceea ce împărțim cu alții, prin ceva ce nu este numai al nostru? Prin urmare, în definiția etnicului românesc, ortodoxismul nu poate avea decât rolul „genului proxim”, nu cel al „diferenței specifice”. Cu alte cuvinte, ortodoxismul nu constituie nota ultimă, esențială și exclusivă a „românității” noastre și deci, a fi român nu înseamnă, în mod necesar, a fi ortodox. Lucrurile au fost lămurite demult și într-o logică irecuzabilă de însuși Lucian Blaga: „Căci, sau admitem cu teologii, că doctrina ortodoxă e de natură divină, inspirată de sus, și atunci, ea e dumnezeiască, iar nu românească, sau admitem, cu filozofii, că doctrina ortodoxă este și ea o foarte nobilă operă umană și atunci ea a fost gândită de sfinții părinți, care au fost mari metafizicieni și în același timp greci, sirieni sau egipteni de rasă incertă. În cazul din urmă, românii, prin exponenții lor chemați pentru aceasta, în primul rând preoți, n-au făcut decât să-și însușească gândirea patristică, o gândire care sub raportul indicelui etnic înseamnă gândirea grecească, siriană sau egipteană.”

- Prin însăși natura sa, religia nu diferențiază, ci unifică popoarele în largi comunități. Temelia spirituală a Europei este constituită de moștenirea culturii greco-romane, peste care s-a suprapus creștinismul. Poporul român s-a născut creștin. Prin creștinismul său de la început, el este, întâi de toate, european. Prin ortodoxismul său, adoptat ulterior de la slavii din sud (care ne-au transferat liturghia, limba bisericească și instituțiile monahale), poporul nostru și-a restrâns orizontul la lumea balcanică. Catolicismul și ortodoxismul nu sunt „stări naturale”, cum susține Nae Ionescu, ci categorii istorice. Prin urmare, nu „plămada noastră sufletească” a generat spontan ortodoxismul nostru, precum scoarța copacului secretă rășina, ci jocul împrejurărilor ne-a împins în matca răsăritului. Plămada noastră este romană. Ea a ajuns sub cupola bizantină prin destin istoric.

Secole la rând, ortodoxismul a avut o existență supranațională. Universalismului catolic i-a corespuns ecumenismul ortodox. Ortodoxismul nu este și nu poate fi cu nimic mai „național” decât catolicismul. A face din el primul reper al etnicității noastre este un nonsens.

Nimic nu este mai legat de „românitatea” noastră ca limba. Ea a constituit mijlocul prin care ne-am făcut înțeleși unii cu alții, de o parte și de alta a Carpaților, ne-a făcut să ne dăm seama că suntem unii și aceeași, dar în același timp, că ne deosebim de cei din jur. Limba română ne aparține numai nouă. Miracolul neamului românesc este miracolul limbii. Păstrarea ei așa cum

este se datorește nu atât preoților și cărturarilor – aceștia au intervenit mult mai târziu! – cât poporului de plugari și păstori. De la această limbă a celor de jos și neștiuți de nimeni au pornit poezii noastre, adevăr mărturisit de unul dintre cei mai mari dintre aceștia, în „Testamentul” său: „Din graiul lor cu-ndemnuri pentru vite, Eu am ivit cuvinte potrivite.”

Străbunii noștri au știut totdeauna cine sunt. Ei se numeau pe sine „creștini” și „rumâni”. Știau că fac parte din marea familie de neamuri care se închină lui Hristos, dar în același timp, că se deosebesc de acestea. Se simțeau frați întru credință cu pravoslavnicii slavi, dar nu slavi! Acel „ceva” ireductibil constituie „românitatea” noastră înscrisă în cuvintele limbii române. De-a lungul unor veacuri tulburi, limba română s-a dovedit bunul nostru cel mai de preț, semnul nostru distinctiv în lume. „Fie în veci păstrată cu sfințenie această scumpă Carte-de-boierie a unui neam călit în focul atâtor încercări de pierzare!”, exclamă Caragiale, cu privire la limba română. El însuși a devenit un mare scriitor român, în urma contopirii sale cu spiritul limbii române: „...despre limba românească, pot zice, fără să mă laud, că o știu cu temei, măcar că de viță sunt arvanit (albanez, nota noastră)¹ și nu prea am învățat buche, dar, drept să-ți spun, la asta nu mă dau pe nici un rumân, fie cât de pricopsit cărturar.” Cazul lui Caragiale ne aduce în minte atâtea nume și fapte de

1. De fapt, Caragiale nu a fost nici albanez, nici grec, ci fărșerot din acea ramură a aromânilor situați la Est de Tirana, numai că scriitorul nostru n-avea conștiința originii sale!

cultură, purtătoare de mesaj românesc, care ne obligă să avem o înțelegere mai largă asupra „românității” noastre. Fără această înțelegere, multe pagini din istoria spiritualității românești ar rămâne albe. Trebuie să acceptăm că a fi român înseamnă, în primul rând, a simți românește. Te simți român prin integrarea ta în universul de valori spirituale ale neamului. Ești „suflet în sufletul neamului”. La baza tuturor actelor noastre reprezentative stă conștiința. Eroul lui Rebreanu refuză să plece pe frontul românesc, pentru că s-a trezit în el conștiința românească. Dacă nu i s-ar fi trezit conștiința, Apostol Bologa s-ar fi dus să lupte contra fraților săi, așa cum făceau ienicerii care se băteau atât de crunt cu neamurile creștine din care proveneau ei înșiși. „Sângele” era mut în acești fanatici, deoarece conștiința lor era turcească, iar ei deveniseră turci.

Am cunoscut români dincolo de granițele țării care abia mai legau câteva cuvinte românești, dar ei se declarau cu mândrie și duioșie, români. Avem, vai!, și spectacolul trist de dincolo de Prut, unde românii care vorbesc și pretind că vorbesc limba lui Eminescu, nu se mai simt români, ci „moldoveni”. Austriecii vorbesc cea mai perfectă limbă germană, dar ei „se simt” austrieci.

Desigur, există români „din tată-n fiu”, dar în negura vremurilor nu vom găsi „românul pur”. A supralicita această idee înseamnă a alerga după o himeră. Un neam nu-i un simplu fapt biologic. Prin aceasta, el nu s-ar deosebi de o turmă cuvântătoare. Neamul nu-i o „categorie naturală”, cum credea același Nae Ionescu, ci o „categorie istorică”. El se formează în timp și se auto-

definește prin spirit. Identitatea unui neam se revelează în creațiile sale. Cultura ne face să fim ceea ce suntem. Ea este un act prin care luăm cunoștință de noi înșine, în raport cu celelalte popoare. Prin spirit, Caragiale nu-i mai puțin român decât Eminescu, deoarece „caragialismul” este esențial românesc. „Românitatea” lui Caragiale este o „stare spirituală”.

La capătul acestor considerații ni se impune firesc o singură concluzie: A te integra în spiritualitatea neamului, a contribui la împlinirea destinului său creator este modul superior de a fi român.

MENTALITĂȚI PĂGUBOASE

1. Imaginea flatantă. Ne-am obișnuit atât de mult cu unele mentalități păguboase, încât refuzăm orice efort de a le analiza și a ne dezvălui de ele. Ne simțim bine în interiorul lor, ca viermele în hrean. Întâi de toate, avem o imagine apăsătoare flatantă despre noi înșine, ca popor. Am adoptat integral acel portret idealizat, pe care Eminescu l-a făcut cândva poporului român: „Românii au fost un popor de ciobani. O dovadă anatomică despre aceasta este că el are mâini și picioare mici, pe când națiunile care muncesc mult au mâini mari și picioare mari. De acolo multe tipuri frumoase ce se găsesc în părțile unde ai noștri n-au avut amestec cu nimeni, de acolo cumințenia românului care, ca cioban, a avut multă vreme ca să se ocupe de el însuși, de acolo limba spornică și plină de figuri, de acolo simțământul adânc pentru frumusețile naturii, prietenia lui cu codrul, cu

calul frumos, cu turmele bogate, de acolo povești, cântece, legende, cu un cuvânt, de acolo un popor plin de originalitate și de o feciorelnică putere, formată printr-o muncă plăcută, fără trudă, de acolo însă și nepăsarea lui pentru forme de civilizație care nu i se lipsesc de suflet și n-au răsărit din inima lui.” În iubirea lui nemăsurată, Eminescu a atribuit neamului său numai însușiri pozitive. Însușirile noastre rele veneau din afară. Ele ne-au fost inculcate de străinii așezați printre noi sau de cei care ne-au stăpânit o vreme. Aceste însușiri rele dispăreau o dată cu stăpânirile străine: „După ce au plecat fanarioții, urmele acestor damblagii au dispărut ca și cum ar fi fost șterse cu buretele.”

Cu toată dragostea ce i-o purtăm, trebuie să mărturisim că marele poet al neamului se înșeală. Atât cele rele, cât și cele bune, nu dispar din sufletul unui popor. Acesta poartă în sine tot ce a dobândit în decursul istoriei sale. El este în același timp cauza și efectul propriei sale istorii. Ceea ce dă culoare evoluției sale este tocmai această zestre ascunsă în adâncul sufletului său. Când comunismul ne-a obligat să inventăm o „tehnică a supraviețuirii”, într-o societate care bulversase scala noastră de valori europene și ne impusese o conduită aberantă, noi am reactivat rapid vechiul șmecherlâc, pișicherlâc și pezevenclâc turco-fanariot. La aceste tare s-a referit comunistul Belu Zilber, prietenul lui Lucrețiu Pătrășcanu, când a afirmat că „socialismul va purta, la noi, pecetea lui I.V. Stalin și cea a lui Ion Luca Caragiale”. Într-o societate în care competența și valoarea reală au fost anulate de dosarul de cadre, era

firesc să înlocuim munca serioasă din fabrici cu fușeraiul, truda de pe ogoare cu furtul știuleților de porumb, ascunși sub poalele femeilor, când acestea se întorceau acasă de la colectivă. S-a produs astfel o deteriorare treptată a ființei noastre etnice. În mentalul colectiv au predominat tendințele negative, care ne-au măcinat și ne-au alterat până a nu ne mai recunoaște pe noi înșine. Am devenit prizonierii acestei mentalități noi. Otrava propagandei comuniste și a ideologiei de clasă a strecurat în sufletele noastre ura, intoleranța, vehemența și vulgaritatea. Acestea continuă să se manifeste în noi și printre noi, pe stradă, în presă și chiar în Parlamentul României.

Pentru a ascunde mizeria morală și materială în care trăiam, ideologii lui Ceaușescu au creat o diversiune naționalistă. Ne-am acoperit zdrențele prezentului cu mantia strălucitoare a unui trecut măreț. S-a operat un transfer de la trecut la prezent. Ne-am închis între niște oglinzi în care ne-am văzut frumoși, buni și drepti. A fost o acțiune diabolică a propagandei comuniste și trebuie să recunoaștem, că ea a avut efectul scontat. Trăind cu ferestrele închise spre lume, ne comparăm doar cu noi înșine și ne miram, apoi ne înfuriam că străinii nu ne vedeau așa cum credeam noi că suntem. Din acest portret frumos, pe care ni l-am trasat noi înșine, s-a născut protocronismul, ca o expresie a superiorității noastre fictive asupra Occidentului. Am devenit plini de noi înșine, aroganți și gălăgioși. Din păcate, tot ce am adunat în noi, în timpul comunismului, continuă

să ne apese, chiar și fără să ne dăm seama. Zestrea comunistă este vie și vicleană.

2. Toleranța noastră. „Românul este tolerant.” Repetăm întruna această propoziție, cu o plăcere ce atinge încântarea de sine. Respingem cu indignare punerea ei la îndoială. Toleranța noastră este un mit construit de un lung șir de generații. Ea a devenit însăși emblema noastră etnică. Credem că străinii abuzează de bunătatea noastră imensă și organizează conspirații perfide împotriva poporului român. Punerea la punct a celor de alt neam o facem adeseori cu o brutalitate care contrazice însăși ideea de toleranță, dar nu ne pasă.

În ce constă „toleranța” noastră, atât de mult lăudată? Din experiența directă și din datele istorice, putem spune că românul l-a privit pe străin totdeauna cu suspiciune. A manifestat o rezervă care a pus o stavilă între el și străin. Să reținem un fapt simplu: căsătoriile mixte au fost considerate întotdeauna rușinoase și împotriva firii. Toleranța românului a însemnat, de fapt, o coexistență indiferentă, bazată pe contacte sumare. Această rezervă a românului are rădăcini adânci în istoria sa. Multă vreme străinul a însemnat o oștire dușmană care îi invadea țara, a însemnat stăpânirea altor neamuri asupra moșilor și strămoșilor săi: turcii, ungurii, austriecii, rușii, ca să-i înșirăm doar pe cei care au marcat etape în istoria noastră. În mintea românului, rezerva s-a împletit cu teama. Aceasta s-a convertit brusc într-o idee politică, în secolul XIX. În Vechiul Regat, procesul care a dat naștere unei atitudini fățiș osti-

le față de străini a fost de natură, în primul rând, economică. Înfiriparea capitalismului pe meleagurile noastre ne-a găsit total nepregătiți. Un popor care a petrecut multe veacuri la coarcele plugului sau păstorind alene turmele de oi și vite pe plaiuri mioritice, a resimțit dureros impactul unei economii al cărei motor era banul. Cei care s-au adaptat cu ușurință acestui tip nou de economie au fost străinii, grecii, armenii, dar mai ales evreii. Aceștia din urmă aveau o îndelungată experiență în mânuirea forței de temut a banului. Printr-o răsturnare a raportului real dintre cauză și efect, românul a transferat vina eșecurilor îndurate la contactul cu economia capitalistă, pe seama străinilor. Ei erau cei care aduseseră pacostea pe capul său. Reacția românului a îmbrăcat astfel forma xenofobiei și antisemitismului. Construirea unor căi ferate în România, de către un trust austriac, avea să-i inspire lui Eminescu celebra „Doină” cu versurile „Și cum vin cu drum de fier, Toate cântecele pier” și încheind cu blestemul „Cine-au îndrăgit străinii, Mânca-i-ar inima câinii”.

Revizuirea punctului 7 din Constituție, în legătură cu acordarea dreptului de cetățenie evreilor sau de „împă-mântenire”, cum se spunea atunci, revizuire cerută de Congresul de la Berlin din 1878, care ne-a recunoscut independența națională în anumite condiții, a stârnit un val de reacții potrivnice. Eminescu a scris atunci unele dintre cele mai aprige articole din cariera sa publicistică, iar bunul său prieten, filozoful Vasile Conta, a rostit în Parlament mai multe discursuri incendiare

care, publicate într-un volum, au constituit o primă bază teoretică a antisemitismului românesc.

Un curent pregnant antisemit s-a născut după primul război mondial. Alipirea Transilvaniei, dar mai ales cea a Basarabiei și Bucovinei, la Regatul României ne-a adus un număr considerabil de evrei. Tinerii intelectuali români au simțit o concurență serioasă în ocuparea unui loc mai bun în societate. Nu întâmplător mișcările naționaliste au avut punctul de pornire în mediile studențești. Desigur, fenomenul legionar a fost mult mai complex, dar pe lângă alte obiective, trebuie să-l menționăm pe cel care viza eliminarea evreilor din competiția socială. În mintea românului s-a petrecut din nou o răsturnare a raportului real dintre cauză și efect. Din nou, vina tuturor relelor din societatea românească a fost transferată străinilor. Această percepție falsă a viciat profund și pentru mult timp mentalitatea românească.

Având această percepție falsă a raportului dintre cauză și efect mentalitatea noastră a înregistrat poate cel mai ciudat paradox, în perioada comunistă: ea a ajuns să respingă și apoi să aprobe comunismul, pornind de la aceeași condamnare a străinului. Într-o primă etapă, de respingere a comunismului, românul și-a îndreptat ura împotriva celor pe care îi considera vinovați de implementarea acestui sistem în România. Aceștia n-au putut fi alții decât evreii și ungurii. Având în vedere situația reală, că în conducerea firavului partid comunist din România se afla la acea dată, un număr dis-

proporționat de minoritari, românul a apreciat că aceștia au fost „cauza” comunismului din țara noastră. De la această ură, aplicată nediferențiat și global împotriva evreilor și maghiarilor din România s-a putut face trecerea la etapa a doua, cea a național-comunismului. Românii au ajuns să susțină comunismul pentru că, pasămite, devenise „românesc”! În planul realității, dar mai ales în cel mental, consecințele au fost funeste. Am respins și în același timp am dorit Occidentul. Eram atrași de bogăția și standardul de viață al occidentalilor dar, pe de altă parte, ne cantonam cu îndârjire în orgoliul nostru de popor înzestrat cu toate darurile. Această mentalitate păguboasă continuă să fie sursa succesului unor partide politice naționaliste binecunoscute și totodată principala frână a înaintării noastre spre Europa de mâine.

- **3. Mentalitatea sărăntocului.** Lumea satului românesc n-a constituit un tot omogen. Deosebiri de avere determinau anumite raporturi interumane și, în consecință, anumite comportamente. Exista, însă, în satele noastre, o categorie cu totul aparte. Cei care o compuneau erau denumiți „sărăntoci” (sau „orbeți”, în Banat). Denumirea însăși indică oprobriul la care era supusă această categorie. Sărăntocii erau repudiați de obștea satului nu pentru că nu posedau avere, ci fiindcă erau leneși. Cu alte cuvinte, în definirea sărăntocului opera nu atât criteriul material, cât cel moral. Sărăntocii constituiau mai degrabă o categorie umană, decât socială. Sărăntocul se deosebea tranșant de „țăranul sărac”. Acesta avea pământ puțin dar, de obicei,

era harnic. El se străduia să suplinească prin munca lui ceea ce n-a dobândit de la părinții sau moșii săi. Se angaja în diverse lucrări, lua pământ „în parte”, se zbatea în fel și chip pentru a-și susține o familie numeroasă. Mai presus de toate, țăranul sărac era cinstit și demn, nu se plângea de soarta lui pe toate drumurile, muncea și aduna cu grijă roadele trudei sale, sperând în viitorul mai bun al copiilor săi. În pofida slabelor sale mijloace materiale, țăranul sărac dovedea deseori o generozitate emoționantă. Din puținul său, dădea cu dragă inimă celui care îi cerea un ajutor.

În schimb, sărăntocul știa întotdeauna numai să ceară. El nu oferea nimic și nu era niciodată mulțumit. Învinovătea cerul și pământul de soarta lui. Ura pe toți cei care aveau. Pizma se împletea, în sufletul său, cu lăcomia feroce și oricât ar fi primit, nu era de ajuns. Pretindea o pricopseală căzută din cer și fără muncă. Sărăntocul era, de fapt, un frustrat în care colcăia o răzvrătire împotriva lui Dumnezeu și a semenilor săi. Aștepta momentul unei revanșe.

Din această categorie socio-umană s-au născut primii politrucii ai satelor și nu numai, pentru că fiii acestora au devenit „cadre” la raion și apoi mai sus, tot mai sus. Dar, oricât de sus au ajuns, ei au purtat în suflet mentalitatea sărăntocului: cârcotași și meschini, când sunt jos, tirani și vulgari, când se află sus. Să ne amintim acea definiție laconică a filozofului creștin rus, dar fost marxist, în tinerețe, Nikolai Berdiaev: „Bolșevismul este un produs mujico-soldătesc.” În termenii limbii române, trebuie să înlocuim „mujicul” cu „sărăntocul”.

Comunismul românesc s-a sprijinit pe armata de sărântoci din societatea noastră. Să ne gândim, ce au fost fiul cârpaciului din Scornicești și soția sa? Doi sărântoci care au reușit o superbă și cumplită revanșă împotriva condiției umile din care au provenit.

DESPRE ROMÂNI, MAGHIARI ȘI GERMANI CU SINCERITATE COEXISTENȚĂ SAU CONVIEȚUIRE?

M-am născut, am copilărit și am trăit până la vârsta de 25 de ani, într-un sat vechi românesc din Banat, în imediata apropiere a unui sat unguresc. Cele două localități erau despărțite doar de linia ferată. În amintirea mea, această vecinătate se păstrează ca o simplă juxtapunere în spațiu, dar nu ca o conviețuire. În satul unguresc existau vreo cinci prăvălii și o cooperativă bine aprovizionată. Consătenii mei le frecventau pentru a-și cumpăra cele necesare. „Unde te duci?” – „Mă duc la unguri la ducheane!” Cam la atât se reduceau relațiile dintre cele două comunități. Și de o parte și de cealaltă te întâmpina bariera unui „noli me tangere” nerostit, dar simțit.

Destinul i-a plasat pe români, maghiari și germani în același spațiu, dar istoria i-a mânăat pe căi paralele. Acest paralelism istoric a dat naștere unor entități ermetice.

Desigur, istoria n-a putut împiedica influențele reciproce, dar acestea n-au atins stratul adânc al identităților. Românul ardelean se aseamănă oare mai mult cu maghiarul ardelean și cu germanul ardelean, decât cu românul „de dincolo”? Sau putem susține că maghiarul ardelean este mai apropiat de românul ardelean și de germanul ardelean, decât de maghiarul din Câmpia Panonică? Răspunsul la ambele întrebări este unul singur: Nu! Ideea unui „homo transilvanicus” care inflamează unele spirite, de o parte și de alta, este o ficțiune. Mai degrabă putem vorbi despre un „homo transilvanicus hungaricus”, un „homo transilvanicus germanicus” și, desigur, un „homo transilvanicus valachicus”.

Influențele reciproce au pus doar câteva accente asupra tabloului de ansamblu al acestei provincii istorice.

Se pot scrie cu ușurință o istorie maghiară, una germană și alta românească a Transilvaniei, fiecare la fel de veridică și în același timp neveridică. (De fapt, aceste istorii au și fost scrise!)

Pentru românii din Transilvania, identitatea s-a definit multe secole prin apartenența la confesiunea răsăriteană și prin cantonarea într-o tradiție statică, alcătuită din obiceiuri arhaice. Această formulă era însă echivocă. Ea îi diferenția pe români de lumea catolică și mai apoi, de cea protestantă, în speță de germani și maghiari, dar îi menținea într-un raport ambiguu cu lumea slavă. În identitatea noastră am cuprins un element esențial – ortodoxia – element care aparține în egală măsură și altor popoare din Sud-Estul Europei.

Abia în secolul al XVIII-lea, elita intelectuală a românilor din Transilvania a derivat identitatea lor din ideea latinității, o idee restrictivă, în spațiul în care ne aflăm și totodată dinamică. Ea ne-a delimitat clar de celelalte popoare din jur și i-a apropiat pe românii de dincoace și de dincolo de Carpați, contopindu-i într-o unitate de simțire și de acțiune.

În ceea ce-i privește pe maghiarii din Transilvania, identitatea lor s-a plămădit din sentimentul apartenenței la o istorie mare. Prestigiul european multiseclar al regalității și nobilimii maghiare s-a răsfrânt asupra sufletului poporului de jos. Nepoții și strănepoții iobagilor maghiari s-au simțit co-părtași la acel trecut într-adevăr glorios. Coborârea lor de la rangul de națiune dominantă, la statutul de minoritate, în cadrul statului național român, le-a provocat o frustrare greu de suportat. Pe de altă parte, românii și-au consumat euforia marii împliniri cu o ostentație ce i-a făcut pe maghiari să se retranșeze imaginar în acel trecut istoric glorios, ca într-un paradis pierdut.

Identitatea maghiarului de ieri și de azi nu poate fi concepută fără această componentă nostalgică. Recursul la istorie dă însă naștere adeseori unor monștri, deoarece el poate legitima orice pretenție și poate alimenta orice vis.

Maghiarii ardeleni își aduc aminte de acea „epocă de aur” (titlul unui capitol din acea mult hulită „Istorie a Transilvaniei”, editată de Academia de Științe Maghiară) a Principatului Transilvaniei, de unde rețin ideea de toleranță religioasă, o floare rară în Europa de atunci.

Dar, dacă maghiarii aleg luminile acelui timp, românii rețin numai umbrele. A face însă apel la o structură de tip medieval este o încercare sortită eșecului, pentru simplul motiv că istoria este ireversibilă. În viitor nu putem construi nimic pe trecutul nostru. Trecutul este mort. El trebuie îngropat definitiv în cărțile de istorie. Românii nu pot arbora la nesfârșit steagul unei revanșe față de trecut, iar maghiarii nu se mai pot prevala de un trecut care susține un sentiment mult prea accentuat al diferenței și al separării. Aceasta nu înseamnă că maghiarii trebuie să-și piardă identitatea, cred doar că ei trebuie să și-o remodeleze pe coordonatele viitorului, după cum și românii trebuie să facă același lucru. În fond, care este identitatea maghiarului de azi în România? Dar tot așa pot să mă întreb, care este identitatea românului de azi? Și românii și ungurii au trecut prin același iad comunist. Regimul comunist a provocat o adevărată alienare a ființei umane, nimicindu-i reperele și temeiurile. Maghiarii se plâng că național-comunismul ceaușist i-a supus unui proces de deznaționalizare, dar nu-i mai puțin adevărat că însăși identitatea poporului român a fost atacată cu înverșunare. Oare ce a însemnat acel „om nou” preconizat de programul partidului comunist decât transformarea poporului român într-o masă amorfă, lipsită de identitate? Privind azi, în jurul meu și observând cu atenție manifestările, comportamentul și reacțiile celor ce-și spun români, mă întreb de multe ori, cu spaimă: oare acesta este poporul român? Suntem atât de departe de acel „român mioritic”, cu care ne place atât de mult să ne

lăudăm! Identitatea nu este un simplu „*fapt de sânge și de limbă*”. De altfel, sângele ne leagă mai degrabă de zoologie, decât de ființa „*etnică*”. Identitatea este o formă de alcătuire spirituală complexă – spune Berdiaev – dar ea este totodată un produs istoric, iar nu un dat imuabil. Identitatea opune rezistență timpului, dar totodată se remodelează, absorbind noi elemente și restructurând pe cele vechi. Într-un asemenea moment ne aflăm acum. Românii și maghiarii din România sunt în situația de a-și reconstrui identitatea, în funcție de vocația lor europeană. Aceasta înseamnă o nouă percepție despre ei înșiși și propriul lor viitor. Deocamdată maghiarii își clamează teama de a nu-și pierde identitatea, în condițiile actuale ale statului național român. M-am întrebat de multe ori, cum se face că germanii din România n-au manifestat niciodată o asemenea teamă? De ce nu li s-a părut că formula statului național român le-ar periclita identitatea? În anii studenției mele clujene i-am pus această întrebare colegului și prietenului meu Ingmar Brandsch, nepotul celui care a prezidat adunarea sașilor de la Mediaș, în 8 ianuarie 1919. Răspunsul lui nu l-am uitat. Iată-l: „Ceea ce ne deosebește de maghiari este că noi, germanii, am știut să fim buni cetățeni români fără să credem că prin aceasta am înceta să mai fim buni germani.”

Populația germană a trăit alături de noi, în burgurile și satele sale puternice, la altitudinea unei conștiințe de sine ce o făcea intangibilă. Îmi amintesc ce mândru era Ingmar de Mediașul său natal și de toate orașele săsești care au dat denumirea germană a Transilvaniei:

„Siebenbürgen”. În conștiința de sine a germanilor din România a intrat ideea misiunii lor civilizatorii în Răsăritul Europei. De la pătura intelectualilor și până la ultimul țăran, germanii jucau rolul unor agenți ai unui anumit tip de civilizație occidentală. De aceea, politețea admirabilă pe care o afixau în raporturile cu noi conținea o notă aproape insesizabilă de condescendență. Ei au plecat din România nu pentru că își simțeau amenințată identitatea, ci pentru că în cadrul din ce în ce mai rigid al economiei socialiste, rolul lor în promovarea unei munci performante a fost treptat anulat. Germanii s-au retras în „Vaterland” răspunzând parcă unei misterioase chemări.

Privind viața celor trei neamuri principale din Transilvania de-a lungul timpului, observația mea făcută în adolescență, în satul meu românesc, vecin cu cel unguresc, dobândește o întărire dureroasă. Am trăit unii lângă alții, dar nu am „conviețuit”, în plinul înțeles al cuvântului.

Altfel spus, am folosit fiecare în mod separat același spațiu transilvan, dar nu împreună. Am „coexistat” doar, uitându-ne chiorâși unii la ceilalți. Și dacă oamenii pot pleca de pe acest pământ – așa cum au procedat evreii și germanii, dar și mulți români – pământul de sub picioarele noastre nu poate pleca nicăieri. Nu ne rămâne decât să ne înțelegem mai bine unii pe alții aici. Comprehensiunea ne va face nu să excludem, ci să armonizăm identitățile. Ne cunoaștem noi cu adevărat? În timpul unei convocări militare pe care studenții de la Universitatea „V. Babeș” o efectuau împreună cu cei de la

„Bolyai”, l-am întrebat pe premiantul de la Facultatea de Filologie maghiară, ce știe despre literatura română? Mi-a răspuns: „Nimic!” – „De ce?”, am insistat eu. „Pentru că este o literatură minoră!” – „De unde știi, dacă n-ai citit nimic din ea?” – „Dar tu ce ai citit din literatura maghiară?”, mi-a ripostat el și mi-a întors spatele. Într-adevăr, citim noi literatură maghiară? Citim cărțile scriitorilor maghiari din România? Cunoaștem aportul maghiarilor la cultura și civilizația din Transilvania? Și mai ales, vom fi în stare să facem pașii necesari unii spre ceilalți? Tatăl meu era preot în satul copilăriei mele. Când treburile îl mânau în satul unguresc vecin, îl vizita întotdeauna pe pastorul reformat. În schimb, pastorul nu i-a întors niciodată vizita. Mai târziu, întrebându-l de ce făcea acele vizite, tatăl meu mi-a răspuns: „Cineva trebuie să înceapă!” Eu mă plictisiam îngrozitor în timpul acelor vizite. Conversația se purta în limba maghiară, iar eu nu înțelegeam nimic. Pastorul își dădea seama și-atunci scotea din sertar niște bomboane pe care mi le întindea stingherit.

Pastorul vorbea prost românește, în schimb tata vorbea perfect limba lui Ady. Făcuse o parte din școala primară și liceul în limba maghiară. Maghiarii de azi fac mult caz de limba maghiară, considerând-o principala componentă a identității lor. Pe de altă parte, românii foarte români îi învinuiesc pe maghiari că nu știu și nici nu vor să învețe limba statului.

Uităm însă un lucru: că trebuie să ne străduim să-i facem pe maghiari să simtă că acest stat este cu adevărat și al lor! Arătându-le pumnii de fiecare dată când ei

cer ceva ce ni se pare că atinge dreptul nostru de proprietate exclusivă asupra statului, nu facem decât să-i aruncăm din nou într-un Ev Mediu imaginar, înlocuind totodată statul de drept cu peștera.

Nu avem nici o altă șansă decât aici, acum și împreună. Deocamdată – și în pofida unor înjghebări supranaționale – Europa continuă să fie un spațiu al națiunilor. În interiorul acestei Europe, statul național român poate oferi cadrul propice unei dezvoltări multiculturale și multiidentitare. Cu o condiție: să uităm trecutul și să construim împreună democrația modernă. Aceasta depinde numai de noi, cei care ne-am născut pe acest capăt de pământ numit ROMÂNIA.

UN SIMBOL RATAT

Nici un studiu serios asupra Revoluției române din decembrie 1989 nu-l va putea omite vreodată pe László Tökes. Refuzul pastorului de la Timișoara de a părăsi parohia este unul din acele amănunte aparent insignifiante, prin care se manifestă începutul unor mari evenimente istorice. Din solidaritatea spontană a timișorenilor cu pastorul expulzat s-a produs scânteia Revoluției. În psihologia colectivă, o cauză particulară a fost substituită cu una generală: cea a Revoluției române. Destinul i-a hărăzit acestui recalcitrant maghiar o șansă unică. Românii acelei clipe miraculoase l-au ad-judecat pe László Tökes, ca pe un bun al lor. În entuziasmul lor curat ei l-au transformat pe pastorul prigonit pentru dreptate, într-un simbol. De la Ecaterina Varga, nici un alt maghiar nu s-a bucurat de o asemenea pre-țuire, în inimile românilor, ca László Tökes. Se părea

că el va deveni purtătorul ramurei de măslin a păcii dintre maghiari și români, punând capăt definitiv adversităților nefaste care au marcat istoria comună a celor două popoare. Dar László Tökes n-a fost în stare să se mențină la înălțimea acestui simbol. A coborât repede în praful vanităților omenești, lăsându-se cuprins de zarva unei politici de partid. A răsturnat singur piedestalul pe care fusese așezat de acel sfânt entuziasm colectiv. Ecaterina Varga a avut tăria de a merge până la capăt, plătind cu viața, dragostea sa pentru moți, iar cei care au numit-o „Doamna lor” au păstrat-o vie în amintire. László Tökes nu are nici măcar frumusețea morală a lui Pál Vasvary, care l-a iubit pe Avram Iancu, dar s-a dus să moară alături de ai săi. Naționalismul lui László Tökes nu este din vremea noastră, dar nici din secolul trecut. El este de nicicând. Popoarele noastre au nevoie acum să-și vindece rănilile. Europa de mâine nu va accepta, în trupul său, o rană veșnic deschisă. Trecutul româno-maghiar trebuie îngropat în filele cărților de istorie. Ungaria de mâine nu va fi cea de ieri, după cum nici România nu va mai semăna cu cea care a fost. Pe drumul pe care ne pregătim să pornim, nu vom putea merge decât împreună. Pe acest drum vom avea nevoie de stele călăuzitoare. Popoarele noastre vor trebui să aducă în față personalități luminoase, capabile să depășească trecutul și să lupte pentru un viitor comun. Sunt sigur că aceste personalități există și într-o parte și în cealaltă. Ele trebuie doar să se facă auzite.

GENII TUTELARE

Enescu și Bartók

Odată, întorcându-se de la Paris, Enescu l-a întâlnit în salonul gării din Arad, în timpul staționării acceleratului, pe Béla Bartók. În scurta convorbire avută cu marele muzician maghiar, Enescu a aflat că acesta se duce la București pentru a audia un concert al Filarmonicii române, care îi interpreta o compoziție nouă. Înainte de a se urca în tren pentru a-și relua locurile, Enescu i-a cerut lui Bartók partitura cu lucrarea în cauză. Ajunși la București și descinzând pe peronul Gării de Nord, nu mică i-a fost mirarea lui Bartók când Enescu l-a rugat să accepte să dirijeze el (fără repetițiile prealabile) această lucrare foarte complicată. Deși era arhicunoscută fenomenala memorie a marelui nostru compatriot, Bartók (a mărturisit ulterior cu franchețe) a avut o în-doială că Enescu a putut să-și însușească partitura pe parcursul călătoriei de la Arad la București. În seara

concertului, interpretarea lui Enescu a constituit un adevărat triumf. Publicul a ovaționat minute în șir. Cel mai uimit și fericit (conform propriilor sale declarații) a fost Bartók însuși. Cu o emoție nestăvilită a urcat pe scenă și cu lacrimi în ochi s-a apropiat de Enescu pentru a-l îmbrățișa. Atunci s-a petrecut un fapt cutremurător. Pentru a fi la aceeași înălțime cu Bartók și a-l putea îmbrățișa la rândul său, Enescu a îngenuncheat pe podium cu simplitatea care era marca de noblețe a spiritului său.

S-au îmbrățișat două genii și, fără să vreau, adaug pleonastic, „mari”. Dar oare s-au îmbrățișat doar două genii care își recunoșteau reciproc, și cu toată sinceritatea, valoarea?

Dincolo de gestul lor se revela o semnificație mai adâncă și publicul a sesizat-o prompt, întetându-și aplauzele. Se îmbrățișau de fapt două popoare mici, dar mândre de a fi contribuit la patrimoniul cultural al Europei cu darurile lor specifice și înnoitoare, fără de care bătrânul nostru continent ar fi fost categoric mai sărac.

De câte ori ascult muzică de Bartók mă invadează tainic imaginea celor doi muzicieni îmbrățișați. Un fior mă străbate. Mi se pare că mă află într-un mediu sonor familiar, alcătuit când din ritmuri abrupte, auzite într-un sat unguresc, vecin cu cel românesc, în care mi-am petrecut copilăria, când din treceri lin ondulate, care-mi evocă „plaiul” ridicat de Blaga la rang de emblemă a spiritului românesc. Și-mi spun de fiecare dată: arta n-are granițe. Sufletele popoarelor se întâlnesc și se îmbogățesc pe deasupra lor, cu grația cu care

Dumnezeu a împărțit harul creației pe întreg pământul deopotrivă.

Ce lecție înălțătoare ne-au oferit cele două genii europene sau dacă vreți, naționale și europene! Un „memento” pe care trebuie să-l avem în vedere cu toții, intelectualii români și maghiari. Să nu cedăm spiritului de turmă (iertați-mi această imposibilă alăturare a celor două substantive: turmă și spirit!)

Să nu lăsăm „Rinocerii” să acopere cu grohăitul lor armonia sufletelor noastre. Avem o obligație sacră. Dumnezeuul istoriei ne va întreba cândva ce am făcut pentru frații noștri mai neștiutori spre a-i lumina? Drumul nostru este greu. Geniile tutelare ale lui Enescu și Bartók ne priveghează însă din înălțimea lor siderală.

EMINESCU, AZI

Eminescu – gânditorul politic nu este actual prin soluțiile unor probleme vitale românești, ci prin simpla punere a lor. Acum, ca și în vremea lui, pendulăm înfricoșați între Orient și Occident. Acum, ca și atunci, se impune înlăturarea unor structuri perimate, falimentare și adoptarea unor „forme” occidentale. Schimbarea în sens european a determinat – atunci și acum – progresul societății românești. Iubind trecutul neamului românesc, Eminescu nu a fost împotriva progresului, dar aștepta ca aceasta să se realizeze de la sine, printr-o „evoluție organică”, așa cum se întâmplă lucrurile în natură. „Non vatur saltus in natura” („În natură nu e posibil saltul”), susținea el, parafrazând dictonul unui mare naturalist suedez. Aplicând legile naturii, în domeniul științelor istorice, Eminescu pierdea din vedere un fapt elementar: între Evul Mediu și epoca

modernă s-a petrecut o revoluție, adică o ruptură, iar nu o trecere evolutivă de la o structură inferioară, la alta superioară. În perspectivă istorică, „sfatul boierilor” (sau „divanul domnesc”) din Evul Mediu românesc, nu se putea transforma în parlament modern și nici voievodul nu devenea monarh constituțional (sau președinte de republică), precum nici dugheana cămătarului din târgurile Moldovei și Valahiei nu se metamorfoza în Banca Națională Română.

Idealizarea Evului Mediu românesc, a „bunei gospodării bătrânești”, l-a făcut pe Eminescu să condamne eforturile pașoptiștilor liberali de modernizare a țării. A scris cu patimă despre ceea ce considera „vina cea mare a generației trecute (adică pașoptiste) care, orbită de o civilizație străină, a crezut că introducând formele exterioare ale ei, a introdus totodată și cuprinsul”. Recitindu-l pe Eminescu și confruntându-l cu datele realității istorice, trebuie să mărturisim că nu totul a fost „formă fără fond”, în acea vreme. Banca Națională Română, ca să dăm un exemplu, nu a fost o simplă „formă fără conținut”, ci conținutul însuși al unei epoci eroice din istoria României. Integrarea în ritmul european a determinat progresul real al țării noastre, un progres visat și realizat de marea generație pașoptistă. Eminescu rămâne actual prin semnalele asupra unor adevăruri permanente: „Temeiul unui stat e munca.” „Bogăția unei țări nu este în aer sau pământ, ci în brațe, iar unde lipsesc brațele și calitatea producției e proastă, nu poate fi nici vorbă măcar de o țară bogată.”

Eminescu dorea „statornicia în toate ramurile admi-

nistrației și justiției, neatârnarea funcționarului onest și inteligent de capriciile ministrului". Unele din ideile sale se dovedesc dureros de actuale, chiar dacă „proiectul” său politic, în ansamblu, este caduc. Omagiul cel mai frumos ce i se poate aduce, azi, este o înțelegere corectă a viziunii sale politice. Într-un anumit sens, ne aflăm acum, din nou, pe drumul pașoptiștilor, dar gândul la Eminescu ne poate întări credința în puterea de regenerare a neamului.

HOMO AUSTRIACUS

Trăind într-o zonă în care întâlnești la tot pasul monumentele și edificiile Barocului, am reflectat adeseori asupra neconcordanței dintre stilul de artă și stilul vieții publice din marele imperiu multinațional al lui Franz Iosef. Barocul a cultivat formele agitate, care sugerează mișcarea și neastâmpărul. Elementul arhitectonic cel mai caracteristic este „voluta”, o formă a cărei desfășurare în spirală degajă dinamismul și avântul unui edificiu baroc. Difuziunea largă a Barocului în spațiul central-european a produs acele „asemănări” frapante dintre Timișoara (i se spunea „Mica Viena”) și Capitala imperiului, dintre Oradea și Bratislava sau chiar dintre Arad și Novi-Sad! Această unificare a funcționat ca un simbol al unor trăsături spirituale ce particularizau popoarele situate în mijlocul Europei.

Ciudat, însă, Barocul n-a pătruns în adâncimea existenței sociale sau, cu alte cuvinte, stilul de artă nu s-a

convertit într-un stil de viață publică. Aici, în viața publică, te întâmpina „beamterul”, adică funcționarul de stat, o adevărată întruchipare a lui „homo austriacus”. În viața publică nu existau „volute”! Totul se desfășura liniar, conform normelor și regulamentelor în vigoare, pentru a se evita orice surpriză. În locul „formelor dinamice” ale Barocului s-au instalat „formele statice” ale birocrăției. Structurile provinciale reproduceau pe cele centrale, după cum „beamterul” însuși se străduia să-l imite pe împărat, purtând aceleași favorite stufoase și mimând aceeași ținută rigidă. Ca și împăratul său, funcționarul de stat austriac se supunea unei idei abstracte de „datorie”. Această idee a fost însă pârghia care a menținut echilibrul statului într-o durată neverosimil de lungă. În fața imperativului datoriei, „homo austriacus” se manifesta ca o ființă lipsită de sentimente. Sec, dar ordonat și politicos, el își făcea netulburat datoria. Solicitantul din biroul său era un simplu contribuabil care trebuia servit tocmai în această calitate a sa, adică în cea de „plătitor” și susținător al statului. Nemaleabil și îngrădit de lege, el a fost în același timp, nemanipulabil. Din această pricină, aparatul administrației publice austriace n-a cunoscut corupția.

Dar, încremenită într-un tipar fix, administrația austriacă n-a putut face față vremurilor noi. Stilul ei nu a putut accepta schimbarea și adaptarea la cursul istoriei. „Homo austriacus” s-a dovedit un ins fără evoluție. Existența lui s-a încheiat odată cu moartea imperiului care l-a creat și pe care l-a servit. Bătrânii noștri n-au putut uita însă corectitudinea și eficiența sa inegalabilă.

IMPOSIBILA ÎNTOARCERE

Urmăresc, în unele duminici, emisiunea în limba germană a postului de Radio Timișoara. Se transmite muzică pentru fanfară și cor. O ascult cu gândul nu de a accede la o misterioasă „matrice stilistică” ascunsă în sunetele sale, ci pentru că această muzică îmi trezește imaginea vie a unui sat german real, din Câmpia bănațeană. Și, mai ales, îmi evocă oamenii acelor locuri. Muzica aceasta veselă, săltăreață, „in tempo di marcia”, în care fanfara nu acompaniază simplist, ci interpretează în paralel cu vocile, aceeași melodie, la unison, oferă sugestia unui tot organic, expresie a unei exemplare solidarități de grup. Îi vezi, parcă, pe acei oameni robuști, îndreptându-se spre primărie, cu pași apăsați, la oră fixă, anunțată prin bătaia tobei, sau spre biserică, în zilele de sărbătoare. În mijlocul nostru, germanii au reprezentat o mentalitate occidentală, mani-

festată față de cei din jur, dar întâi de toate, față de ei înșiși. Ei au adus la noi o altă înțelegere asupra rostului individului în lume și societate. Ne-au arătat că insul uman nu este robul soartei, ci poate să-și construiască singur fericirea pe acest pământ. O fericire pentru sine și familia sa, dar nu în dauna semenilor săi. O fericire bazată pe disciplina muncii și conștiința datoriei.

I-am invidiat pentru rodul muncii lor. A fost o invidie frumoasă, deoarece ea a stârnit în noi dorința de emulație. Din această emulație s-a născut Banatul nostru, așa cum a fost el, cu notele sale distinctive și puternic subliniate, care i-au conferit un loc aparte în peisajul economic și moral al țării. Ceea ce contrazice teoriile morfologice ale culturii este absența din această muzică a nemților noștri, a oricărei urme de nostalgie după spațiul original. Dimpotrivă, ea emană bucuria francă de a trăi aici și de a crea masiv pentru a înfrunta durata nemăsurată a timpului. De aceea s-au desprins atât de greu de aceste locuri. Am văzut oameni în toată firea aplecându-se și sărutând pământul nostru, înainte de a-l părăsi definitiv.

Plecarea a însemnat pentru ei o imensă tristețe, iar pentru noi, un motiv de rușine, pentru că nu am fost în stare să-i păstrăm lângă noi. Am fost mai bogați cu ei. Am rămas mai săraci prin plecarea lor. Ne-au lăsat sate și orașe de cărămidă și piatră. Ne-au lăsat monumente impozante, care ne vor aminti de ei peste veacuri. Le-a rămas sufletul aici. Mai presus de toate, însă, nemții noștri au știut să fie buni cetățeni români. Ne-au dat o mare lecție de civism. De aceea ascult, în unele dumi-

nici, muzica lor pentru fanfară, transmisă de Radio Timișoara. Pentru o clipă, îi simt din nou, pe nemții noștri, aici, alături de noi. Pentru o clipă.

REGELE MIHAI SAU TRAGICUL LUMINOS

O credință populară spune că numele pe care îl porți îți hotărăște soarta. Viața îți va fi așa cum a fost cea a sfântului din calendar, al cărui nume l-ai primit prin taina botezului. În rândurile îngerilor, Arhanghelul Mihail este un luptător, o căpetenie care, în fruntea oștilor sale, l-a învins, cu sabia sa de foc, și la aruncat din cer pe Lucifer. Numele Arhanghelului a ajuns astfel să însemneze triumful binelui și adevărului asupra forțelor răului.

Pentru Regele Mihai, numele său este semnul unei lupte cu imposibilul. Asemeni marelui său înaintaș voievodal, supranumit Viteazul, Regele Mihai a îndrăznit să realizeze mai mult decât se putea smulge din ghearele lui Lucifer, în momentul cel mai nefericit al istoriei noastre. Gândiți-vă, ce înfățișare ar fi avut România

sub domnia unui Rege bun, drept și cu o mare dragoste pentru poporul său, așa cum este regele Mihai?

Printr-un act temerar și în ultimul ceas înainte de a fi prea târziu, el a scos țara dintr-un război pierdut și a repus-o pe făgașul ei constituțional și democratic, în cadrul alianțelor noastre tradiționale, adică al acelor care sprijiniseră și garantaseră, în urma primului război mondial, realizarea statului național unitar român.

În pofida grelelor sarcini ale purtării războiului în Răsărit, în momentul cotiturii de la 23 august 1944, România avea un excelent potențial economic și o stare financiară invidiată de celelalte popoare europene, care participau la război. Unde s-ar fi aflat oare România, azi? N-a fost să fie. Forțele răului ne-au covârșit. După ocuparea Poloniei și înainte de a cuprinde pământul românesc, în vara anului 1944, Lucifer de la Răsărit, sigur de ceea ce va urma, avea să rostească celebra frază, ca un blestem: „Suntem acum atât de puternici, încât dacă am susține că doi ori doi fac șaisprezece, nimeni nu ar îndrăzni să ne contrazică.” Și totuși, Regele nostru a îndrăznit. A instituit un guvern al său, în frunte cu generalul Sănătescu, în timp ce în Bulgaria vecină, comuniștii s-au instalat la putere încă la începutul lui septembrie 1944. Când a trebuit să-l schimbe pe generalul Sănătescu, a instituit în locul său pe generalul Rădescu. A fost o mișcare abilă. Generalul Rădescu era cunoscut ca un aprig antiantonescian, care fusese încarcerat de către mareșal, în timpul războiului din Răsărit. Această carte de vizită i-a descumpănit o clipă pe sovietici. Dar generalul Rădescu a fost totoda-

tă un înverșunat anticomunist. În curând, el a început să facă ordine în țară, iar ordinea a însemnat, în primul rând, reprimarea agitațiilor comuniste. A urmat episodul care l-a avut protagonist pe Andrei Vâșinski, un episod nu îndeajuns de cunoscut de noi, cei de azi. S-a făcut atâta caz de pumnul pe care fostul procuror general al Uniunii Sovietice l-a trântit în masa Regelui, într-o zi de la începutul lui martie 1945. Nu știm însă că a doua zi Vâșinski s-a întors la Palat spăsit pentru a relua discuțiile în termenii unei depline civilități. Ce s-a întâmplat? Îl cuprinse cumva regretul pe acest cinic fără pereche? Nici vorbă! Constatase doar că violența sa teatrală nu avusese nici un efect asupra tânărului Rege. Acesta îl privise, cu ochii săi albaștri, ca pe un obiect și fără să clintească.

„Sire, – a spus Vâșinski – trebuie să ne înțelegeți, noi îl dorim pe Petru Groza și de hotărârea Dumneavoastră depinde soarta Transilvaniei.” De la Moscova, Luciferul roșu avertizase: „Guvern democratic, domnilor, și veți avea Ardealul!” În vocabularul lui Stalin, guvern democratic însemna un guvern prosovietic. Cumplită dilemă pentru Regele nostru! Dacă nu semna decretul de numire a lui Petru Groza, sovieticii nu ar fi renunțat la poziția lor, iar în schimb, noi am fi pierdut cu ușurință Ardealul de Nord. Dacă îl semna, mai exista o șansă. Și Regele a semnat. Oare ce zbucium a fost în inima lui, în acele clipe? Ne-a spus-o el însuși, mult mai târziu: „Am încercat să fac tot ce se mai putea face, în condițiile de atunci.” Din fericire, Stalin și-a ținut cuvântul, de această dată. Pe 8 martie 1945 a anunțat decizia de

întoarcere a Ardealului de Nord la Regatul României. În dimineața zilei de 12 martie, Regele Mihai, purtând uniforma sa simplă de ofițer român, a descins pe peronul gării din Cluj, pentru a asista la instalarea administrației românești într-un teritoriu redevenit al nostru.

Această secvență ne-a fost oferită de mai multe ori, de către Televiziunea Română, în anii din urmă, însă ea n-a fost comentată niciodată. L-am privit doar pe Rege făcându-și semnul crucii și plecându-se pentru a săruta crucea și Evanghelia din mâinile episcopului Clujului. Din moștenirea lăsată nouă de bunicul său, Regele Mihai a reușit să readucă în trupul țării doar o parte. Un destin nemilos i s-a pus de-a curmezișul. Forțele răului și-au început lucrarea nefastă, punând stăpânire treptată asupra noastră. Dar Regele va încerca din nou să le înfrunte.

Această repetare îndârjită a gestului de a se opune mersului implacabil al istoriei intră în destinul tragic al Regelui nostru. Tragicul presupune tăria de a te sacrifica pentru un scop imposibil de atins. Asemeni eroului din tragediile antice, Regele Mihai a făcut totul pentru a evita ceea ce vechii greci au numit *anankè*, fatalitate, și pentru a se opune *moirei*, adică soartei.

Din această luptă cu imposibilul s-a născut aceea măreție care s-a întipărit atât de adânc asupra chipului frumos al regelui nostru. Măreția Regelui are un efect miraculos asupra mulțimilor care ies în calea lui pretutindeni unde îl poartă pașii, în timpul vizitelor sale în țară sa.

În lupta lui cu forțele răului de la Răsărit, Regele Mihai

a așteptat mereu un semn din partea aliaților occidentali. Acest semn n-a venit sau dacă a venit, el a fost asemeni unei adieri slabe de vânt. Când s-a adresat reprezentantului american în Comisia de supraveghere a îndeplinirii armistițiului, arătându-i ce au făcut rușii în România, acesta i-a răspuns puțin jenat: „Ce putem face, Sire, sunteți prea aproape de ei, iar noi suntem prea departe!” Totuși, când Truman, în timpul conferinței de la Potsdam, din iulie 1945, a refuzat să recunoască guvernul Petru Groza, considerându-l nereprezentativ și, ca atare, nevrednic de a participa la încheierea tratatului de pace, Regele Mihai a reacționat imediat, într-un mod original, unic în istoria popoarelor europene. Conform cu prerogativele sale constituționale, el i-a cerut lui Petru Groza să-și prezinte demisia, pentru a putea alcătui un guvern cu adevărat democratic. În urma refuzului acestuia, Regele Mihai a încetat orice colaborare cu un guvern care s-a pus în afara legii. Aceasta a fost ceea ce s-a numit „greva regală”. Din nou, rușii n-au putut riposta imediat, deoarece tocmai atunci Stalin îl decorase pe Regele Mihai cu Ordinul „Victoria”, așa cum făcuse cu mareșalul Montgomery și cu generalul Eisenhower. Criza politică din România, determinată de refuzul Regelui de a semna actele guvernului, a provocat convocarea unei Conferințe a aliaților pentru găsirea unei soluții. Conferința a avut loc la Moscova, în decembrie 1945, și din nou anglo-americanii au cedat. În termenii noștri de azi, rușii au acceptat o „cosmetizare” a guvernului Groza care urma să

include un ministru național-țărănist și un altul liberal și trebuia să organizeze cât mai grabnic alegeri libere.

Campania pentru aceste alegeri, fixate pe data de 19 noiembrie 1946, a constituit ultimul asalt al forțelor democratice din România pentru stăvilirea comunizării țării. După cum se cunoaște, prin teroare și fraudă, forțele răului au învins. Cu toate că Statele Unite și Marea Britanie au denunțat falsitatea acestor alegeri, nici una din ele nu era dispusă să meargă mai departe. „De aici înainte – după cum recunoaște un istoric american – va lua sfârșit influența occidentală asupra evenimentelor din România.” Prezența sovietică se va face din ce în ce mai simțită în viața politică românească. Armata Roșie, personalul sovietic din ministere și societățile mixte sovieto-române, precum și un număr mare de membri ai poliției secrete sovietice determinau cursul antiromânesc al evenimentelor din România. Monstrul Leviathan se pregătea să ne înghită. Instalați la cârmă, comuniștii și-au îndreptat atenția asupra partidelor democratice, considerate „reacționare”. Lichidarea acestor partide, în frunte cu Partidul Național Țărănesc, a creat un vid în jurul Regelui. În acele ultime zbateri de aripi, Regele Mihai a fost singur în fața destinului. Lupta se apropia de sfârșit. În timpul vizitei sale la Londra, în noiembrie 1947, cu prilejul nunții verișoarei sale, actuala Regină a Marii Britanii, oamenii politici întâlniți aici l-au sfătuit să nu se mai întoarcă în țară. „Locul meu este acolo, în mijlocul poporului meu”, a răspuns și s-a întors. A trebuit să îndure totul până la capăt. A

trebuit să sufere înfrângerea, împreună cu poporul său, pentru a se împlini destinul.

Fundamentul tragicului grec este neputința omului de a înțelege destinul. De aici se naște deznădejdea în sufletul eroului tragediei eline. Spre deosebire de acesta, Regele Mihai și-a înțeles destinul. El a știut că un regim construit pe minciună și ură nu poate fi veșnic. De aceea, el nu și-a pierdut nici o clipă speranța, dar a știut că regimul comunist nu v-a putea pieri decât prin el însuși. Speranța în ceasul izbânzii neamului său a adăugat destinului său un nimb de lumină. Da, putem vorbi în cazul Regelui nostru de un „tragic luminos”, opus celui întunecat al vechilor greci.

Și-a asumat destinul într-un echilibru spiritual pe care nimic nu l-a clintit. Conduita lui a fost și continuă să fie exemplară. Prin toate acestea, Regele constituie un model uman de o mare frumusețe morală. Un model asupra căruia mai ales tinerii de azi pot să se aplece cu folos. Acum, după ieșirea noastră din lungă noapte comunistă, avem nevoie de lumina sufletului său, avem nevoie de iubirea lui și avem nevoie să-l iubim. Privindu-i chipul grav, marcat de destinul său și al nostru, ne regăsim pe noi înșine, cu partea noastră cea bună, în care Regele are o atât de mare încredere. Prin cel mai mărunț gest al său, el a arătat că ne aparține. Lupta lui nu s-a încheiat. Gândul său cel mai înalt se îndreaptă acum spre reconstrucția națiunii sale, pentru ca aceasta să-și reia locul ce i se cuvine în Europa de mâine.

ȚĂRANUL ROMÂN

Avem o mare diversitate de imagini ale țăranului român, o diversitate contradictorie și deconcertantă. Literatura l-a înfățișat când în culori strălucitoare, când în culori sumbre. Țăranul a fost considerat depozitarul celor mai alese însușiri ale neamului și tot el a fost privit ca o ființă înapoiată, încremenită într-o tradiție milenară și incapabil să se desprindă de uneltele lui rudimentare. Propaganda comunistă l-a transformat într-o lozincă. Ea ne-a oferit imaginea unui animal de muncă, supus unei exploatare nemiloase. Cel care l-a eliberat pe țăran din servitute și l-a scos din beznă a fost, după propria sa părere, partidul clasei muncitoare. Țăranul real a fost înlocuit mereu cu un mit. S-a pierdut din vedere că el a avut o istorie proprie, în interiorul căreia s-a schimbat mereu, chiar dacă această schimbare s-a petrecut lent și într-un timp îndelungat.

Un țăran bătrân dintr-un sat din părțile Aradului

mi-a pus cândva o întrebare care îmi stăruie în minte: „Ce crezi dumneata, că între țăranul din 1937 și cel din 1907 a mai existat vreo asemănare?” Am privit în ograda lui și am încercat să-mi imaginez gospodăria sa din anii '40.

Într-adevăr, de la cumplita răscoală din 1907 trecuseră doar 30 de ani, la acea dată, timp în care țăranul român făcuse un adevărat salt. Schimbarea nu se întâmplase peste tot la fel. Existau diferențe mari între țăranul de la câmpie și cel de la munte, după cum se manifestau diferențe chiar între satele din aceeași zonă geografică a țării. Pământul românesc nu este la fel de darnic peste tot și nici oamenii nu sunt pretutindeni la fel.

Important era însă sensul evoluției țăranului român, iar acesta se dovedea bun. Înainte de ocupația sovietică și instaurarea comunismului, țăranul român oferea imaginea unei ființe cu o largă deschidere spre progres. Nu comuniștii l-au convins pe țăranul nostru că tehnica îi ușurează munca și dacă îi stătea la îndemână, el înlocuia bucuros calul cu tractorul. Asculta sfaturile agronomului și căuta să le pună în practică. Făcea însă totul cu o mare prudență, pentru că aceasta îi era firea, dar când se convingea de avantajele unei inovații, nu pregeta să o aplice.

În lunga sa existență, țăranul a creat un univers de valori proprii. Prin cultura sa, chiar dacă „minoră” (Blaga), el își cunoștea exact locul său pe pământ și sub cer. Putem vorbi despre o filozofie și o etică țărănească, despre o creație poetică, muzicală și coregrafi-

că, dar trebuie să vorbim și despre o „știință a pământului” pe care țăranul român a dezvoltat-o cu inteligență și a transmis-o urmașilor săi. În multe case ale țăranilor din satul meu, din acei ani, am descoperit cărți de agricultură. Acestea erau citite și comentate, în lungile seri de iarnă. În acest moment al istoriei sale, țăranul român a fost împins pe o cale străină și nefirească.

Comunismul i-a atacat însăși temelia ființei sale, nimicind legătura sa sacră cu pământul. Această înstrăinare de pământ a țăranului nostru este cea mai mare crimă pe care comunismul a săvârșit-o împotriva neamului românesc.

Nu știm dacă, în viitor, li se va mai spune „țărani”. Poate vom găsi, ca și pentru atâtea altele, o denumire englezească, dar ei vor rămâne ceea ce semnifică acest cuvânt inventat de Iorga, după latinescul „terra”, niște „oameni ai pământului”, ai acestui pământ numit România.

Am crezut că au dispărut în comunism. Au reapărut după miracolul Revoluției, oferind o priveliște cutremurătoare. Am văzut atunci bătrâni cu chipul brăzdat de cute adânci și cu o expresie tragică, agățându-se pur și simplu de bucata lor de pământ. Își căutau cu frenezie „locurile” vechi. În această cramponare de pământ se putea „citi” începutul unui proces de renaștere a țărânimii române, dar nu i-a luat nimeni în seamă pe acești înviați din morți. Oamenii politici continuau să creadă în ideea colectivistă de sorginte comunistă, în care au fost crescuți, uitând că ideea de asociație în agricultură nu a fost inventată de comuniști.

Încă în anii '20, Ion Mihalache a dezvoltat această idee în programul partidului ce urma să se numească „Național Țărănesc”: „Socotim că numai sistemul cooperatist este menit să ducă la ajungerea celui mai bun câștig și folos în economia agricolă țărănească.” Desigur, învățătorul din Topoloveni (care pusese în practică acest sistem, în satul său) avea în vedere o asociere liberă a unor oameni care erau stăpâni pe pământul lor.

După Revoluție, țăranii români ar fi găsit singuri formele cele mai potrivite de lucrare a pământului. Ar fi trebuit să fie ajutați de stat, cu cele necesare unei agriculturi moderne. N-au fost ajutați. S-a creat repede o „mafie a pământului”. Au triumfat egoismul și interesele de grup. Toate partidele noastre susțin că promovează „interesul național”. Agricultură și țăranii constituie într-adevăr o „problemă națională”, poate cea mai importantă, având în vedere că un stat normal trebuie să asigure, în primul rând, hrana populației sale. Nu mai poate pământul românesc să hrănească acest popor? Cine ne împiedică să-l punem în valoare? Presiunile externe? Oare nu sunt și acestea un mit? Și la urma urmei, ce păzesc oamenii noștri politici? Sunt atât de neputincioși? Nu pot să cred. Nu vreau să cred!

Vom putea produce microprocesoare cu care să-i întrecem pe japonezi, dar nu vom scăpa de „problema țărănească”, fiindcă nu vom putea lepăda pământul de sub picioarele noastre. Bărăganul, Torontalul și Câmpia Transilvaniei vor exista întotdeauna, iar țăranul român este fără de moarte.

BLESTEMUL MIORIȚEI ȘI MÂNTUIREA LUI MANOLE

Un lung șir de intelectuali români s-a regăsit în povestea oiței năzdrăvane și a ciobanului nepăsător de moarte. Miorița a devenit o emblemă a ethosului românesc și chiar a destinului nostru istoric. Ea părea să confirme predestinarea și reducerea noastră la o inacțiune perpetuă. Unii cercetători și comentatori au scormonit balada până dincolo de pragul creștinismului și romanității noastre, ajungând în acea zonă tulbure, în care sălășluiesc miturile traco-getice. Atracția pentru acea zonă plină de ambiguități, a condus la considerarea Mioriței drept o creație care celebrează „dragostea de moarte”¹ a românului, împreună cu dorința lui irepresibilă de a se întoarce cât mai degrabă „în sânul

1. Mircea Eliade, *Oița Năzdrăvană*, în „De la Zalmoxis la Genghis-han”, Editura științifică și enciclopedică, București, 1980, p. 232.

naturii”². Doar prin moarte, românul ar reintra în armonia cosmică și ar dobândi pacea mult râvnită.

„Dragostea de moarte a românului?” Iată o enormitate, chiar dacă a fost formulată de spirite înalte ale culturii noastre. Dacă românii ar fi fost atât de îndrăgostiți de moarte, ar fi pierit de mult (prilejuri au avut destule), asemenea dacilor, care se aruncau cu voioșie în vârful sulitelor! Dar românii nu sunt „dacii” (chiar dacă în ființa noastră etnică păstrăm unele elemente din moștenirea lor).

Cine coboară adânc în lumea satelor românești, descoperă realități care contrazic sau cel puțin corectează interpretarea mioritică a morții. Să luăm două exemple opuse. Moartea unei neveste tinere, abia măritate, umple satul de jale, țipete și plânsete. În momentul ritual de „rămas bun” al rudelor, vecinilor și al tuturor participanților la slujba prohodului, vaietele devin insuportabile. În schimb, moartea unui bătrân octogenar este întâmpinată în liniște, fiind însoțită doar de plânsetele discrete, reținute, ale rudelor apropiate, care plâng fiindcă „așa se cade”.

De ce aceste reacții atât de diferite și care comportament este specific românesc, cel zgomotos sau tăcerea reculeasă? După cum vom vedea imediat, ambele conțin aceeași filozofie. Murind, tânăra nevestă n-a apucat să-și împlinească „rostul” ei pe pământ, să nască și să crească prunci, să trudească alături de bărbatul său, să ajungă la bătrânețe, înconjurată de nepoți, asigurând

2. Liviu Rusu, *Le sens de l'existence dans la poésie populaire roumaine*, Editura Felix Alcan, Paris, 1935, p. 84.

astfel continuitatea vieții. Moartea ei pretimpurie este resimțită ca o nedreptate, nu ca o fericire, fiindcă a scăpat de grijile lumești și necazurile vieții. Vaietele mulțimii sunt o formă de revoltă față de un destin neîndurător.

Dar bătrânul? „A trăit destul”, el „și-a trăit traiul și și-a mâncat mălaiul”, cu alte cuvinte și-a împlinit rostul pe acest pământ.

A-ți împlini rostul aici, pe pământ, presupune o concepție activistă asupra vieții. „Rostul” semnifică o „integrare în lume”³, bazată pe fapte și atașament față de viață. Moartea la netimp te împiedică să-ți dai întreaga măsură a capacității creatoare, cu care ai fost înzestrat de Dumnezeu. Țăranul român (nu putem să nu ne referim mereu la el) a fost stăpânit de ideea de a lăsa ceva în urma lui, o casă, o bucată de pământ sau măcar un pom. Pentru el, viața a însemnat trudă și înfăptuiri. Împăcarea lui „mioritică” cu sfârșitul vieții nu înseamnă o „dulce” (Jules Michelet)⁴ „înfrățire cu moartea” (Mircea Vulcănescu)⁵, ci mai degrabă mulțumirea că și-a făcut datoria pe acest pământ. Moartea este un capăt de drum inevitabil, o „limită”. A muri „senin” este totuna cu a avea cugetul împăcat că ai lăsat totul „rânduist” în urma ta, căci românul nu caută „suprema sa împlinire în moarte”⁶, ci în viață.

În fața morții, ciobănașul mioritic „nu încearcă nici

3. Mircea Vulcănescu, *Dimensiunea românească a existenței*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1991, p. 71.

4. Jules Michelet, *Légendes démocratiques du Nord*, Paris, 1854, p. 342.

5. Mircea Vulcănescu, *op. cit.*, p. 54.

6. Liviu Rusu, *op. cit.*, p. 107.

un gest de rezistență" (Liviu Rusu). Nu știm! Nu avem nici un indiciu ferm pentru o asemenea concluzie. „Și de-a fi să mor...” Versul nu exprimă o certitudine. Da, în confruntarea unu contra doi (sau trei în unele variante), ciobănașul avea puține șanse. Prin urmare, moartea lui era posibilă, dar nu absolut sigură. Tânărul cioban putea să moară, după cum putea să scape cu viață. El nu e pesimist, nici optimist, este doar lucid. A cântărit exact situația limită, în care se afla, iată ce a făcut neamul românesc în toată istoria sa.

În eventualitatea că va muri, ciobănașul lasă un „testament” care cuprinde ultimele dorințe. Înainte de a pleca într-o misiune periculoasă la inamic, soldații români scriau „carte” pentru cei de acasă și o lăsau camarazilor, pentru a fi expediată, în cazul că nu se mai întorceau.

Din „testamentul” ciobănașului, încredințat mioarei năzdrăvane, Lucian Blaga a desprins „un mod de transfigurare sofianică” prin care „natura întreagă este prefăcută în biserică”⁷. Este foarte frumos spus, dar neadevărat. (O biserică cu popi, munți mari și... veseli lăutari!) Ciobanul din Miorița nu plăsmuiește o biserică, ci își proiectează un spectacol postum, în care natura devine o imensă scenografie. Dar ideea, în sine, nu este traco-getică, și cu atât mai puțin ortodoxă, ci ROMÂNĂ! Testamentul ciobanului mioritic înfățișează cel mai fascinant spectacol funerar, imaginat de mintea românească, în care se manifestă „interesul foarte viu (de

7. Lucian Blaga, *Spațiul Mioritic*, în „Trilogia culturii”, E.L.U., București, 1969, p. 176.

natură religioasă) al romanilor pentru realitățile cosmice, îmbrăcate în forme rituale”⁸.

„De ce n-a încercat să fugă?” – i se reproșează ciobanului din Miorița. Un cioban să fugă? Imposibil! Turma este însăși viața lui. Părăsirea acesteia este egală cu o sinucidere.

Din atitudinea ciobanului s-a extras tema dezolantă a pasivismului nostru funciar. În lumina istoriei reale, „pasivismul mioritic”, atribuit poporului român, se dovedește cel puțin exagerat. Când a fost pasiv poporul român? Când forțele potrivnice l-au copleșit, nelăsând nici o zare deschisă. Tot așa s-a născut și fatalismul nostru. Pasivismul și fatalismul sunt produse istorice. Ele nu se confundă, dar nu pot fi înțelese decât împreună. Veac după veac i-am hărțuit pe turci, ca o parte componentă a luptei popoarelor din Sud-Estul Europei. Pe rând, însă, albanezii, grecii, bulgarii și sârbii au căzut sub loviturile otomane. Puțin mai târziu, Ungaria de la Vest a avut aceeași soartă, după ce organizase o ultimă „cruciadă” împotriva păgânilor (Varna, 1444), sub conducerea românului Iancu de Hunedoara, același care a salvat apoi, încă o dată, Belgradul, „cheia Europei” (1456). Multă vreme după aceea, occidentalii n-au inițiat nici o acțiune de amploare împotriva turcilor. Românii au rămas singuri. Istoria a exercitat astfel, asupra noastră, o uriașă presiune, care ne-a impus o limită. Conștientizarea limitei a dat naștere fatalismu-

8. Mircea Eliade, *Caracterele specifice ale religiozității române*, în „Istoria credințelor și ideilor religioase”, II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, pp. 113–114.

lui nostru. Dincolo de limită existau... „voia și mila lui Dumnezeu”! Și norocul!

Fatalismul nostru nu se confundă însă cu pasivismul, pentru că el nu împiedică orice acțiune, indică doar punctul până la care aceasta este posibilă și rezonabilă.

Românul crede că „tot ce se întâmplă este prestabilit dinainte” și că „destinul lumii și al său personal sunt independente de voința sa și de forța sa personală”⁹. Da și nu! Românul spune „Ce ți-e scris în frunte ți-e pus”, dar tot el adaugă: „Soarta e și cum și-o face omul!” Fatalismul nostru este, deci, relativ. El acționează doar dincolo de un anumit punct, dincolo de limită.

Un exemplu de apreciere eronată a limitei, în istoria noastră, l-a oferit, din nefericire, cel mai învățat dintre voievozii noștri: Dimitrie Cantemir. Începutul recului puterii otomane, după înfrângerea suferită în fața Vienei (1683), precum și norocul schimbător al turcilor, în războaiele ce au urmat, l-au determinat pe voievodul moldovean să se alăture noii puteri creștine, care apăruse în Răsărit. Alăturarea a condus la o aventură. Rezultatul a fost catastrofal. Fiii lui Alah nu-și spusese-ră încă ultimul cuvânt. Limita nu putea fi depășită.

Dincolo, în Țara Românească, Brâncoveanu, un mult mai abil diplomat, a reușit, o vreme, să înșele suspiciunile turcilor, pendulând cu prudență, între cele două puteri creștine, Imperiul austriac și cel rusesc. Pârât la Poartă de propriile sale rude, voievodul muntean este decapitat, din ordinul sultanului. La scurt timp, turcii lichidează domniile pământene din cele două princi-

9. Liviu Rusu, *op. cit.*, p. 77.

pate românești și instaurează domniile fanariote, iar românii au încetat să mai aibă vreo inițiativă. Am zăcut neputincioși, răbdând capriciile voievozilor lacomi și voința implacabilă a sultanului. O existență larvară cu adevărat „mioritică”! Am ieșit din acest marasm abia după un veac și jumătate, o dată cu apariția entuziastei și generoasei generații pașoptiste, al cărei dinamism ne-a smuls din amorțeala orientală și ne-a așezat pe coordonata occidentală a ființei noastre etnice, dar conștiința limitei nu ne-a părăsit.

Limita ne-a urmărit în tot trecutul nostru. În momentele de impact, ne-am retras și am așteptat. Așa am străbătut o istorie zbuciumată, extrem de dramatică, dar nu tragică. „Tragicul nu este orice rău, ci răul asumat prin înfruntarea conștiinței a limitei”, spune atât de frumos un filozof român de azi¹⁰. În lunga noastră istorie, am dat destule dovezi de curaj, am avut chiar unele momente de glorie pentru că, așa cum am arătat, fatalismul n-a exclus acțiunea. Niciodată, însă, n-am forțat limita! În noi, a învins întotdeauna dreapta măsură a faptelor și urmărilor acestora. Ceea ce au reproșat unii intelectuali din generația tânără interbelică, poporului lor, a fost tocmai această „cumințenie” în fața limitei. Un Emil Cioran dorea o „România în delir”, adică o România care sfidează limita. Cu ce preț? Cu orice preț.

Nepăsarea față de consecințe și avântul nesăbuit sunt, de fapt, probe de romantism naiv pe care, din fericire, înaintașii noștri s-au ferit să-l practice. În primul război

10. Gabriel Liiceanu, *Tragicul. O fenomenologie a limitei și a depășirii*, Editura Univers, București, 1975, p. 38.

mondial, după Mărăști, Mărășești și Oituz, momente de vitejie ce ne umplu inima de mândrie, a urmant tratatul umilitor de la Buftea. Părăsiți de aliații noștri ruși, înghesuiți doar pe o palmă de pământ, cât mai rămăsese din Mica Românie, ne aflam într-o situație limită. Dincolo de limită urma nimicirea. Dincoace era viața și rămânea speranța. Am ales viața. Am fost niște lași? În concepția unora, da. „După război, mulți viteji s-arată!”

Responsabilii de atunci ai destinului românesc au gândit în perspectivă, au cântărit ceea ce era probabil și ceea ce era posibil și au așteptat. În final, am avut noroc. Germania și Austro-Ungaria au fost înfrânte, iar noi am devenit din învinși, învingători și astfel am putut să ne realizăm Marele Vis.

Scenariul s-a repetat întocmai, în al doilea război mondial. De la năvălirile barbare, din secolele de început, neamul românesc nu a mai trecut printr-o încercare de o asemenea anvergură și gravitate. Urma să fim atacați din trei puncte cardinale. De ce n-am tras nici un foc? „O, ce rușine!” – au clamat romanticii de atunci. Miza era extrem de mare, dar ea se afla dincolo de limită. Înțelepții neamului („Consiliul de Coroană”) au decis să nu forțăm limita, să cedăm și din nou să așteptăm, dar de data aceasta, norocul nu a mai fost cu noi. „O, ce dezonoare!” – clamează vitejii de azi, cuprinși de o beție eroică retroactivă. „Trebuia să murim!”, decid ei, acum, în numele celor de atunci.

Această „ispită dacică” (Mircea Vulcănescu) a unei sinucideri colective, ne-a ocolit întotdeauna. Oare, nu

cumva, prin gestul nostru din anul 1940, am repetat comportamentul celorlalți strămoși ai noștri, căci ce altceva a fost retragerea aureliană la sud de Dunăre și cedarea Daciei Felix în mâinile barbarilor, decât un recul în fața limitei? Marii cuceritori ai lumii de atunci, bântuiți de nesiguranță, au pus Dunărea drept stavilă între ei și puhoaiile de năvălitori, care amenințau să lichideze „pax romana” și să întemeieze o nouă ordine.

Istoria noastră nu a avut cursul continuu al celei create de marile popoare ale Europei. Noi am parcurs o istorie sacadată, alcătuită din salturi îndrăznețe și lungi pauze. Acest amestec sau, mai exact, această alternanță de activism și pasivism constituie paradoxul nostru existențial. Faptul că nu am realizat o „istorie mare”, în deplinul înțeles al cuvântului, ne-a provocat o teribilă frustrare. În amărăciunea noastră, invocăm mereu balada tristă a ciobănașului care, pasămite, n-a făcut nimic pentru a înfrunța destinul. „Suntem mioritici” este un verdict care apasă asupra noastră ca un blestem. Mioritismul a devenit cu timpul, un mit care oferă o explicație facilă tuturor neîmplinirilor din trecut. A-l așeza ca o pecete unică asupra ființei românești, constituie o eroare, căci alături de chipul senin al ciobănașului mioritic, în tabloul nostru sufletesc apare figura chinuită a meșterului care a făcut sacrificiul suprem, pentru a-și împlini și desăvârși opera. Dacă tema sacrificiului circulă în întregul spațiu sud-est european, Manole-omul este numai al nostru. El exemplifică însuși destinul nostru de termite ale istoriei. Valuri de invazii și expediții de jaf, fie din Sud, fie din Est, ne-au

distrus periodic așezările, ne-au pârlolit holdele, ne-au răpit avutul și ne-au golit bisericile de podoabele prețioase și sfinte. Asemenea furnicilor, care se adună imediat ce fierul plugului a trecut peste mușuroi, ne-am regrupat de fiecare dată și am luat-o de la capăt. Ne-am reclădit casele și bisericile, am arat, am semănat, am săpat, am secerat și am cules din nou roadele pământului pe care s-au născut, au trăit, au trudit, au luptat atât cât au putut, moșii și strămoșii. Generații după generații au avut îndârjirea cu care meșterul Manole reconstruia ziua ceea ce se prăbușea noaptea.

În final, după ce a trecut proba jertfei, Manole a reușit să termine construcția bisericii sale, dar s-a sumețit în fața voievodului comanditar, declarând că este în stare să înalțe alta, „mult mai luminoasă și mult mai frumoasă”. Dar trufia este un păcat capital, pedepsit cu moartea, asemenea hybris-ului vechilor elini. Aruncându-se de pe acoperișul bisericii, Manole a pus capăt vieții sale tragice, dar a lăsat în urma lui o „monastire pentru pomenire”. Opera sa l-a mântuit!

Interpretat în perspectivă istorică, mesajul Meșterului Manole este de o limpezime cristalină: Nu ne putem depăși limita decât printr-o faptă remarcabilă a spiritului! Dacă nu ne este dat să înfăptuim o „mare istorie”, nimeni nu ne împiedică să realizăm o cultură mare, aici, la gurile Danubiului. Nu întâmplător, meșterul nostru nu a construit un pod sau o cetate, ca meșterii din folclorul balcanic, ci o biserică. Mănăstirea de pe Argeș, atribuită lui Manole, nu se compară, prin dimensiunile sale, cu o catedrală gotică, în schimb, ea

este cu totul „altceva”. Unicitatea ei înfruntă deopotrivă Apusul și Răsăritul.

Dacă creația este singura noastră cale de „mântuire” în istorie, uităm, însă, că ea cere jertfă. Pilda lui Manole nu mai este urmată de românii de azi. Inventăm noi limite: conjurația universală, forțele oculte, masoneria, evreii, ungurii. Occidentul care „nu ne vrea”, ne constituim în victime eterne și ne lamentăm. Același mioritism defetist ne oferă scuze pentru lipsa noastră de voință. Așteptăm să apară o nouă generație pașoptistă, dispusă să dea totul și să nu pretindă nimic, să se jertfească în folosul celor de mâine, fără să primească o răsplată imediată. Va apărea vreodată această generație de români vrednici de pilda lui Manole? Când? Răspunsul la aceste întrebări îl cunoaște numai Dumnezeu.

LA MASA TĂCERII

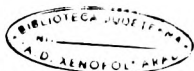
Dintre toate operele lui Brâncuși, nici una nu o simt atât de direct și, totodată, atât de familiar românească, în universalitatea sa, ca „Masa tăcerii”. Mult comentata „Coloană fără sfârșit” nu poate fi asociată stâlpului de cerdac gorjan decât în mod simplist și abuziv. Prin formă, dar mai ales prin semnificație, ea este cu totul „altceva”. „Coloana” este un „arbore ceresc”, un „axis mundi”, un motiv cu o largă răspândire în mitologia altor popoare. Stâlpul gorjan este doar un element de arhitectură, în același timp funcțional și decorativ. În schimb, „Masa tăcerii” este acea masă țărănească scundă, cu tăblia rotundă, înconjurată de scaune mici, cioplite rudimentar. Brâncuși a reținut, în adâncul sufletului său, atât forma, cât și semnificațiile mesei țărănești. Într-un anumit sens, putem spune că, în această operă, Brâncuși a sculptat o amintire. „Masa tăcerii”

este expresia unor emoții din copilăria sa petrecută într-un sat românesc.

Așezat la masa lui modestă, țăranul român prânzea, împreună cu toți ai săi, în tăcere. În concepția sa, acest act vital avea rostul unui ritual îndeplinit cu sfințenie, după regulile nescrise ale unei tradiții care a constituit cheagul milenar al comunităților rurale.

Disponerea în jurul unei mese rotunde obligă pe cei de față să se observe reciproc și să se autocenzureze. Scaunele joase, depărtate de masă, ca în compoziția lui Brâncuși, impun tuturor o gestică măsurată și o atitudine cuviincioasă. Ținuta țăranului român, în timpul prânzului, dobândește astfel o decență îngemănată cu o eleganță aristocratică. Cine a trăit un asemenea moment nu poate uita acea atmosferă de reculegere ce se degajă din prânzul țăranului. Reculegerea este o condiție sine qua non pentru apropierea de marile adevăruri existențiale. Iată de ce Brâncuși a plasat „Masa tăcerii”, ca un preambul la ansamblul său monumental de la Târgu Jiu. Popasul la „Masa tăcerii” prilejuiește concentrarea spirituală necesară celui ce se pregătește să parcurgă acea „Via sacra” sau „Calea eroilor” care conduce la „Coloana recunoștinței fără sfârșit”. Lângă „Masa tăcerii” te simți aproape de înaintașii pe care îi porți în tine. Înainte de a se așeza la masă, țăranul își îndreaptă gândul către Dumnezeu, o dată cu rugăciunea „Tatăl Nostru”, aducându-și aminte de cei morți, părinții și moșii săi. Țăranul păstrează astfel o legătură vie cu cei de peste veac. Brâncuși însuși ne-a atras atenția asupra „curburei închise a cercului care ne adună, ne apropie

și ne unește”¹. Masa lui Brâncuși devine astfel un simbol al generațiilor care ne-au premers, au trudit cu palmele lor, s-au hrănit din această trudă și adeseori și-au jertfit viața pentru pământul pe care ni l-au lăsat moștenire, așa cum au făcut „Eroii de la Jiu” pe care îi comemorează opera lui Brâncuși. În forma simplă și clară a „Mesei tăcerii”, Brâncuși a sculptat, de fapt, eternitatea neamului românesc.

1. Din *Aforismele* lui Constantin Brâncuși, în „Omagiu lui Brâncuși”, almanah editat de revista „Tribuna” cu prilejul centenarului Brâncuși, Cluj, 1976, p. 247.

CUPRINS

Peer Gynt la gurile Danubiului	7
Romanitate și creștinism	14
Paradoxul credinței noastre creștine	24
Ruga în Banat	30
Simbolul porții	32
Elanul gotic	39
Elogiu orașelor	44
Un gol istoric	50
Vraja Bizanțului	58
Mitul Otoman	64
Revolta fondului nostru latin	69
Mânia călugărului Visarion	76
Fanarioți suntem noi!	80
Ideea monarhică	88
Keyserling și ideea Bizantină	102
Ideea legionară	114

În apărarea civilizației occidentale	126
O conștiință românească a secolului XX	131
Să nu ne despărțim de trecut răsând!	135
Berdiaev și revoluția rusă	144
Marele rus	152
Mituri antagonice	161
Lenin și Troțki în revoluția noastră din decembrie '89	170
Vina noastră cea de toate zilele	187
Lungul drum al nopții către ziuă	191
Țapul ispășitor	196
Mitul sângelui	203
Mentalități păguboase	212
Despre români, maghiari și germani cu sinceritate	221
Un simbol ratat	229
Genii tutelare	231
Eminescu, azi	234
Homo austriacus	237
Imposibila întoarcere	239
Regele Mihai sau tragicul luminos	242
Țăranul român	249
Blestemul Mioriței și mântuirea lui Manole	253
La masa tăcerii	264
Cuprins	267

Tipărit la
MULTIMEDIA INTERNAȚIONAL Arad

Biblioteca Județeană
"A.D. Xenopol" Arad
www.bibliotecaarad.ro

618664

ISBN (10) 973-87358-0-7
ISBN (13) 978-973-87358-0-4

